

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BORSI-KÁLMÁN BÉLA:
Kis-magyar számvetés

BABUS ANTAL:
Lukács György és Fülep Lajos

LOKODI IMRE:
Vérbekecs, szégyenkés

1

XXXIX. évfolyam
2026. január
945 Ft



A SZÉP HÜTLENEK

TARTALOM



- 3 Lokodi Imre: Vérbekecs, szégyenkés
- 12 Turczi István: Rubén és Alfonso árnyéka összeér;
Hol Bosch otthonos; Wimbledon-kanyar
- 15 Farkas Arnold Levente: Valóság
- 20 Acsai Roland: Új nyarak árnyai; A harang
- 22 Novák Valentin: Amputált ön?
- 28 Lajtos Nóra: Visznek az angyalok; Hogy Erzsébetre találja, ekképpen köszönti...;
Árgirus professzor Tündériában
- 31 Baráth Tibor: A népzeneről a saját dalig – egy többszólamú interjú
- 36 Szalay Fatima: A szép hűtlenek
(Szubjektív körkép a népzenei-világzenei szcéna fiatal generációjáról)
- 46 Gulisio Tímea: Rege a csodaszarvasbogárról avagy Kafka Keresztúron; Kóda; Kullancs; Csálád
- 49 „A művészi alkotásokat el kell vinni a nézőkhöz”
(Beszélgetés Ferenczy Miklós ny. református lelkésszel, a Gy. Szabó Béla-hagyaték gondozójával)
- 59 Babus Antal: Két út a chiliasmusból: Lukács György és Fülep Lajos
- 68 Dukai István: Hitted
- 69 Madácsy Piroska: Hommage à Bernard Le Calloc'h (1925–2022)
(A magyarbarát francia tudós 100. születésnapján)
- 79 Borsi-Kálmán Béla: Kis magyar számvetés
(Szélgjegyzetek Bíró Béla Káprázat-siratók. Erdélyi zsákutcáink című kisregényéhez)
- 100 Tóth Sándor: Geopolitikai olvasókönyv – egy történész tollából
(Néhány megjegyzés Borsi-Kálmán Béla Lendületben. Négy írás a geopolitika tárgy köréből című könyvéhez)
- 108 Cs. Nagy Ibolya: Kikényszerített álmok?
(Szabálytalan kritika egy szabálytalan könyvről)
- 124 Hegedűs Imre János: A fény természete
(Árkossy István: Farkasok utcája)
- 126 Földesdy Gabriella: Fejezet a megtorlás történetéből
(Zétényi Zsolt: Máty Erzsébet és társai. A gyulavári felkelés 1956)
- 129 Könyvajánló // Koltay Gábor: Négyszemközt Nemeskürty Istvánnal

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga az Arcodat kereseim: Olasz Ferenc fotográfiái (Múcsarnok, 2025. november 7. – 2026. január 18. Kurátor: Tulipán Zsuzsanna) és a Tihanyi 140: Tihanyi Lajos (1885–1938) életmű-kiállítás (Magyar Nemzeti Galéria, 2025. november 21. – 2026. február 15. Kurátor: Gergely Mariann) anyagába nyújt betekintést.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Korrektúra:** Tornai Szabolcs; **Aszerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 11340 Ft, fél évre 5670 Ft. E-mail: Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2026-ban. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató. www.gyomaikner.hu; ISSN 0238–9908.

Olasz Ferenc: Piroska néni keze, Alsópáhok, 1966



Vérbekecs, szégyenkés

a völgy néhány elszántabb, mindenre kapható embere akkor sem tudott mit kezdeni a borotvaélesre fent késekkel, amikor a körisföldi legelőkre felvezető út mentén a sasfák meghasadtak, de jó, ha tudjuk, nem aknaszilánkoktól, mint azt sokan gondolták, nyitott szájjal félelmetesen nyerítettek, zengett bele a falu, éjszaka volt, sejtettük, megint itt jár a Rét Asszonya, szokásához híven furcsa dolgokat művel; ha jött, elhívta az ördögöt magával, perverzebb fantáziák szerint Asztagláb szalmáján szeretkeztek, a férfiak siettek az ördögöt megkéselni, nem mentek semmire, a gyilkok tokokba kerültek, ezenközben azt mondta a Rét Asszonya, bánat keressen árkot arcotokon, ez pedig több mint figyelmeztetés volt, a völgy lakossága, ki-ki tehetsége szerint az általánosságoktól eltekintve furcsa történeteket keresgélt emlékezetében, többen találgatni kezdtek, milyen csapást mérhet ránk még a Mindenható a nagy háború után, de az okosabbja legyintett, nem kell ostobaságokkal foglalkozni, végül mindössze Johán remete küldött írásbeli figyelmeztetést a környék jegyzőseinek, tegyenek meg minden intézkedést, aki pedig teheti, meneküljön, mert látomása szerint rövid időnek kell eltelnie ahhoz, hogy a Rét Asszonyának szava felmérhetetlen szenvedéssel, égbekiáltó istenkáromlással, végül teljes pusztulással beteljesüljön, bolond, mondták az előljárók, vérbaja az agyára szállt, jegyezték meg mások, akik látták a remete sebein megült iszonyatos vart a kápolna előtt, és kirázta a hideg valamennyit, elfordultak, mint ószövetségiak a bélpoklostól, megint mások öregeket kérdeztek ki, mit lehet tudni a titokzatos nőszemélyről, ám választ nem kaptak, mindössze ködös, demenciás, sehová sem vezető történetekről beszéltek,

jó Tsere Ágnes nénénk (szül. Vaáli) teljesen kikelt a képéből, amikor nemes Tsere Mínya sógor az értésére adta, hogy a család a következő két-három hónapot vagy még többet a temető alatti gyepűben tölti, vita nincs, ez parancs, értettük elhatározását, ha kinéztél a domboldalra, ekkor már a völgy lakosai szórványosan

cipeltek kifelé, vittek viselős rongyot, vödröt, ágyneműt, pokrócot, köcsögöt és üstöt, mosóteknőt, szappant, füvenyt elsőrendben, sertést, kecskét láncon másodrendben, a kutya ugyancsak láncon otthon maradt megdögleni, a tinók, szarvasmarhák kint a legelőn bömböltek szopóborjaik után, hajnaltól hajnalra ott ütötte meg a hóharmat valamennyit, keletje lett a hitvány galagonyának, korábban köptek a semmifára, ki hinné, mi minden jó lehet a túlélésre, a bogyója kétségtelenül, ha időnként a szívünket markolásszuk, sok-sok gutaütött vérvörös ág kiterítve a kalibáknál, munkásfa, sok bajlódás van vele, de tüze erősebb a bükknél, noha nyersen sokat nyöszörög parázson, aztán szépen bellobban, fortyog, sistereg, egészen otthonias, fény csöpög a mestergerendáról,

ellesszünk a sikátor martja alatt, pontosan szemben a Kakasdombbal, a pataktól mindössze tíz percnyi járásra, de ne félj semmit, mondta nemes Tsere Minya sógor, Jóhán remete nem fog meglátogatni valami élelem reményében, vagy hogy felolvasna passzust az Isteni színjátékból, mostanában Dantéval házalt, a völgyiek testületileg állították, a remete meghibbant, soha nem hallottak olyan nevű emberről, a jegyzőség eljuttatta hozzá a rendelkezést, amíg tart a járvány, tudálékos szórványbeszédék szerint a spanyolnátha, elvakart varas lábát ki ne merészelje tenni a kápolnából, amíg a bíró fel nem menti a szigorú tilalom alól, a karantén mindenkire vonatkozott, amíg csak híre nem érkezett, hogy már nem hull a nép olyan sűrűn, mint a mogyoró, kiköptünk, ha a galambok lerondították az ablakot, volt nyál a szánkban elég, mert nyaltuk a virágos ablakot, amíg leszaladt a szánk melegétől a jégvirág szirma, és bámultunk kifelé házi fogságunkból, felrepült libák pihe tolla hullt alá spirálosan, szépen megült a szőlőkaróra tűzött kalap zsíros karimáján,

ezenközben nemes Tsere Minya sógor azon kapta magát, hogy késő délutánra jár, a bánat az árnyékkal jelentkezett, vagy mondjam, a Rét Asszonya átlépte a keleti gerinceket, a vonulat élén ásott futó- és lövészárkokban nagyot nyekkent, mint általában, innen alig évekkkel ezelőtt a maradék oláhok fejvesztve menekültek, miután a kassai gyalogezred a Bekecs-hegy tetején meglepte őket, a bosnyák katonák bátorságáról és elszántságáról legendák születtek, menekült a román visszafelé Moldva felől áteresztő szorosokon, éppen tizenhat ősz elején történt, véres napra emlékezett nemes Tsere Minya sógor, bizony isten, menekülőre fogták, Vlágý román katona ott maradt a szögesdróton, két álló napig szólította felváltva hol Maria Fecioara, mama lui Iisus din Nazaretet, hol édesmámát emlegette, aztán feladta, kezében drótvágó ollóval lehelte ki lelkét, aznap előtt Feketetón vagonírozták a honvédeket, pontosabban Csucsán, a Bonczavilla alatti lapályon állomásozott az ezred, a parancsnok mihelyt kézhez kapta a telegráfot, ezredét azonnal útnak indította, ment a csapat keletre, mert a románok a Kis-Küküllő vonalán széles offenzívával készültek betörni a Maros völgyébe, a város utcáin néhány önkéntes és szuronyos csendőr lézengett mindössze, dologtalanságukban egyéb nem akadt, a hajdani görgényi tutajosokat

kiszolgáló Lagné-féle fogadónak hasítottak fát és szépen elrakták télire, fejé-
ként napi egy bögre gulyásért, hozzá fél liter hamis bor, hírlett ugyanis, Lagné
olyan gyönyörűen vizezi fel a küküllői másod- és harmadbort, hogy az fényből
semmit nem veszít, mindösszesen sápadtabbnak látnánk, ha a matt fényből
elvonulva ablak világánál vizsgálnánk a fogadó átláthatatlanul vastag, enyhén
kékes, pipafüst fényeket kínáló poharait, feltéve, ha a dohány a Kisberekben
termett, a tiszték viszont sárga, olajosan nehéz arannyal, mármint szászcsávási
borral koccintottak a hazára Bürger úr turbinájától származó bizonytalan vil-
lanyfényben,

jó Ágnes nénénk aggodalommal nézte, amint Gerlicét előnti a sápadt félelem,
rá az üvöltő iszonyat, mégis, miféle temetőről beszél az apa, talán megbolondult,
agyára ment a háború, alig néhány hónapja a nagyszebeni agyagosba temet-
ték el nővérét, szép Águcát, miután a város apácázárdájának rendfőnöknője,
Abesztinia nővér távpostán keresztül tudatta, hogy Tsere Ágnes rendi novícius-
nővér életének 19. évében megtért teremtő atyjához, azt csak másodlagos érte-
sítésnek számította, hogy az Orsolya novíciát elvitte a tüdőbaj, a gombalilába
váltó iszonyat Ágnes néném arcát teljesen szétmosta, Klósz doktor helyben meg-
állapította volna, szívujja lehet az asszonynak, kifogyunk a másik lányunkból
is, Mínya, rebegte elfúlva, fátyolosan, és a forma mellé öntötte az olvadt fagyút,
mert az olajat drágán adta Horovitz, a fát is drágán adta, pedig ha betekintett
volna polgári igénnyel az éji parasztházba, látta volna, milyen szépen, békés
világot hoznak vissza a kályha öntvénypatójának repedésén átvilágító lángok,
táncolva a mennyezeten, mestergerendán függő keménycsizma szárán, a lányok
ilyenkor a paplant az állukig húzták és a fiúkra gondoltak, a kétvízközi kender-
földön, köntösüket térdük alá igazítva a keserű homokosba rajzoltak nagy szí-
veket, mindjárt el is hordta a szél, a folyó erős huzata, elesett legények szíve volt,
emléküket leszívja a homoki keserűség, a bánatnak martilapu íze van, amire
rányomja bűzét a kenderáztató,

úgy világított a két szeme, mint valamilyen távoli bolygó ikerholdja, hidegen,
bemérhetetlenül, létezéséről a világnak nem volt tudomása, nem is lesz, jóked-
vűen omlott be a föld, a friss áradék, a rög legurult a barozdán, kopogott száraz
hulláson, pedig még nem fagyott, csak hóharmat csípte meg a rétet, a zúzmarás
mezőben alig pár nyomot hagyott a menet, nap mint nap hozták az újabbakat,
ha halottat lehet újnak nevezni, és látni lehetett Johán remete szétolvadó láb-
nyomát, amint mezítláb, kőkorsóval járt le a patakra, nemes Tsere Mínya sógor
tekintetében félelemnek nyoma sem volt, holott most volt a félelmek ideje, há-
borúknál, nagy vizeknél, tűzvésznel, sáskajárásoknál sokkal félelmetesebb, bár
igaz, a pestis sem kímélte a völgy népeit hajdanán, most pedig a falu hatvanhét
lakosát vitte el az új járvány, a folyón túli dombra hordták ki a holtakat, nagy
közös sírba hengerítették valamennyit rúddal, nyitva hagyták addig, amíg az
utolsó influenzás is elhullt, csapdába esett tetemzabáló ebeket élve földelték be

Gereben cigánykovács legényei, nem bajlódtak sokat velük, ha arra jártunk, talpunk alatt kifordult a földből a meszes rög, a járványtemetőben egyetlen kőkereszt őrködik, keresztet vetettek az alatta elmenők, a fuvarosok főleg, amikor éppen kihajtottak a völgyből, kóberek fedésében fuvaroztak nagyban Csíkországból, kiáltották tele szájjal, meszet, hajtottak végig a falun, a völgyiek távolabbról integettek nekik, hova rakodjanak le, jól van, mondták a szekeresek, a járvány után elszámolunk, bólintással jött a megegyezés, jó néhány fuvaros el sem hajtott a Káli szurdokig, hanyatt esve döglegyeknek tátottak nagy szájukat, a lovak elmentek a szentpéteri kútra, ittak a kővályúból, mindegyre horkantva vánszorogtak tovább, Tatárvágás rókái rafináltan felugráltak a szekerekre, a bölcsőkben elhasalva a káli csorgóig jól bezabáltak, bocskorok, lábszárcontok, kalapok, egy-egy hámcsat, pecek ért haza épségben a tamási portákra, a lovak közömbösen álltak kapunyitásra várva, Ágnes néném húga nem tárt kaput, a kurvafajzat Flóráné néhány nappal előtte megszökött a kölykével, besztercei burszánnal vágta át a havasokon, az a hír járta, hogy Besztercén túl, attól valamivel nyugatabbra, Szolnok-Dobokában állapotodott meg, sokáig nem is tudtuk, hogy Fölsőilosván ilyenformán rokonunk él, ő volt a falu egyetlen magyar asszonya, amíg meg nem halt járványban fiatalon és oláh burszánytól elhagyva, részemről elbeszélve mindez mellékesen, ellenben azt is híresztelték fuvarosok másodkézből, hogy szénéégetőktől értesülve a Kelemen alatt erősen elszaporodtak a dögevő vadak, elégedetten járták be a terepet, egymásra acsarkodva ropogtattak csontokat, a tatár sem látott olyan vérfagyasztót,

nem is értette Gerlice, honnan apja tartásában eme kőhideg vagy holt anyagokra jellemző közöny, ha esténként a sötétségbe bámult; ült a férfi a gyepen, karjait átfonta a térdéi fölött, nem szerencsés tudomásul venni akármit is, mert itt minden hír a pusztulással összefügg, leginkább a kutyák hallgatása, félelmetes, amikor az eb a láncon megadja magát, ha kifogytak erejükből, nem volt a völgyben élő háztartás, nyitott kapuk, kitért ablakok mindenhol, halálfélelmüket megvető zsványok fosztogattak, miközben a völgyi férfiak a patak kövein fentek rettenetes késeket, mindig fentek, ha tehették, ha tatár jött, ha török jött, ha labanc jött, aztán a késeket és gyilkokat hátrahagyva hét ágba menekültek, a kések és gyilkok élei a gyávaságtól szégyenükben lassan kicsorbultak, ahogyan a kaszák, a kapák, a vasvillák, a fogadalmak, az ilyesmiket elnyelték az árkok, lerétegelte a téglavetők sara, így lettek a történetek szürkék, hiányosak, vagy békányálasan síkosak, semmire se jók, talán ezért nem tud senki mesélni valamit a Rét Asszonyáról, úgyhogy a misztikus nőszemélyről ki-ki saját képzelete szerint alakított képet magának, korábban sokat beszélünk róla, annyit tudtam leszűrni az elbeszélésekből, hogy mindenféle rontásra hajlamos asszony démoni rútsága annyira nem e világi volt, hogy már-már nagyon szépnek láttuk, sőt találkozni akartunk vele, körbeülni a Kakasdomb tetején, mondjon a világról szépeket, de nem, lebeszélte róla Janka Lőrinc szőlőcsész, állítva, hogy látta a Rét Asszonyát, részletekről nem beszélt, mindössze annyit, hogy éppen leérkezve

a völgybe kerekét oldott, állította, szempillantásra sötét éjszaka lett, suhogott a tömény lég, valami közeledő zápor fanyar erdei illatokkal, világszéles papi palást, furcsán zengett a völgy, hidegen, mégis bársonyosan, belebbentette a kerek Kakasdombot, a völgyet teljes egészében, leszüretelt szőlőtőkék között csörtettek a karóhegyezők, koldustetű borostával arcukon, lobogó szemöldökkel, és fülükből pamacszerű macskanyereg tört elé, orrszörzeten jégcsengő, noha meleg, narancssárga volt az ég, a szőlőmunkások akáctöviseket köpködtek vérző szájukból, égő sebekre esővíztől hígított gáliclevet csorgattak, a pincéről levették a nagy vaspántokat, kigurították a hordókat, kiveték helyükből a dugókat és vastag-seprős vörösborok csobogtak az ásott útmélyedésekben, és reggel lett, szóltak a kakasok, a faluvégi Csontné kakasai, na de Lőrinc bácsinak azóta sem világosodott ki, folyton bolondságokat beszélt, megvadított italoktól mindegyre megbújt a gyepükben, később Lőrinc-mulatságnak nevezték az emberek ezt a hagyományteremtő történetet, amikor ugyancsak szoknyát lebbentett a Rét Asszonya, a völgyben menyegző volt vagy mi, furcsállták az emberek, hogy nem akart virradni, a vőlegénynek hirtelen szarva nőtt, a násznép szeme láttára taposta meg a menyasszonyt, a kos hághatnék, mondták az emberek, részeg asszonyok elmentek hányni Ángi házához, az erdőpéterlaki Bolond Jóska és cigányzenekara feltűrközve szünet nélkül muzsikált, megvesztek, hangoztatta a násznép, és nem tudták abbahagyni a táncot, különösen a bögős rángatta a vonót, mindegyre erdőpéterlaki, vajdaszentiványi táncokat pendítettek, amikor magyarandrásfalvi muzsikába kezdtek, erősen hunyorított a nép, sokaknak elment a látása, hallották a vonatfütyöt, amint a keskenyvágányún elcsattog a fekete ördög, egyszerre kivilágosodott, kakasdombján szóltak a kakasok, Csontné kakasai, a szőlőtőkék között kisült a gyom, a szamártövis, a pezderják, a koldustetű, a kannamosó, és kisült az átkozott perjefű, nem hasadt tovább a villámcsapott fosószilva, rendesen megdongták a legyek, Jugor burszány szamara addig szívta magába az áradó cefreszagot, amíg összerogyott, a hátára felmazlagolt kannákból elfolyt a savó, kiszáradt a nyáját őrző kutyák nyelve, estére tátogtak a holdra, aznap a burszány felesége nem akart semmit, felcsináltál, mondta a burszánynak,

virradt, leány az atya jobbán, belekarolt, mióta ülsz itt, kérdezte Gerlice, nemes Tseke Mínya sógor szolt volna, gondolta, jobb, ha nem, érezte, szájának rossz szaga van, bűzös a lehelete, felgyúlt a nyála, kis idő múlva a leányára nézett, fejével intett a temető felé, az éjjel sokat beszélgettünk, mondta, az elmentekkel minek, kérdezte volna a leány, de ő is inkább hallgatott, érezte, fázik, a tüdőbajhoz elég egy kis rafinált ájer, így testébe mart Orosván mezején leszaladó havasi huzat, ilyenkor hajlékba kell menni, mert a fák, füvek kézről kézre adják a tüdőbajt, mondta a szomszédasszony, Márik néni, az ő fiatal húga is Águca sorsára jutott attól, pedig olyan ellenálló szervezete volt, mint a kapálatlan dohányszárnak, csakhogy Szent Antal kilenkeddi búcsújára jövet átizzadt hátáról levette a hárászt, este már benézett a kaszás kék villanós fénnel, mintha villámlott

volna Orostván gerincén, ki venné komolyan, onnan sohasem jön el az eső, jó lesz nekem, kiskegyed, mondta a villámképű, valamivel később, néhány hét múlva eljött érte, az oláh falvak felől érkezett, ahonnan, mondják, mindig eljön a nagyeső, hogy kivel beszélgettem, szolt az apa, inkább kijelentve, mint kérdést ismételve, csak azért elegyedtem szóba velük, mert a holtakkal való beszélgetés a legmegbízhatóbb biztosíték arra, hogy életben vagyunk, leányom,

hallod, nemes Tsere Mihály, dobj valamit ennünk, hallod, nemes Tsere Mihály, a szolgálid sírnak a kalibád előtt, lépj ki, önts a barmaid etetőjébe akár korpa-levet, de előbb a földön mászva, csúszva áldást kérünk rád és családodra, aztán maradéktalanul felnyaljuk, van neked vesszővel kifont kamrádban, Ánti szolgálád lisztesen tért meg a völgybe, lalácsravalót leporolt magáról, Ágnes asszony, kend vessen ki a rétre nyúlós, savanyú káposztát, mert palacsintát nem kérünk, ott rohad kalibád mellékfedése alatt, búzlik a hordód a létől, Mínya, éhen döglenek a gyermeink, hallod-é, Mínya, az Ugorcsija szerencsétlenjei vagyunk, akik kalászt szedünk földjeidről aratás után, hogy keddről szerdára megvirradjunk, hallod, Mínya, aki most ágyadon, zsírral kikent csizmádban heversz, bőrkenődből ejts a szánkba cseppnyit, gyermekeinknek kiszáradt, felsebzett a szájuk az inas csalánszártól, ajtód eltorlaszoltad, mi csak harapnivalót kérünk, ha úgy akarod, nyersen, főttelenül, ha kilököd a résen, részedről úri feltálalásnak számít, indulunk magunkat igába fogni, felszántani földjeidet, valamit esett, a Berkek homokosa laza, ezenközben két ökröd valahol henyél, vagy a farkasok zabálták fel húsukat, rohadj meg, folyjon el véred az utolsó cseppig, Mínya, ha nem szólsz, tudjuk, hogy nem szólsz, nem nyitsz, nem vetsz ki semmit, száradj ki, mint a Vaáli tava, a szemed legyen szárazon kerek, és pénzedet hullasd, mint akár a vaáli-tó hala, légy bűdös, ágyékszagú, tetves,

jó Tsere Ágnes néném vállán tekenő ruhával indult a Bagolyerdő alatti serengőhöz, korán reggel jobb volt arra járni, alkalmas idő volt a karanténhoz, Gerlice az üstöt cipelte, forralni vizet lepedőnek, a lány a mellébe dugdosta a szükségvásznat, amit apjának nem volt illendő látnia, lobogó vízben kell azt, majd a sárguló ciheresben a guggoló tuskónál, ha itt van az ideje, hozok rudat madárijesztőnek, mondta nemes Tsere Mínya sógor, és megragadta a sík nyelvű fejszét, vigyázzunk a madarakra, figyelmeztetett a nyugati frontról megtért Reszketős Bambuc, azért a neve, mert csakugyan reszket, megállás nélkül, kanalából visszacsorog a leves, likas fogába asszonya helyezett jó türelemmel bagót, aknanyomás érte, mondta, emberek, vigyázzatok az égi madárra, mert hordozza a járványt, elképzelhető, a Rét Asszonyának madarai röpitik szét az influenzát, ha nem egyéb, vecsernyés matuzsálemek látták az asszonyt a várfokon ülni és égi madarakat etetni a tenyeréből,

akkor is fentek a férfiak a patak nagy kövein, élesre csiszolták a késeket, mentek fertezett szőlőtökét irtani, aztán félredobták a hiábavaló szerszámokat, hadd

csorbuljanak, a szőlővész terjedt, mint a fogszuvasodásos népbetegség, megint csak szégyenkést szorongattak markukban, mire valók vagyunk, néztek össze egyáltalán nem restellkedve, fentek egymástól tisztos távolságra, az őserő gondolt rájuk, a patakba jól fenő vulkanikus kőzetet szórt bőkezűen,

a víz Bagolyerdő alatt sekélyesen megterült, ércesen kék vize télen-nyáron *zsizseggett*, ami elszigetelt nyelvjárásunk szerint jéghideg vizet jelent: kavicsot bányászó fuvarosok szívlapáttal merték fel, ittak a lapát kupájából, reccsent a foguk, azonnal kiköpték, az asszonyok a sok szapulástól lettek köszvényesek, mindegyre görcsbe rándultak az ujjaik, forró vízbe mártva megedződtek a tagjaik, eljártak a közeli sós tavakig, jó idővel a vérük sem csöppent meg, ha Szentmártonkor elmetszték a gúnár nyakát,

az emberbe lassan minden belefagy, a vér, a szív, az agy, az értelem, hit, meggyőződés, hogy ezt az állapotot csak a Rét Asszonya képes feloldani, míg mások ellenérzéssel Johán remete figyelmeztetésére esküdtek, éljetek, szeresetek, nemzettek sok-sok utódot, haldokoljatok, pusztuljatok, temetkezzetek pompával, hadd kapjam meg a jussomat értetek mondott imádságaimért, a temetőkapunál találkozunk, ahol asztalt terítetek, ott leszek, az leszek, aki pálcára támaszkodik, aki falákkal tapos, mert önnön lábát csapta le, falábat juharból csatolt magának, jól van, mindenki iszonyodik, valaki legyen, pohárnyi pálinkával, jó falás kaláccsal jöjjön felém, szívesen elfogadom, hunyja le a szemét, semmin ne akadjon fel, a bűzöm elvezeti hozzám, ne nézzétek, hogy fogatlan a szám, ti is fogatlan szájjal mentek el végül, rágatlanul nyelitek a napokat, éveket, majd véresen kihányjátok a kert sarkában, ahova el vannak rakva a döglött ebek, aztán köszöntem, mentem, részemről a kegyelet, mondta a remete, elment, beférközött a nagy hársfa odvába, odaadva magát a teljes átszellemülésnek, látva mindezt a matuzsálem hárs a remete alakját kérgével szépen körbenőtte, hírlett, a kápolnából ellopták Keresztelő Szent Jánost, leoldották a harangról a kötelet, a Megváltó keresztje jobbra dőlt, hangos istenkáromlással temették a holtakat, a guggoló csutakon ülő öregasszony csapkodta a térdét, keszkenője megoldva, szemlátomást őszült,

a patak vize döglött halat hozott, nem jó jel, mondta Gelice, nem jó jel, mondta jó Ágnes nénénk, a késfenők is látták, úgy tettek, mintha szál döglött hal nem jelentene semmit, csak egyikük mondta, a kancsalító Vankuj Domi, hogy látta, amint a Rét Asszonya a felső vályúknál, a vízáteresztőnél fellebentette szoknyáját, a patak fölé kuporodott, a vele jött ördög patak parti berkenyefűzről lógatta a bojtos farkát, kémlelt, és a nap szokatlanul gyorsan a vöröslő gát mögé zuhant,

a késfenők miután hallották a nap csobbanását, eltették a késeket, volt, aki gondosan, majd szerre ráálltak az egyszemélyes ösvényre, elmentek a kiszáradt cseresznyefák felé, szokatlanul hallgatagon távoztak, az anyák ilyenkor szokták

megnézni a lányok elejét, de nem, Gerlice rendben van, *teljesen szál magában* sulykolt lepedőt, a lány nem tudta, illik, nem illik énekelni valamit, amikor a völgy zenekarának dudása csak megszokásból fúj belé,

elmentem a kosért, mondta nemes Tsere Minya sógor, valahol el kellett kapni, járványban a birtokviszonyok nem álltak jogrendben, bárhol legelhetett a jószág, a kos az ösztönéből rágta kopaszra a mezőt, és berregés idején eljárt a fejtől, nekirontott a maga árnyékának, sehogyan sem értette a világot, az ördög némelyiknek hurkot vetett venyigéből, a fennakadt jószág bensőségeit falta fel legelőbb,

megvagy, Rusnya, ne félj semmit, jer közelebb, hadd vakarjam meg a füled tövét, ne haragudj rám, hogy rád esett az áldozati szerep, szíjas húsod a bográcsban puhul meg, a füsttel elszáll a bakszagod, faggyúdból gyertyát öntünk húsvétra, bőrödet besózzuk, kifeszítjük száradni, kivesszük a szemeidet kanállal, a golyóidat karikába szelve rágják meg a terméketlen asszonyok, hagymásan meg-rántva, és most lépj szépen bele a hurokba, sózok egyet a szemeid közé, hogy rogyjál össze szépen, hogy elvágghassam a nyakad, emberünk kést mutatott a kosnak, barátkozz meg a gondolatlan, mondta nemes Tsere Minya sógor, meglátod, csak egy pörgő villanás az őszben, a berkenyefűz hulló levele, édeskés szag járt a levegőben, vérszag, kész vagy, mondta nemes Tsere Minya, romlandó belsőségedet itt hagyom a farkasoknak, látod, a hollók is köröznek felettünk, ő is nemes címermadár, mindig üdvözölt valamelyik legfelsőbb ágról, a szívedet viszont elviszem ajándékba, száraz szilvafa alatt nyúzott, vállára vette a kost, majd gallért kanyarított,

messzebről nézve, mondjuk Kakasdomb lankájáról látszott, gyorsan haladt nemes Tsere Minya sógor befelé a vízmosáson, mint aki fél valamitől, akár a vad-orzó, a kos egész úton vért prüszkölt, szagot fogtak otthagyt portákról elszabadult ebek, ám csak messziről merészelték követni emberünket, különben sem bírták az iramot, az éhségtől majd felfordult mind, dögszag járt az iszonyat koldusaként szerteszt a mezőn, szájukat megnyalni sem futotta erejükből, feladták, elhasaltak a vásott úton, bőrükön bolhával, szőrükön bogáncssal, nyákos csiga csúszás volt további útjuk hajnali döglesztig,

a csószkalibákban magukat meghúzó késfenők nagyokat nyeltek kínjukban, marokkal szorítottak kásás vadvackort, a szemük kidülledt, testükben elkezdtek reszketni, a gyümölcsnek szeszt árasztó levét felfogták köcsögbe, egymásnak adogatták, megfigyelve gondosan, nehogy egyik-másik túlzásba vigye, különösen sok vadgyümölcs termett azon őszön, akkor volt még ilyen gazdag vackortermés, amikor betörték a románok, mintha csak azért teljesítették volna a parancsot, hogy egyszer s mindenkorra teletömjék magukat vadgyümölcssel, utolsó darabig lerázták a fákról, hullt, akár a záporosó, a kalibákból figyelő

késfenő férfiak mindegyre felbőgtek a fájdalomtól, darazsak nyomták sűrűn fulánkjukat, rettenetes kések lapjával csapták agyon a gyümölcsök és vadméhek fészékének telhetetlen prédálóit,

zsíros darab, szólt egyikük, a Pulya nevű szőlőmunkás, a többiekben is azonnal tűz gyulladt és vérmes szemmel falták a kost, máris széttépték volna, mint a foszló kalácsot, akkor, na, mondta Beles Karcsa, mielőtt indult volna, megtapogatta kése élét a nyelvével, utoljára a tőkék között fekvő, törött lábú őzbaknak vette le a fejét, idegesen rándult beesett arca, tele koldustetű borostával, vastagon nőtt füle mélyéből a macskanyereg, a többieknek hasonlóan, szemük egészen összeszűkülte, tatártól eredő vérük van, ettől jajgattak és fojtottak kölköket vad vagy teljesen megőrült anyák, feljegyzések szerint a Rét Asszonya akkor is a vár fokáról, tenyérből etette az ég madarait, ott volt az ördög is, kos képében mutatkozott, gyerünk, biztatták egymást a kalibák emberei, azt tartották, ők nem felejtethnek, átvonulva Mihálynik gazda szőlősén, szarvuk hangosan csattogott a karóktól, nyakuk megnyúlt, támadó fenevadak lettek, de jól van így, gondolta később a lehozott hóhér, miközben feladatát végezve szerre megmozgatta a karóhegyezők nyakszirtjét, ne féljeteK semmit, mondta, meglátjátok, semmi sem esett nektek jobban az életben,

azóta Minyadombnak nevezik a helyet, ahol lekanyarították emberünk galérlóját vérben hagyva, lucskosan, ahol végre meglátta a Rét Asszonyát, amint közeledett felé, vagy már ott volt, ki tudná, az áldozati kos szíve az én járandóságom, szólt, jól van, mondta nemes Tsere Minya sógor, és látta, hogy az asszony suhogó szoknyája alatt valami forró bársonyosság eltakarja a világot a szemei elől.

Turczi István

Rubén és Alfonso árnyéka összeér

(Rubén Darío és Alfonso Cortéz
nicaraguai költők síremléke előtt
a leóni katedrálisban)

Hol van a kéz, mely teremteni tud,
kérdesz hosszú utunk végén
a csukott szemű templom hűvösében.
Mint két, hangszerétől megfosztott
utcazenész, lehajtott fejjel ülünk
az oldalhajó kövezetén.
Ne számíts elragadtatásomra.
*Sosem tudhatod, kire mikor
kezdenek el hatni a szavaid.*
Akár egy időzített bomba,
megfeszül agyadban, kattog,
míg fel nem robban.
Ők, a haláltudók, bölcsőbbek nálunk.
Ha lecsukom a szemem, látom őket,
ahogy egymás mellett fekszenek,
s mint a füvek, belélegzik
a föld alatti fényt.
Minden hit és kétségbeesés alapja
az, ami megváltoztathatatlan.
Esteledik, és ez így lesz holnap is.
Miközben a vers konokul fut tovább
az elíziumi papírmezőkön,
Rubén és Alfonso árnyéka összeér.
„Úgy írd, ahogy mások imádkoznak.”
„Úgy élj, ahogy mások meghalnak.”
„Úgy halj, fenséggel, ahogy a nap lemegy.”
*Sosem tudhatod, kire mikor
kezdenek el hatni a szavaid.*

TURCZI ISTVÁN (1957) költő, író, műfordító. A *Parnasszus* című lap főszerkesztője. Utóbbi kötete: *Korpusz* (Scolar Kiadó, 2025).

Önzésünket szemünkre hiába hányják
felnőtt fiaink, láva-szemű lányaink.
Könnyezünk majd, mert hiányoznak,
könnyezünk majd, mert tudjuk, mi is nekik.
Azután fejet hajtunk, megpihenünk
a leóni katedrális hűvösében,
és az egygyévált árnyék résein áttörő
lassú, lisztes ragyogásban
gyűjtünk egy marék reményt.

Hol Bosch otthonos

Hernádi Gyula tartománya

Mióta nem, s ha mégis, az sem az,
hosszú hallgatásra váltott, úgy tolat
benne-belőle, rajta-túl: megőrzésre
minden használható mozdulat.

Mióta az, s ha mégsem, úgy is jó.
Csak vére méri a távolságot.
Homlokát a fájdalom fölé emeli –
Jöjjetek ti álnok egymásutánok!

A legfehérebb lüktetésben egyezkedők,
miniatúr állatok és hűlt helyek nyomán
agyában, hol addig Bosch volt otthonos,
megszelidítve a *katasztrófatartomány*.

Engedelmes boltívek alatt megszentelt
játékai közt kószál, kedvére stillenaktol,
hópelyhek helyett vékony késeket számlál,
Krisztusnak bohóc, bohócnak aktor...

Hágyé-t alakít, összes hangját hétpróbás
edényekbe gyűjti, hol nem fog rajta átok,
hol nem akar meghalni az élet
és *Zúzmará névre hallgatnak a lányok*.

Wimbledon-kanyar

Cyőző és Piroska emlékére

*Azt álmodta, hogy átesett a Határon
dobog a mell és rögeszmévé komprimálva
egysejtelmű té s tova töprengések, felhorgadó
miérték áramában újra lüktet Ő-aortasága*

*Azt álmodta, hogy újra világbaborulnak
a fák, megrezzennek a szél-szelencék
s miközben felülről mustrálja az égmezőt
nem kínozza csúzként a reggeltelenség*

*Nincs többé idővész: múlás-telés egyre megy
„mintha volnánk úgy vagyunk” szól a tétel
rímkarabérra jár az agy e bátor meditátor
már mínuszban néhány örökléttel*

*Az eszmeésszel foghatatlan lett-légyentől
voltton-voltig mint egy zászló végighasadt
mikor mit nem sehol juszt is csontig fájó özön
közöny Csak a vágy íve lett hatalmasabb*

*Mint Anubaními a szegény szíjjártó esete
Babilonban: álomnak tervszerű mesének fanyar
elhagyini ég-föld festett misztikáját kellett az
otthont és apokalipszist termő wimbledon-kanyar*

*A Szt. György Kórház hirdeteményes oszlopán
két káposztapille azóta összebújva várja
hogy eljöjjön végre a csend eufóriája –
Együtt készülnek a nagy mozdulatlanságra*

Valóság

Nem tudom, mit szólna hozzá Lukács György:
nekem a térkép a tökéletes realizmus.
(Karinthy Ferenc)

Dózsau

Szentendre, tizenhét április huszonöt, kedd.

A Dózsa György úton van a bolt. A bolt előtt iszik valaki. Mindig más az ügyeletes. A névtelen szokta kezdeni, aki tavaly költözött ide a békési békétlenségéből. Először iszik egy kávé, amihez elszív egy cigarettát, aztán iszik egy felest, amihez elszív egy másik cigarettát, végül iszik egy sört, amihez elszív egy harmadik cigarettát. Hatkor nyit a bolt, hattól hétig tart a névtelen ügyelet.

Hétkor Gáspár váltja a névtelent. Ő nyolcig iszik, aztán elviszi a gyereket iskolába.

Nyolctól tizenegyig tart a Béla-idő. Nyolctól kilencig iszik az első Béla, kilenctől tízig a második Béla, tíztől tizenegyig a harmadik Béla. Ügyelet után az országot építik tovább. Józanon nem lehet.

Tizenegyedtől kettőig tart a Géza-idő. Tizenegyedtől tizenkettőig iszik a második Géza, aki a második Béla öccse, tizenkettőtől egyig tart ügyeletet az első Géza, aki az első Béla bátyja, egytől kettőig pedig a harmadik Géza, aki a harmadik Béla apja.

Kettőtől háromig a boltos Béni iszik, mert addigra már biztosan összeveszett a boltos Magdival.

Háromtól négyig Lajos bácsi az ügyeletes, akinek kocsmája volt az Ady Endre úton, de nem bírta tartani a versenyt a bolttal, karácsonykor bezárt.

Négytől ötig a pap iszik bánatában a bolt előtt, mert a faluban minden férfi iszik, ő pedig nem tudja leszoktatni őket az italról. A férfiak már templomba se járnak, egyedül a pap, mert neki hivatalból ott kell lennie.

Ötkor Feri váltja a papot, akkor jön munkából, hatig iszik a bolt előtt, hatkor zár a bolt. Onnan lehet tudni, hogy zárva van, hogy nem iszik előtte senki.

A bolttal szemben van egy ház, ami évtizedekig üres és féktelen állapotban leledzett, aztán betelítette és lefékezte egy idős házaspár, akik évtizedekkel ezelőtt bizonyára fiatalok voltak. Senki nem kezd vénülő fejjel az élethez. A nőt nem szeretem. Azt hiszem, nem szokott *Élet és Irodalom* című hetilapot vásárolni, amiben ez az írásocskám napvilágot lát, így bizton remélhetem, hogy az előbbi információ sem jut a tudomására. Fél öt. Sietek győnni a bolt elé.

Kossuth

Szentendre, tizenhét április huszonhat, szerda.

A Kossuth Lajos úton keresztül lehet elhagyni a falut. Autóval. Valahányszor autóval hagyom el a falut, a valóságban szoktam töprengeni, hogy mi is az.

Újabban például zavar az íráskép, az íráskép által közvetített valóság. Tegnap le akartam írni egy mondatot, amiben szerepelt egy ház, egy üres és félkész ház, ám úgy alakult, hogy a félkész helyett azt írtam, hogy féktelen. Milyen lehet egy üres és féktelen ház?

Álmodni kellene valamit. Valóság az is. Túl sokat bízunk a betűkre. Így csináltam az elből tét.

Adyu

Szentendre, tizenhét április huszonhét, csütörtök.

Az Ady Endre úton van az orvosi rendelő. Az orvosi rendelőben rendel az orvos. Illetve most a rendelés szünetel, mert az orvos beteg. Aki beteg, annak át kell mennie a szomszéd faluba az ottani orvoshoz.

A múltkor elkapott valami nyavalya, így én is átkényszerültem a szomszéd faluba az egészség végett. Kivel találkozom a váróban? Hát éppen a mi orvosunkkal, aki beteg. Azon kesergett, hogy elkapott valami nyavalyát, és milyen szörnyű, hogy a mi falunkban a rendelés szünetel, az ember alig talál orvost, aki nem beteg.

Petőfi

Szentendre, tizenhét április huszonnyolc, péntek.

A Petőfi Sándor utcáról elnevezett úton laknak a költők. Azok a költők, akik nem írnak soha verset. Ebből is kitalálhatja a kedves olvasó, hogy én, aki köztudomásúlag hexameterbe szedtem a Pál apostolnak tulajdonított tizennégy levelet, nem a Petőfi Sándor utcáról elnevezett úton lakom.

A dolog pedig úgy történt, hogy le akartam írni azt a szót, hogy félkész. Amikor már leírtam azt, hogy fék, akkor vettem észre, hogy el helyett kát írtam.

Már kanyarítottam éppen a negyedik betűt, amit kának szántam, hiszen a félkész szót szándékoztam leírni, amikor észrevettem tévesztésemet. Akkor már a ká felső hurkánál tartottam.

Persze Petőfiú is úgy írta a tét, hogy az elt áthúzta. Ez akkor zavaró, ha valaki lengyel, például Boguslawski lengyel volt, mert a lengyeleknek van egy betűjük, amikor az elt ferdén áthúzzák, ez jelöli náluk a bilabiális vét, Boguslawski nevében is át kellene húzni (ferdén) az elt.

Az is előfordul olykor, hogy a dé szára hasonlít az elre. Ilyenkor arra gondolok, hogy a dé hasát lehetne olyan cének olvasni, ami túl közel hajol a szárához.

Valószínűleg senkit nem érdekelnek ezek a betűkről való vekengések, így bizonytalantatnom a kedves olvasót.

Táncsicsu

Szentendre, tizenhét április huszonnégy, hétfő.

A Táncsics Mihály út, ahol lakom, az Aradi úttal párhuzamos, ami hajdanán (régén) Marx nevét viselte. Nagyváradon is van egy Aradi út. Onnan indultak Sályiba a buszok. Később tudtam meg, hogy eredetileg az autógáráról indultak, mint minden busz, de ott is fel lehetett szállni. Amikor először láttam a nevét, meglepődtem, Biharsályi, románul Sauaeu, mintha azt mondaná az ember, hogy Savanyú.

A Táncsics Mihály út, ahol lakom, nagyon hosszú, az elejétől a végéig tart. A huszonkettőben lakunk. Mindegy, hogy melyik kettés van elől. Mellettünk laknak Eszti néniék a húszban (az egyik irányban), a másik irányban van a Katonák háza.

Most költöztek oda Feriék. A huszonnégybe.

Aztán jön a Jáhnerék háza, de az a sarkon van, az már Dózsa György út.

Aztán jön az óvoda, az a huszonhat.

Aztán jön a huszonnyolc. Ott nem tudom, kik laknak.

Aztán jönnek anyósoméék. Harminc. Az autómosóval szemben.

A Táncsics Mihály út, ahol lakom, nagyon poros, mert ott volt régén a könyvtár, és a könyvekből a sok könyvpor az út porával elvegyült. Amióta a feleségem a könyvtáros, a könyvtár elköltözött. Most ott van a könyvtár a tóval szemben. Most a tó vize poros.

Hunyadiu

Pócsmegyer, tizenhét április huszonkilenc, szombat.

A Hunyadi János út a nándorfehérvári harangozóról kapta a nevét. Ennek a Jánosnak két fia volt. Egyiket nevezték Lászlónak, ez korán elvesztette a fejét, másikat hívták Mátyásnak, ebből lett aztán király.

Mátyás királynak született egy János nevű fia egy bécsi polgárosszonytól. Ebből a Jánosból nem lett király, pedig az apja erőst szerette volna, ha a fia ki-tanulja valahogyan az ő mesterségét, hanem inkább elment egy messzi országba, ahol a Hunyadi név ma is él Hyundai változatban.

Ez pedig a teljes igazság.

Móriczu

Pócsmegyer, tizenhét április harminc, vasárnap.

A Móricz Zsigmond út Móricz Zsigmondról kapta a nevét. Arról a Móricz Zsigmondról, akinek az édesanyja itt nyugszik a pócsmegyeri temetőben. Azért van ez így, mert Móricz Pócsmegyeren élt. Persze a köztudat úgy tudja (köz), hogy Leányfalun, csak hogy Leányfalu hivatalosan Pócsmegyer része volt ötvenkilencig, Móricz pedig negyvenkettőben halt meg. Majdnem Leány-falun. Este rosszul lett, Móricz Virág kihívta a mentőket, azok beszállították Budapestre, így mégis inkább ott halt meg negyvenkettő szeptember harmin-cadikán.

Móricz írt Pócsmegyerről is. Egészen biztos, hogy Pócsmegyerről szól Az Isten háta mögött, hiszen Pócsmegyer az Isten háta mögött van.

Még a térkép szerint is.

A feleségem mesélte, hogy Szentendrén találkozott olyan emberrel, aki még a sziget létezéséről se tud, holott Szentendréről kapta a nevét, ezért hívják Szent-endrei-szigetnek.

A tiszteletes úr is örül, hogy a teremtő háta mögött van a templomunk, így bármikor megmasszírozhatjuk az örökkévalóságot.

Móricz egyébként, míg élt, ide járt templomba. Helyi legenda szerint egy alkalommal heves zokogást váltott ki belőle a prédikáció, pedig biztos, hogy nem a mostani lelkész volt akkor a pap. Nem szerencsés könnyekre fakadni az Isten háta mögött.

Aranyu

Pócsmegyer, tizenhét május egy, hétfő.

Az Arany János út Arany László édesapjáról kapta a nevét. Úgy látszik, volt valami hóbortos divat hajdanán, miszerint egy Jánosnak dukált egy László nevű fiú. Lásd: Hunyadi Jánosnak is volt László nevű gyermeke. Újabb kutató-sok megállapították, hogy Szent László édesapját se Első Bélának hívták, ha-nem sokkal inkább Szent Jánosnak.

Ez az Arany János út közel van a tóhoz. Ahhoz a tóhoz, amit a helybeliek mind-közönségesen Pázsitnak neveznek. Mert úgy van ez, kérem, hogy a híres és je-lentős tavak nevéhez nem biggyesztik oda, hogy tó. Két ilyen híres és jelentős

tavat is tudok említeni kapásból. A másik a Balaton. Pálóczi Horváth Ádám metaforája szerint a Balaton a magyar tenger.

De mi akkor a Pázsit?

A válasz kézenfekvő: a magyar óceán.

Arany János, a költő ezernyolcszáztizenhét március másodikán született Szalontán. Életútja ismeretes: Debrecen, Nagykőrös, Margitsziget. Egyszer azonban, ezt kevesen tudják, megfordult Pócsmegyeren is. Ez pedig úgy történt, hogy Schubert, aki az Esterházy család szolgálatában állott, zongorázni tanította a gróf úr két lányát, az idősebbe bele is szeretett, a vérbajt mégis a frau-zimmertől kapta el, találkozni akart a költővel Pócsmegyeren, ahova kenyéradó gazdája révén érkezett szüreti mulatságra, mert operát kívánt írni a Toldiból.



Acsai Roland

Új nyarak árnyai

Most majd máshova fújja a szél el a téli világot,
most majd eljön a nyár, és messzire nyúlhat az árnyék,
és már itt is az új tavaszunk korahajnala, látod,
nyílik a gázon a rózsa ki, rajta melegszik a kávénk.

Kint esik, ömlik a vízzel a múlt a gyerekkori égből.
Húszéves voltam, majd harminc, s újra szerettem.
Ötvenedik lesz a nyár, ami jön majd este a rétről:
hozza a széna szagát, lekaszált füvek illata lebben.

Még emlékszem apámra: kaszával a kézben elindult.
Ment a libáknak a fűért, s én vele mentem időnként.
Még kicsi voltam, a fű nagy, s néztem a szálat, amint hullt.
Néztem az ott napozó gyíkot, mint egy mini őslényt.

Este leszállt, hazamentünk. Mint apa és fia, ketten.
Még vacsoráztunk, és anyu ágyba betett, puha hóba.
Nádirigó dala szólalt akkor az éjjeli csendben.
Jól emlékszik a szív még arra a nádirigóra.

Régi napok sora eltűnt. Itt van az új nap előttünk.
Ötven után jön-e hatvan? A hetven, a nyolcvan a sorban?
Májusi fény erejét majd meddig is őrzi a bőrünk?
Új nyarak árnyai nyúlnak előttünk messzire, hosszan.

ACSAI ROLAND (1975) író, költő, műfordító, drámaíró. Legújabb kötete: *Gerlefény* (2025).

A harang

Sinka István emlékének ajánlva

A Harang
dülőben
egy harang
volt régen.
Húzták, ha
halott volt,
még húzták
azt délben.

Anyámék
épp szemben
laktak egy
kis házban,
mikor még
gyerek volt,
élt harang-
zúgásban.

Nincs már meg
a harang.
Milyen volt
a hangja?
Anyámon
kívül ezt
már senki
sem tudja.

Amikor
rágondol,
ott cseng a
fülében:
az idők
mélyéből,
ahogyan
szólt régen.

Kisleány
kora cseng
ilyenkor
vissza még –
mintha nem
telt volna
el az a
nyolcvan év.

Amputált ön?¹

Tisza épp a parlamentből lépett ki. Az őszi nap megkopogtatta cvikkere üvegét. Gyalogosan indult a Körút felé. Ez az ülésnap annyira megtépázta idegeit, szeme előtt is karikák pattogtak, jobb, ha összeszedi gondolatait. Hosszú léptekkel, ruganyosan járt a kellemes, kora nyári estében. Kis idő múlva cvikkerét mellénye zsebébe rejtette, mert bár szerette a gyalogosok jövés-menését figyelni, most inkább behunyt szemmel sétált. Négy-öt métert is megtett úgy, hogy nem nyitotta fel szemhéjait. Így is biztonsággal járt. Számolt. Három-négy-öt-hat lépés. Aztán szemfelpattanás. Felmérte a következő etapot, a jelenlévő, és esetleg bárhonnán is az útjába toluható akadályokat, s ha nem látott különösebb nehézségeket, úttorlaszokat, újfent elzárta a tekintet útját. Jól esett szemének ez a kis pihentetés. Alapvetően játékos ember volt, de a Tisztelt Ház napi csatározásai megkopatták benne a homo ludensi lelkületet. Három-négy-öt. Hopp. Kutyaugatás. Gyorsan körbekémlelt, lába elé lesett, s valóban ott csaholt egy öleb. Majdnem rálépett.

– Bocsánat, kisasszony.

– Nézhetne a lába elé, alvajáró! Megtapossa itt Szepit! Kétszáz korona volt, egyenesen egy ázsiai alomból.

– Bocsánat, kisasszony, bocsánat, Szepi!

Azzal továbblépdelt. Öltönyös, lajbis csoportozat vágatott át az úttesten, szemmel láthatóan pillanatok alatt ellepik a járdát. Fialatok voltak, talán jurátus hallgatók. Vadul gesztikuláltak. A futballt firtatták, szinte egymás szavába vágva, olyan tisztelt házas, képviselős modorban:

– Ez nem is rendes bajnokság. Ez smafu.

– Hadi bajnokság, háborúban nem lehet békebeli bajnokság.

– Lassan lesz egy rokkant bajnokság is fellábúaknak.

– Mit ízetlenkedsz, Juhar?

NOVÁK VALENTIN (1969) író, költő. Budapesten él. Legutóbbi kötete: *A remete* (2024).

1 Részlet a *Fecső* című, megjelenés előtt álló regényemből, melyben a Róheim-villa történetét mesélem el.

- Az Augusztai Serleg is milyen bővli dolog volt. Elitbajnokság, hi-he-tet-len.
- És mit szóltál te dacos KAC-os, hogy bevonultatták a csapatod?
- A Fradit küldtem volna a lövészárokba, a fene, hogy megeszi. De Kispesten annyira a tehetség, hogy tíz másik mancsaftot is kiállítanak, ha kell!
- Ti jobban pórusul jártatok. Tavaly még volt egy gólkirályotok.
- Na, megszólalt a zsidó drukker. Mennyi pénzt ajánlott az MTK, te, anyaszomorító?!
- Azt én nem tudom, de jobb helye lesz ott a Schlossernek, mint nálatok. Meg se becsültétek.
- Várj, hányszor volt gólkirály?
- Vagy hétszer, ha jól számolom.
- Már a fociba is beleszól a zsidó tőke.
- Ez van, erősebb kutya...
- A Schlosserrel bajnokságot lehet nyerni. Egyedül megveri az egész mezőnyt. Főleg, ha csak tizenkét csapat van.
- Fogadjunk, hogy a testgyakorlók lesznek a bajnokok a görbe lábú vezetésével!
- Én zsidóbérencekkel nem fogadok.
- Orrba váglak, hé!
- Gyerekek, inkább menjünk ki egy sörkertbe. Egyébként meg a Fradi is tele van zsidókkal: a Wiener I. János, a Feldmann Gyula, a Weisz I. Ferenc, a Klein Péter, a Blum I. Zoltán, a Marositz Ferenc, szerintem a Schlosser is az. Ha már itt tartunk.
- Á, az sváb gyerek, és már nincs a Fradiban, hehe, kár nosztalgiázni.
- Mondom, orrba vágom ezt a Frankelt.
- Kellett nekik egy díszgój.
- Sörözzünk, az lenyugtat.

Egy-kettő közülük, mintha tényleg magába szívhatta volna a szellemi leépülés parlamenti mikéntjét, olyan ismerős fizimiskáknak látszanak a karzatról.

Igen, igen, nagy tollsercegetők. Az ott biztosan. Azt többször láttam...

Szelídebb csoport váltotta az előzőt. Az úttestről kanyarodtak Tisza elé...

- Tönkrevág minket a háború. Kivéreztet minket Ausztria. Mi vagyunk az áldozati hús a szédertálon. Nem is magunkért vagyunk a fronton, hanem valami hagymázás közösködés miatt.

- Meg kell, védjük az érdekeinket, ne viccelj! Fojtogattak itt minket Európa közepén, míg a perifériákon tarolnak az angolok, a franciák.

- Tudod, hány hadi sérült jött vissza a frontról? A nagybátyám is fél lábbal lépett be az országba. Tavalyig csak húszezer... A bácsikám nyomorog. Nem tudunk rajta segíteni, mert mi is szükségét szenvedünk... Aztán ki tudja, meddig tart ez a világnyavalya? Már lassan másodszor is lehullanak a levelek, de semmi áttörés...

- Á, ez a Tisza is teljesen behódolt. Jó, értem, magunkban semmik vagyunk, de ennyire feláldozni a magyar érdeket a Habsburgnak.

- Valami készül keleten, azt rebesgetik.

- Nem készül ott semmi.

- Leninről is jönnek hírek... Az emigrációban kavarja a vörös ciberelevest...

- Vörösök? Inkább ötven év háborús nyomor, mint három nap szocialista igazságtevés. A sok föltörekvő, senki zsidó vircsaftja ez a vörös komédia...

- Mi is zsidók vagyunk, de a bácsikám a fél zsidó lábát beáldozta a keresztény monarchia oltárán.

- Az más, kérlek, az más. Vannak még tisztességes zsidó emberek is.

- Khm, pardon, uraim, pardon, ha átengednének. Köszönöm.

- Milyen ismerős volt ez az alak. Nem a Sándor János, tudod, a belügy-miniszter?

- Nem, ez Tisza volt.

- Ilyen bátor, csak így magában? Pedig egyes körök hogy utálják...

- Föld alatti, felforgató körök.

- Én se szívelem. Tényleg ő volt? Utána megyek, párbajra hívom, a nép nevében...

- Pórus jár nál, megszabna rendesen. Jó vívó hírében áll.

- Majd eltapossa a történelem...

- Emlékszel, mit írt róla Ady a múlt héten?

Már megint mit írhatott? - tűnődött Tisza, miközben újfent csukott szemekkel lépdelt. De hát érdekel is engem...

- Pardon, pardon! Én sem figyeltem, de igazán behúzhatná a mankót, uram!

- Maga meg kinyithatná a szemét.

- Épp nyitottam, mikor kinyúlt a mankó.

- Tisza úr... Khm... Tisza úr...

- Igen, mit mond?

- Tisza úr. Egy éve az utcán lakom, engedje meg, hogy nyújtózzak legalább, ha úgy tetszik.

- Honnan tudja, hogy Tisza... úr...

- Az újságokban gyakran lerajzolták, meg fénykép is kattan, meg a karikatúrák is egészen hasonlítanak magára az ellenzéki lapokban...

- És maga ennyire járatos a napilapokban?

- Az előző napiakat félreteszik nekem a trafikban... Szóval, a geszti birtokán szolgáltam két évig, míg fegyverbe nem szólított Ferenc Jóska.

- Hogy hívják?

- Kovács Lajos Áron.

- Áron, maga az? A ménesem mellett volt, igaz?

- Ilyen jól emlékszik?

- A nevekre igen, az arcokra nem. Alkonyatkor a szemem is megfájdul, ezért csukom be pár lépés erejéig. Példaértékű volt a lószertete. Hogyne emlékeznék...

- Tisza úr, miért nem megy hintón vagy automobilon? Nem veszélytelen az élet az utcán manapság. Főleg egy miniszterelnöknek...

- Most a gyaloglás mellett döntöttem, kiszellőztetem a fejem. És hol harcolt, Áron úr?

- Hol, hol? Isonzónál.

- És elvesztette a bal lábát...

- Látja, kérem, látja... Frontkórházi gyorssegély - amputáció vérmérgezés ellen. Szakértelem. Még fáj egy kicsit a helye, de a rutinosabbak azt mondják, tompul majd a fájdalom, s eltűnik, mint maga a láb az életemből. Vagy alólam, ha úgy tetszik, kérem...

- S miért nem megy haza? Családja is van, két gyereke, ugye? Az óvodánkba jártak.

- Nincs otthon rám költhető pénz...

- És ha támogatnám egy évjáradékkal, a régi jó munkakapcsolat okán?

- Nem kívánhatom. Inkább sorsközösséget vállalok a többi tizenkilencezer-kilencszázkilencvenkilenc hadi nyomorékkal. Katonazubbony, mankó, pléh-bögre, vigyázz, jobbra át, bicegés indulj! Szánalomkeltéshez, piiihenny!

- Maga cinikus! De segíték. Álljon talpra! Az embereim fontosak.

- Emberei? Magának lehetnek emberei?

- Fogadja el az évjáradékot. A családja érdekében legalább...

- A családomban? Az asszony összeállt valakivel, amíg én lövöldöztem a császárért meg magáért. Az emberei lövöldöztek, érti ezt, kegyelmes úr, hogyne értené. Az emberei? Nem szuverén emberek, hanem valakinek az emberei, szolgálói...

- És honnan ilyen tájékozott az adatok dolgában. Megagitálták?

- Mit tagadjam, meg-meglátogatnak itt az utcán a vörös agitátorok, ők pedig igazán jól értesültek, alagsorokon, alagcsöveken fut a hír... Mindent tudnak, ami a háború dolgait illeti, és negatív színben tünteti föl ezt a nemzetközi öldöklést, meg, már megbocsásson, magát és szívszerelmét, ezt a mindent meg-rágcsáló, nyúlajkú Monarchiát.

- De kérem! A kezem nyújtom, maga meg beleharap.

- Mióta múlt időben beszélhetek a testem egy részéről, mondhatni, harapós lettem. Védem a maradékot. Segít ebben az elvadulásban a mardosó éhség, az emberek közönye, és az utcán töltött tél is...

- Mondtam, amit mondtam, Kovács Lajos Áron, cinikus embertársam. Ha hazatér, évjáradékkal segítem, lakhatást is biztosítok, ha úgy alakul, a családjával. Most mást nem tehetek...

- És mi lesz a többi tizenkilencezer-kilencszázkilencvenkilencel, a családjaikkal, erre nem gondol? Vagy mindenkit, vagy senkit, miniszterelnök úr. Már megint a kiváltságok, már megint, még a nyomorban is az uram-bátyám... Kíráz a hideg, gróf úr. Tegyen mindenkiért, ha jót akar.

- Nem karolhatunk fel mindenkit. A háború kiszorolja a gazdaságot. Lassan a magánvagyonom is rámegy...

- Majd a vörösök megoldják a semmiből, lássa meg...

- Semmiből? A miénkből... Kovács Lajos Áron, a vörösök, a szociáldemokraták, az anarchisták, a szabadkőművesek, a kommunisták semmit sem oldanak meg. Ők kerékkötői a világnak. Közösségről prézsmítálnak, de csak a szerzés, az egyéni politikai ambíció hajtja őket. Ha távlatokban gondolkodunk, nem tudnak felmutatni semmit, csak hagymázás ideákat...

- Távlatokban? Gróf úr, én most vagyok rokkant. Most nyújtanak vigaszt, támaszt nekem és a hasonszőrűeknek, már elnézést a kifejezésért? Ki kell lépni a háborúból, és nem lesz ötvenezer nyomorék a hozzá tartozó ötvenezer nyomorult családdal. A fegyverek árát pedig adják nekünk. Ennyit megérdemlünk...

- Nézd, a Tisza! Szervusz, kérlek! Csak így gyalogosan?

- Diskurálunk? Diskurálunk?

- Szervusztok! Áron, most már mennem kell, gondolkodjon azért az ajánlatomon, bármikor megkereshet, fogadom. A háborúból pedig nem olyan egyszerű kilépni, ahogy maguk elképzelik, meg ahogy sulykolják a zűrzavarban hívók... Ha megbocsát, isten áldja!

- Minden jót, gróf úr, adja át üdvözetem a feleségének is...

Tisza István gróf továbblépdelt. Az előbbi játéktól azonban teljesen elment a kedve. Főleg ez a második ütközés. Aztán egy hirdetés tolakodott elé. Nem Unicum, nem szappan, nem szivar, sem nem sör: hanem a *Keleti J. testgyenesítő és gummivaruk gyára*. Már több helyen is látta városszerte, idénye jött hisz el. AMPUTÁLT ÖN? Micsoda arcátlan tolakodás, és mégis mily kifinomult üzleti érzék. Hm. Visszalépdelt Kovács Lajos Áronhoz:

- Már megbocsát, Áron, látta azt a plakátot, amely pótvégtagokat hirdet?

- Á, gróf úr, látom, nagyon szívén viseli a sorsom, lehet lelkiismeret-furda-lása van. Hogyne láttam volna, én vagyok a gyár antireklámja. Hisz voltam is ott, s oly borsos árat kérnek egy normális műlábért, amire már nadrágot és cipőt is lehet húzni, hogy ahhoz két évig kellene a pléhbögrém zörgetnem az Opera előtt úgy, hogy nem eszem, nem iszom semmit. Férc protézisnél még a semmi is jobb...

- Értem, ne haragudjon, Isten áldja...

- Magát is...

Most már leszegett fejfel haladt. A Margit hídnál taxit intett, és bement a Nagykovácsi címet. Végre egy ember, aki nem ismeri meg, nem hasonlítja valakihez tévedésből. Egész éjjel forgolódott... Ha néha, percekre elnyomta a buzgóság, mankós regimenteket látott a frontra vonulni. Éjfél körül hálóköntöst vetett magára, és leült az íróasztalához. Papírt kotort elő a fiókból, a tollszárat tintába mártotta. De végül letette, és az ablakhoz ment...

Valamit tenni kell...

Az emberi élet legborzasztóbb zivatara, az ember sorsát romboló hatásoknak kitevő csapások legborzasztóbbika a háború. Talán zsenge gyermekkoromtól eltekintve, soha

nem tudott a háború vonzást gyakorolni képzelőtehetségemre. Az én képzeletemben a háború fogalma elválaszthatatlanul egybe volt forrva mindig nemcsak katonák kiontott vérével, hanem gyermekeknek és aggastyánoknak, özvegyeknek és árváknak irtózatosszenvedéseivel. A háború szó kiejtésénél lángba borult falvak, éhezők, didergők, nyomorgó asszonyok és gyerekek sokasága jelent meg szemeim előtt, és nagyon fiatal korom óta mindig azt vallottam, hogy a legnagyobb gonosztevő az, aki a háború átkainak és csapásainak szükség nélkül teszi ki az emberiséget...

Fel kell állítani egy rokkant ügyekkel foglalkozó hivatalt. Annyi, de annyi a tennivaló. Fel kell mérni, milyen területeken szorulhatnak segítségre a front-ról hazaérkezett amputáltak és családjaik. A mai kórházi rendszer sem megfelelő. Különleges hospitálókra lesz szükség, ahol ezek a speciális sérülések célirányosan kezelhetők, ahol a hadirokkantakat rehabilitálhatják. Igen, igen, s ami még fontosabb, ezen szerencsétlenül járt honfitársainknak kenyeret adó foglalkozást kell biztosítani. Trafikok. Erre már van példa. Parkok, múzeumok őrzése... Lehetnének jegyszedők, ruhatárosok a színházakban. Jegykezelők. Az utazásukat is segítő kedvezményben kellene részesíteni őket... És a vak katonákról sem lehet megfeledezni, az a rengeteg mérges gáztól világtalanná vált szerencsétlen... Számukra is lehet megoldás, miért ne tanulhatnának meg, példának okáért, kosarat fonni, vagy olyan dolgokat, amelyekhez a többi, megmaradt érzék kifinomultsága szükséges. Geszten is egy látása vesztett ember hangolta a zongorát, csak akkor még nem öltött ipari méreteket a megvakulás... Lehetnének zongorahangolók. Igen, igen, valamit tenni kell! Erre nem gondolhattunk a háború kitörésekor. Mert más dolog csatákról, világégésekről olvasni a történelemkönyvekben, s más dolog megélni a históriaformáló eseményeket. Egy országos jelentőségű hadigondozó rendszerre lesz szükség, amely járadékot folyósít a rászorulóknak. Ennek anyagi bázisát még valahonnan elő lehet teremteni. A keresőképtelen hadirokkantoknak annyit kell majd folyósítani, hogy megélhetésük, ha szerényen is, de biztosított legyen. Szörnyű, ahogy végigmegyek a városon, mindenütt az a rengeteg katonakoldus. Az a számolatlan önbecsülése- és reménye vesztett kéregető. Tenni, tenni, tenni... Hol az a fránya papír?

Lajtos Nóra

Visznek az angyalok

Fejem alá teszem a Holdat, takaróm
nincsen, minek is annak, akit lepedőbe
csavartak nemrég. Kihűlök, mint az erkélyre
kitett húsleves télvíz idején, a sütőtök illata
keveredik a nyáron kívül felejtett csirkepaprikás
bomló szagával...
egy levágott fejű kerub hullik az átvérzett hóba

Fájó gerincem nekifeszítem a fémtepsi aljának,
majdcsak kiegyenesedik, amint mécsesek világítják
meg a boncasztalt, ami persze képtelenség, de nekem
így tetszene. Szombat van, még mindig papírmadarak
repkednek a fejemben, szétszaggatom őket odabent...
hősirály voltam, s a grönlandi hóba kapartam nevem

Kigyomlált május voltam délelőtt, délután szelíd őz, aki
elidőz a kapart anyaméhű alkonyatban. Ánizslélek
voltam és bükköny, szélbe kapaszkodó fikusz.
Olyan, mint aki a tobozmennyországba vágyik,
holott csak a Margit-hídfőnél vízbe ugró utolsó
segélykiáltása voltam, egy fészkeből kihulló kakukkfióka,
pátosz-sebhelye a világnak, eldúdolt pentatónia...
visznek az angyalok, mint galambfiókákat az anyjuk a hátukon

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő Bella István-díjas költő, író, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, tanár. Legújabb kötete: *Hétszirmú a végtelen – Zenélő versek* (Cédrus Művészeti Alapítvány, 2025).

Hogy Erzsébetre találá, ekképpen köszönti...

*Tóth Erzsébetnek szeretettel
a Balassi Emlékkard kitüntetéséhez*

Ó, te édes hazád,
halántéknál: hazád,
szablyakarcsú februárban
Bálint-napi szerelmes csillagok,
légy, ami lennél..., de kardot ki látott
eddig nő kezében? Kiss Anna fogott,
és Te most!
Nincsenek drágalátos paloták,
sem violák, ködöl ez a vers is
a végtelen közepe tájékán,
fákba, virágba költözött arcélek,
kardélek, kardélekre hányt ünnepek.
Ének akartál lenni, ének, ének, ének,
madárkísérő, hát lettél ének
zólyomi kő alól is, vitted magaddal,
mint galambok hátukon a tavaszt.
Kérdezed: vitézek, hogy mi lehet szép,
szebb, legszebb dolog, ti mondjátok
meg neki, aki azt hiszed: *egy napon az
ajtóban megáll a tenger talpig feketében,
minden alkonyat jászoltűz,
minden óra távoli harangozás.*
Zúgjatok, de inkább mégse, mélytorkú
harangok, a kard acélos-csengő hangját
tűzöd szőkeségedbe, fekete kalapodba,
majd Bálint kopogtat, de te tudod csak:
Aliz már nem lakik itt. Kőrózsád
szirmaira törve is szépség, s *arcod mögött*
a május is patadobogással vágázik tovább.
Véres zászlók alatt hajnalodik a szabadság,
jó szerecsen lovak nyakában a tél gyeplője,
de visszazáll beléd a bátorság, hogy megérdemelt
ez a szablya, melyet jó híredért, nevedért kaptál,
s hiába érzel néha láncokat csuklódod, egy
kardnyújtásnyira van tőled a feloldozás.

S mint sok fát gyümölcscsel, sok jó szerencsékkel
áldjon Isten mezőkbe, úgy éltesen téged is
vitézlő ünneplők *madárúton* járó serege!

Árgirus professzor Tündériában

(Taxner-Tóth Ernő professzor úr emlékére)

Mindig öltönyben, mindig őszén:
én már csak így emlékszem rá, amikor
a hármas útról egyszer-egyszer letértem
miatta; jobbra vonzott a kortárs líra, balra
meg Csongor verszenéje, s *amikor a hang
csengeni, a szó mondani kezdett*: akkor hittem
el neki, hogy „maga alkalmas a kutatásra”.
Mindig öltönyben, mindig őszén,
Éj-áriában, víg esztendőben
kölcseyül és vörösmartyul beszélve
jött be az egyetemre, majd leült foteljébe,
Árgirus professzorként Tündériában,
s én félve-tisztelve beszéltem neki Weiner Leó
Csongor-szvitjéről hat tételben, ahol a záró
női kar szoprán szólama hangzik el négy
szólóhegedű kíséretében, majd a Bozay-opera
drámai-zenei dikciójára igencsak felfigyelve,
akkor is, most is, odaát is hallja, vagy csak tudja:
az időmértékes verszenére aranyalma hullik
a tündérfáról bőszen...
Nem csak mindig öltönyben, nem csak mindig őszén.

A népzeneről a saját dalig – egy többszólamú interjú

Az Oravecz Imre-különszám után rovatunk ismét rendhagyó témával jelentkezik – rövid, de átfogó elemzést próbálunk készíteni a magyar népzene aktuális helyzetéről, alakulástörténetének jelenlegi tendenciáiról, és egy sikeres debütáló album recenziójával kívánunk képet adni a népzeneészek egyediségéről. A *Hangpróba* hű marad azon célkitűzéséhez, hogy hazánk tehetséges fiataljainak bemutatkozási lehetőséget biztosítson: így idei első számunkban Szalay Fatima népdalénekes bemutatkozó lemezéről és az első saját daláról szeretnék rövidebben írni. Pontosabban: egyszerre közlöm a zenekar dalairól készült recenzióm és adom közre az énekessel készített interjúm cserepeit. Fatima válaszait változtatás nélkül, kurzívval szedve építettem a szövegembe, remélve, hogy egy izgalmas tér születhet ezáltal,¹ amelyben a laikus értelmező és a szerző közelebbről szemlélheti meg egymást. Ugyanarra a hét kérdésre válaszolunk, de a recenzióíró szövege befejezéséig, az énekesnő a lapszám megjelenéséig nem ismerheti meg a másik gondolatait. A játékos recenzió-interjú mellett Szalay Fatima összefoglalását közöljük a kortárs magyar nép- és világzenéről, arra mutatva példákat, hogy a mai zenészek milyen módon képesek újraértelmezni és saját zenéjükkel alakítani népzenei hagyományainkat.

*

2023 utolsó heteiben jelent meg az *amor fati* című album, amin egy feltörekvő zenekar előadásában ismerhetjük meg zenei folklórunk egy igen összetett oldalát. Szalay Fatima (ének), Danhauser Pál (hegedű), Dombi Bálint (brácsa), Szlama László (koboz), Tóth Máté (nagybőgő) és Avas Bendegúz (klarinét) a Zeneakadémián találkozott, külön-külön is aktív résztvevői a kortárs népzene világnak, az *amor fati* mint projekt sikere a csapaton belüli harmóniának, valamint a magasfokú kreativitásnak köszönhető. (F) *A zenekar barátságából született, a Zeneakadémián lettünk jóban a fiúkkal. És bár néha változik kicsit a felállás, a barátság*

BARÁTH TIBOR (1996) Kincsesbányán élő irodalomkritikus.

1 Továbbá a kurzívval szedett rész elé a következő jelölést teszem: (F).

változatlan. Először a vonós szekció lett meg: Danhauser Palkó (hegedű), Bálint Dombi (brácsa), Tóth Máté (bőgő), majd vendégzenészek behívtam Szlama Lacit (koboz) és Avas Bendegúzt (klarinét). Azóta már a fúvós és a pengetős szekció is állandó tagja a felállásnak, bár szinte minden posztra legalább két ember van, mert nagyon elfoglalt mindenki. Mivel Palkó elköltözött Erdélybe, mostanában Kónya Előddel és Biszak Benccével is dolgozom, mind a ketten fantasztikus hegedűsök. Bőgőzni Dénes Ábel jött velünk többször, pengetősök közül pedig Thorpe Gáspár (gitár), Korsós Kinga (koboz) és most Korbeli Feci (gitár) is meg-megfordul a formációban. A gitár izgalmas hangszer a zenekarban, ahogy változott a zeném, úgy erősödött bennem az igény e hangszerre bizonyos dalokban. Hogy hogyan váltam frontemberré? Nehezen. Az elején abban reménykedtem, hogy nem én leszek az, aztán rájöttem, hogy a saját dolgaimnak az élére kell állni, és meg kell tanulnom képviselni magamat. Ez amúgy iszonyatosan nehéz, próbálok keveset hibázni, tanulom a kommunikációt, mindenféle háttérfeladat ellátását. Ami mindenképp „szeretem-dolog” a számomra, az az, hogy mennyire szeretem a zenésztársaimat. Azt hiszem, hogy iszonyú nehéz lenne úgy színpadra állni, hogy nem bízom bennük, hogy nem tartanak meg. De ilyen még sosem volt.

Szűk két esztendő alatt felkerültek a World Music Charts Europe 2014-es listájára, az énekes a Népművészet Ifjú Mestere kitüntetésben részesült, a zenekar pedig több rangos külföldi fesztiválra is meghívást kapott. Debütáló lemezük azonban nem csak az elismerések okán érdemel kitüntetett figyelmet: az átgondolt szelektálásnak, valamint a koncepció következetes érvényesítésének köszönhetően a lemez egyszerre lett nagyon zárt és rendkívül nyitott – bár minden dal a szerelemről szól, a gazdag érzelmi tabló, a soknyelvűség és a műfaji keveredések révén jócskán túllépi a határait – végeredményben a magyar népzene karakteréről és milyenségéről is beszél; na de miként teszi ezt? (F) *A nyelvi és zenei sokféleség azért volt nekem borzasztóan fontos, mert a népzene alapvetően egy olvasztótégely. És nem a kirekesztésnek, hanem a sokféleségnek a manifesztuma. A soknyelvűséggel (magyar, román, török, cigány, horvát dalok) azt szeretném megjelelníteni, hogy a nyelvi, kulturális sokféleségünkből fakad rengeteg kulturális javunk, gazdagságunk. Bartók Béla hangsúlyozta, hogy a közöst kell keresni, ami összeköt minket, nem azt, ami elválaszt.*

Az album közel egy órás, azonban csak tíz cím szerepel a dallistán – és ez a jellegzetesség sokat elárul a koncepció kettős céljáról: egyrészt a bekerült népdalok (s népdal-részletek) szigorú rostálás eredményeképpen kerültek fel a lemezre, másrészt a viszonylag hosszúra szabott játékidő elegendő teret ad a zeneszereknek, hogy virtuozitásukat megmutathassák, hogy egy-egy kompiláció szélesebb rálátást biztosítson bizonyos területek és korok sajátosságaira. Mivel az énekesnő a magyar mellett románul, romául, horvátul és törökül is énekel, a hallgatók autentikus népzenevel találkozhatnak; az album egyik legmeghatározóbb vonása az, hogy megmutatja a magyar folklór sokszínűségét, azt, hogy mekkora hatással voltak hagyományainkra és zenéinkre a velünk együtt élő nemzetiségek. Az album végeredményben egyszerre kérdez rá, és nyújt alternatívát népzeneink meghatározhatóságára. (F) *Az első lemezünk amor fati*

címen jelent meg, és a zeneakadémia utolsó éveinek zenei anyagát tartalmazza főként, és valóban elég hosszú lett. Akkor és azóta is, ha népzenei játszunk, szinte csak az erdélyi anyagból válogatunk, ez mindig is így volt velem, és ebben egymásra találtunk a vonós zenekartársaimmal. Azok közül is a számomra legkedvesebb területekről kerültek rá dalok: Szék, Gyimes, Kalotaszeg, Palatka, Szászcsávás. Az utóbbi kettő településnek a román és cigány zenei anyagából is válogattunk, nagyon szeretem ezeket a zenéket, és fontos rendezőelvé volt a lemeznek a többnyelvűség, többkultúrájúság. A zenekar másik része (pengetős-fúvós) mindig a világzenei, fúziós oldalt képviselte, ami mostanában egyre nagyobb teret kap a zenénkben. Ez a lemezen csak a Psyché dalban, a Török dalokban és a Máttyás-mesében manifesztálódott még. A lemez erősen énekközpontú, főképp régiesebb vonós zenét és ezt a néhány fúziós számot tartalmazza. A felépítés elég laza, főképp a téma a lemez kövása.

Amellett, hogy az album a magyar népzene heterogenitását mutatja be, s a dalok egy képzeletbeli utazásra hívják a hallgatót, amelynek során bebarangolhatja régmúltunk fontos állomásait, az *amor fati* zenéjének vannak állandó, összetartó elemei is. A dalokban megképződő lírai én gyakran nőnemű (például: *Az ifjú boszorkányéneke* – Csávás, *A talányfejtő lány meséje*, *Psyché*), az előadásmódban sokszor bukkannak fel balladisztikus vonások, az album jellegzetes hangulata a melankólia, témája a (legtöbbször be nem teljesült) szerelem. (F) *A ballada műfaja nagyon közel áll hozzám, a lemezen három ballada is megszólal. A balladák az első olyan dalaink a magyar énekes folklórban, amelyek a női szenvedésre reflektálnak, és ha az éneklő nem is E/1-ben beszél el a baját, a balladaszereplők karakterein keresztül mégis kimondhatóvá válnak kimondhatatlan dolgok. Ez egyébként általánosságban is elmondható az énekléssel kapcsolatban. Idén volt egy konferencia a Hangvető szervezésében a cigány hallgató műfajról, és ott fogalmazta meg egy kutató, hogy a legmélyebb fájdalmaikat is kiénekelhették a közönségnek a nők a hallgatókon keresztül. Példaként azt hozta, hogy a nők elmondhatták a férjüknek énekekben, hogy mennyire fáj nekik, ha az megveri őket. Ezt sima szóval sosem lehetett volna verbalizálni retorzió nélkül. A dalok valahogy mégis keserűessé válnak – egy játékos ritmusváltás, egy felszabadultabb közjáték, egy táncolható bridge, egy reménytelibb sor; a zenekar változatos eszközökkel vonja be a remény állapotát a dalokba. Elsősorban ennek köszönhető, hogy a dalokból sugárzik a fájdalmas hangokkal átszótt létezés, a pozitívan értelmezett „beletörődés” az emberre mért balsorsba, amik nem elagatják, hanem megerősítik a lelket. Az album címe éppen ezt a sorsszeretetet tükrözi. (F) *A szerelem a lemez kövása valóban. Bár sokszor érzem azt, hogy nem tudok mindent kifejezni a népdalok szövegén keresztül, mivel más problémákra reflektálnak, mint amikkel most én küzdök, azonban a szerelem témájában tűpontosak a dalok. Ez egy olyan egyetemes érzés (vagy probléma), amelyről nagyfokú őszinteséggel, empátiával beszélnek a dalok, és a humor, ironia, öröm, fájdalom is helyet kap ezekben a szövegekben. Szalay Fatima hangján megszépül a düh, megkapóvá válik a keserűség, a zenekari játék pedig képes felszabadítani a hallgatót ezek alól a nehéz érzelmek alól. Fájdalmasan vonzó az a világ, amely a szűk egy óra alatt kiteljesedik a dalokban, majd egy katartikus ponton le is zárul a Köszönöm – Szék című**

utolsó számban; szinte az album mottójaként idézhető a következő sorpár: „boldog volnék, ha búsulnék / ha a bának helyed adnék”.

Az album megjelenése után a zenekar tovább bővült, valamint több tagcsere történt; Szalay Fatima, Avas Bendegúz és Szlama László mellé Thorpe Gáspár (gitár), Kónya Előd (hegedű, kanna), Bálint László Domonkos (brácsa, gardon) és Dénes Ábel (nagybőgő) csatlakozott. Már ebben a felállásban jelennek meg az *Ezeregy* live session dalai, a projekt keretében hat zene hangzik fel, melyeknek témája ismét a szerelem, és bár az őszi, elmúlásba hajló hangulatot az *amor fati* megtartotta, jól láthatók a változások is. (F) *Eredeti funkcióját tekintve a folklór közösségi műfaj alapvetően. Viszont amint ezt színpadra adaptáljuk, megjelenik benne az egyén, és én nagyon szigorúan csak olyat vagyok hajlandó énekelni, amiben benne érzem magam, amit igaznak érzek. Ebből nem engedek, és biztos, hogy ez is összefügg azzal, ahogy változik velem együtt a zeném is. Ugyanakkor azt hiszem, hogy minél inkább egyéni valami, annál inkább lehet kapcsolódni hozzá. Nem kell sematikusnak és általánosnak lennünk talán ahhoz, hogy a befogadónak örömet okozzon a zenénk. Mostanában kijött néhány új dalunk, melyeknek a szöveghasználata individuális, van, amit én írtam, és most van először olyan, hogy írnak nekem emberek, hogy ez nekik jelent valamit, érzéseket hoz fel bennük. A népzene elsősorban termékenyítő szereppel bír, és bár a hagyományokhoz hűek maradtak a zenészek, a karakterüket megtartották, ezáltal modernebb hangszerelésben adják közre a dalokat – köztük az elsőt, amit Szalay Fatima írt. A live session formátum megőrzi az élő játékban rejlő energiát, zenei közösségük dinamikáját, egyúttal a minimális utómunkának, s videófelvételnek köszönhetően hitelesebb képet kapunk a zenekarról – mintha a próbaterembe lennénk be, koncerten vennénk részt, közelebb kerül a zenekar a hallgatóhoz. (F) Az *Ezeregy* cím azért is jelent nekem sokat, mert nagyon kifejezi a mostani állapotomat. A most született és születő dalaimban végigtekintek az eddigi harminc évemen, összegzem szerelmeimet, veszteségeimet, fájdalomaimat, alkalomadtán örömeimet is. Az *Ezeregy* éjszaka meséi is valójában a túlélésért fonódtak estéről estére, és bár szerencsére én nem jutottam *Seherezáde* sorsára, mégis ez a fajta történetmesélő, eklektikus zeneiség és a több nyelv és kultúra keverése egyre jobban kibukik belőlem.*

A saját dal előtt először a *Psyché*, másodszor a *Hallgató* jelent meg. A *Psyché* már az albumon is szerepelt, kissé ki is lógott a koncepcióból, nemcsak azért, mert Weöres Sándor és Szapphó versei adják a szövegét, hanem mert Szalai Fatima első lépéseit jelentették a szövegalkotási folyamatban. (F) *Iszonyú izgalmas volt nekem a kilépés a keretek közül, amelyekben húsz éven keresztül léteztem. Azóta sorra születnek dalok, idén bekerültem az Artisjus mentorprogramjába, mely a „Dalszerzés éve” hívószóra jött létre. Ott Palya Bea mentorál, izgalmas, érdekes és nagyon hasznos, örömet adó folyamat ez. Főképp szövegeken dolgozom, dallamokat meg kell tanulnom kreálni még. Egyébként talán van egy nulladik dalom is, a *Psyché* dala, amely már az első lemezen is fenn van, és most kicsit új hangszereléssel live sessionként is felfoelttük az *Ezeregy* keretein belül. Ennek a szövege Weöres Sándor *Psyché*-kötetének egyik versén alapszik, melynek a címe *Dall*. A dal a 16 éves szerelmes *Psyché* három strófája a szerelem stádiumairól, kamaszosan, régies nyelvezettel. Refrénként egy Szapphó-*

töredéket éneklek, az Édesanyám nem perdül a rokka... kezdetűt. Valahogy ez a két szöveg nagyon szép párbeszédben áll egymással, pedig több ezer év és hatalmas kulturális távolság választja el őket egymástól. A versek szövegeihez ugyan csak a legkisebb mértékben nyúlt, mégis jó érzékkel választotta el az első két versszakot az utolsótól, és illesztette a töréspontra Szapphó sorait refrénként, hogy izgalmas ív jöjjön létre, ami az összetartozás különböző stációit járja be: a kiszolgáltatottságát („tiéd vagyok, érts-meg, légy ovatos hozzám”), a törekenységét („nem perdül a rokka, oly szakadós ma a szál”) és a magányét („ha nem várlak, sírok; és ha várlak, félek”). A *Hallgató* roma és magyar nyelven éneklí meg a szerelemben gyökerező mély fájdalmat, mielőtt a könnyedebb hangvételű, *Szóke herceg* címre keresztelt saját dal következne.

Jól érezhető, hogy a népzenei hagyományokból indultak ki a zenészek, ugyanakkor már modern melódiák is megjelennek a hangszerelésben, különösen a gitárjáték, nagybőgő, illetve klarinét révén – ugyanakkor a refrén nélküli dalszövegen érezhető nyomot hagytak a lírai panaszdalok. A *Szóke herceg* egy tömör, háromszor három sorban megírt szerelmi történet kontúrja, két alak által határolt körvonal, amit az illúziók töltenek ki. A szövegben minden háromsoros strófa megismétlésre kerül; ennek köszönhetően pedig minden versszak új esztétikai minőségbe kerül, lelepleződik, illuzórikus mivolta megtörik. A versszakok felépítése eleve a pozitív-negatív pólus konstellációit tárja fel, így a kezdő strófa a fellángolás-udvarlás-lekicsinyülés tengelyén értelmezhető, míg az ismételt eléneklése jobban kihallhatóvá teszi a bókokban, udvarlásban megbúvó igazságtalanságot, ami az utolsó sorban kerül aláhúzásra: „azt mondtad, hogy jó vagyok, de mégsem elég jó hozzád”. A versszakok belső logikájában mindig két idilli állapotot megéneklő sort követ egy illúziót megtörő zárósor, ami szándékoltnál túl hosszú – így a kiéneklésben is kiemelt szerephez juthat. A második strófa látszólag szép emlékeket idéz fel, de a zárósor mindezt nosztalgikus, megszépített köntösben adja közre: „ketten együtt egy biciklin, mintha két gyermek játszana”. A zenekari játék hermetikusan választja el az első két strófát az utolsótól; ez a törés a dalszövegben is megtalálható, ugyanis a korábban jól palástolt szemrehányások egyértelmű panaszba válnak át: „merre lépjek, meg ne törjél, miért nem jöttél el?”. Így a két végpont közötti kontraszt szinte tapinthatóvá válik: az ismétlésekkel épphogy felszínre került igazságtól a dal befejezéséig a nyílt, őszinte panasztételig jut a lírai én, és ez a szép benne: inkább a valódi sorsával barátkozik meg, minthogy hamis emlékekbe zárja magát. Az út felénél vagyunk; az *Ezeregy* utolsó három dala azonban csak lapzártá után jelenik meg – így Önökre marad a feladat, hogy a hátralévő lépéseket megtegyék. Előjáróban annyit mondhatok: megéri.

(F) Az *Ezeregy live session dalai jövőre talán kiegészülnek egy második lemezzé, most egy nagyon termékeny időszakban vagyok, remélem, hogy ennek jövőre egy újabb album lesz az eredménye.*

A szép hűtlenek

Szubjektív körkép a népzenei-világzenei szcéna fiatal generációjáról

Népzenet játszani bizonyos szempontból olyan, mint szépirodalmi szöveget fordítani. Különböző „fordítói/közlői” attitűdök találkoznak és ütköznek egymással, az archív népzenei felvétel lehető legpontosabb másolásától kezdve addig, hogy pusztán csak ihletforrásként tekintünk az eredeti zenei anyagra. Az utóbbi vád érte a Nyugatos fordítókat, a *szép hűtleneket* is (Babitsot, Kosztolányit, Tóth Árpádot), akik szinte egyenrangú újraalkotókként nyúltak a fordítandó művekhez.

A népzenei diskurzus kezdete az 1970-es évekre, a Táncházmozgalom elindulására vezethető vissza. Ekkor vált ethosszá a városi fiatalok számára a népzene teljesen autentikus újrajátszása, aminek funkciója a kezdetekben főként a táncok kísérete volt, hiszen a városi táncházakhoz, táncegyüttesek koreográfiáihoz szükség volt élőzenére. A következő években a magyar népzene felkerült a világ színpadaira, önálló műfajként is nemzetközi hírnévre tett szert, melynek első rangos képviselője a Muzsikás Együttes volt.

A Táncházmozgalom előtt autentikus népzenet csak és kizárólag vidéken, funkcióban játszottak, a „felvevőpiaca” a paraszti társadalom volt, és célja sosem csupán esztétikai, mindig gyakorlati is volt egyben. Ha még korábbra tekintünk vissza a népzene kutatás történetében, elkerülhetetlenül találkozunk a két óriással, Bartók Bélával és Kodály Zoltánnal, akik a *Nyugat* első generációjával párhuzamosan teljesedtek ki, sőt kapcsolatban is álltak a lap szerkesztőségével, mivel zenekritikákat írtak a folyóirat hasábjaira. A 20. század elején a fiatal Kodály, valamint Bartók a saját zenéjét szerette volna megújítani a hagyományos népzene felhasználásával, gyűjtőútjaik eredeti célja is ez volt. Mindez egész zeneszerzői munkásságukat meghatározta, annak ellenére, hogy később a népzenet önmagáért és a konzerválás, rendszerezés, kutatás céljából gyűjtötték. Bennük azonban fel sem merült a népzene autentikus megszólaltatásának gondolata, ez a már említett Táncházmozgalom és az 1970-es évek vívmánya volt.

A magyar népzenevel kapcsolatban ez a diskurzus jelenleg nagyon élénk, mondhatni feszült, és sokkal absztraktabb, mint a fordítása. A diskurzus kulcs-

SZALAY FATIMA (1995) énekes, az *amor fati* együttes alapítója.

szava és az autentikus játékmód legfontosabb fogalma talán a stílus. Stílusosan játszani túlmutat azon, hogy pusztán ritmikailag és dallamilag pontosan megismételjük mindent, amit az archív felvételen hallunk. A stílus valamilyen megfoghatatlan kovásza a népzeneének. Manapság egy megszilárdult erkölcsi, etikai rendszer kapcsolódik ahhoz, hogy miként játszunk népzeneét, mit szabad és mit nem, mit diktál a jóízlés, a szerénység, egyszerűen a népzeneész szubkultúra normarendszere. Ebből a keretből mindig ki-kiléptek a zenekarok, sőt az elmúlt ötven év távlatában az látható, hogy vannak zenekarok, amelyek be se léptek, csak automatikusan használták a népzene eszköztárát, gondoljunk csak a több mint ötven évvel ezelőtt alkotó Kexre vagy a mai Bohemian Betyársra. Akadtak és maradtak is alkotók, zenészek, akik szabadon használják a népzene eszköztárát, és egymással párhuzamosan játszottak/játszanak autentikus népzeneét és feldolgozást a kezdetektől fogva, ilyen például a Gépfolklór, a Sebő Együttes egyes tagjai, vagy akár a Muzsikás is. Mégis a népzene autentikus előadása és feldolgozása között éles ellentét húzódik, és ennek a diskurzusnak sok érzelmi, sőt identitásbeli aspektusa van. A népzenevel szembeállított műfaj általában a világzene, ami a magyar zenei diskurzusban egy viszonylag új fogalom. A népzenei/népdalfeldolgozás kifejezés is használatban van, ám ezek nem szinonimái a világzeneének. Népdalfeldolgozáson klasszikus zenei műveket és „kikönynyített”, magyar népzenei elemekből építkező könnyűzenei műveket értünk, ezzel szemben a világzene (world music) mindenképpen a könnyűzene vagy a jazz felé hajlik, áttemel elemeket más népek zenéjéből is, és ezeket ötvözi a magyar népzenevel és saját szerzői elemekkel, így a világzene fúziós zenének tekinthető. A world music kifejezés a nyugati közönség számára a nem angol-szász (sőt a nem nyugati) kultúrák etnikus, tradicionális zenéjét jelenti, valamilyen zenei egzotikumot, így a magyar világzene fogalma nem azonos a kifejezés angol változatával.

A zenészek számára a legégetőbb, legfontosabb feladat a közönség megtalálása vagy legalábbis a magyar zeneiparban való boldogulás. Ennek két bevett módja van, az első, ha többé-kevésbé piaci alapon próbálnak meg sikeressé válni, eljuttatni a zenéjüket a befogadókhoz, remélve, hogy rendszeres hallgatókká válnak, így lehetőségük nyílik koncerteket adni, ahova értük jönnek el, őket szeretnék meghallgatni. Alapvetően a fesztiválok szervezői is igyekeznek olyan zenekarokat meghívni, akik saját közönséggel bírnak, így be tudnak vonzani fizető vendégeket az adott rendezvényre. A magyar zeneipar (tekintve, hogy a piac viszonylag szűkre szabott) alapvetően állami finanszírozású, ami általános jelenség a világ számos pontján. Tekintettel arra, hogy a népzene kevésbé nevezhető populáris műfajnak, nincs nagy piaca. Ami az általunk vizsgált népzenei-világzenei szcéna szempontjából izgalmas, hogy ez a zsáner és az állam viszonya hogyan változott az elmúlt ötven évben. A rendszerváltás előtt a három T (tiltott, túrt, támogatott) kategóriái közül a Táncházmozgalom a középsőbe esett, bár a mozgalomban aktív fiatalok inkább voltak kritikusak a rendszerrel szemben, semmint az állampártot támogató közösség részei. A mai idősebb generáció

közönsége jórészt a rendszerváltó korosztály tagjaiból áll, ők a számukra nosztalgikus, fiatalságukból jól ismert zenészeket, régi dalokat hallgathatják újra szeretett zenekaraiktól, akik egyben a fiatal generáció tanáraivá is váltak. A népzenei koncertre járó, azért pénzt fizető közönség legfőképp a most középkorú értelmiségi rétegből áll, akik többnyire nem a fiatal korosztály koncertjeit látogatják, hanem értelemszerűen az általuk ismert zenekarokét (Muzsikás, Tükrös, Szalonna, Dűvő etc.).

A boldogulás másik útja a fiatalok számára a jó kapcsolatrendszer kiépítése, a jó pályázatírói képességek elsajátítása és a folyamatos networking. Ez nehéz feladat, sokaknak jelent akadályt, hiszen ezek olyan képességeket kívánnak meg, amelyeknek nem minden zenész van birtokában, és van olyan eset is, hogy a kevésbé jó zenész sokkal hatásosabban tudja önmagát képviselni, mint amilyen minőségű a zenei produktum. A népzene, mint zsáner a kommunizmusban túrt volt, most támogatott, köszönhető ez annak is, hogy a népzene tényleg mindenkié, olyan kollektív kulturális értéket képez, amely minden ember identitásának részévé válhat.

A következőkben a népzene, a népzenefeldolgozást és a világzenét játszó fiatal (negyven év alatti) magyar zenészgenerációt mutatom be a teljesség igénye nélkül, és bár elnagyoltan, tökéletlenül, de megpróbálom felvázolni a létező szubkultúrákat e széles halmazon belül, miközben ajánlok és bemutatok néhány mértékadó fiatal zenekart az egyes „kategóriákon” belül. Az esszének nem célja az értékválasztás, egyik zenekart sem tekintem jobbnak vagy rosszabbnak, mint a többi, mindegyik épít egy sajátos világot, és a maga törvényei alapján és tudásanyagából építkezve zeneileg értékeset alkot.

a) Népzene

Az első nagyobb halmazt az autentikus népzene, a népzene játszó zenekarok alkotják, amelyen belül két csoportot különböztetnek meg a mozgalom tagjai. Az első csoportot a „szénaszagú”, általában archaikusabb zenét régiesebb játékmóddal játszó zenekarok alkotják, a másikat pedig a kicsit városibb, a cigányzenei elemeket és az újabb stílusú vonós zenét játszó formációk. Mint sok szubkultúrának és művészeti ágának, így értelemszerűen a népzeneészeknek is megvan a maguk esztétikája, az imázs, amelyet magukra öltenek, amely megjelenik a külsejükön. Így például míg a „szénaszagú” zenét játszó zenekarok kevésbé öltöznek formálisan, addig az újabb játékmódokat preferáló zenekarok öltönyben lépnek színpadra.

Erdőfű: a több mint tízéves zenekar főképp erdélyi zenét játszik, prominens zenekar, akik műhelyként is működnek. Jelenlegi tagjai: Maruzsenszki Andor, Éri Márton, Éri Kati, rendszeres énekes vendégük Balogh Melinda.

Facebook: <https://www.facebook.com/erdofucommunity>

Zenei ajánlat: *Erdőfű népi kamarazenekar* című lemez.

Tokos Zenekar: a Tokos az egyik legismertebb fiatal erdélyi zenekar, melynek állandó és vendégtagjai: Tókos Csongor Attila, Vajas Albert, Szép Gyula Bálint, Gergely Elek, Szakács Kristóf, Bálint Zsombor.

Oldal: <https://tokosband.ro/>

Zenei ajánlat: *Hallgassátok meg, magyarim* című lemez.

Bére Banda: a zenekar bizonyos szempontból kakuktktojás a listán, ugyanis zenéjüket nem vonós hangszerek, hanem az úgynevezett burdon hangzás határozza meg, dudán, tekerőn, furulyákon, hegedűn, klarinéton és ütőgardonon játszanak. A pásztorzenei hagyományból nagyban építkezik a zenekar repertoárja. Tagok: Buglyó Petra, Tulipán Zsombor, Félegyházi Miklós, Horváth Marcell.

Oldal: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100087475944000>

Zenei ajánlat: *Talált tárgyak* című lemez.

Kacsó Hanga Borbála: immár több mint tíz éve a Muzsikás visszatérő énekes vendége, és idén nyáron debütált saját zenekara, a Hanga. A zenekar kifejezetten autentikus, főképp székely zenét játszik. Tagok: Kacsó Hanga, Mihó Attila, Papp Endre, Szabó Dániel, Pandák Viktor, Berecz István.

Oldal: <https://www.kacsohanga.com/>

Zenei ajánlat: Kacsó Hanga - Szabó Dániel duó (a Hagyományok Háza YouTube-csatornáján).

Mihó Attila és Barátai: Mihó Attila és felesége András Orsolya hosszú évek óta zenélnek együtt barátaikkal. A zenekar játékmódja, repertoárja kifejezetten régies, főképp erdélyi zenét játszanak. Tagok: Mihó Attila, András Orsolya, Görög András, Fekete Márton „Kispuma”, Tóth Máté.

Oldal: <https://mihoattila.hu/>

Zenei ajánlat: *Útfélen* című lemez.

3B Zenekar: a felsorolt zenekarok közül talán a legfiatalabb a húszas éveik legelején járó 3B Zenekar, melynek tagjai az ország különböző részeiről érkeztek, és a Zeneakadémián kezdtek együtt zenélni. A tagok: Biszak Bence, Eröss Barnabás és Bernáth Ádám.

Facebook: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61578633501246>

Vizeli Bálint: Vizeli Bálint tánckísérő és koncertező népzeneesként is működik, változatos repertoárral rendelkezik. Zenésztársai: Annus Réka, Blumenschein Alinka, Tímár Márton, Tímár András, Egervári Máttyás, Vizeli Máté.

Oldal: <https://www.vizelibalint.hu/>

Zenei ajánlat: *Ahogy tudok* című lemez.

Van néhány olyan fiatal primás egyéniség, akik változó formációkkal játszanak, de fontos alakjai a generáció vonós zenéjének. Ilyen Kovács Márton, aki számos zenekarban játszik, kifejezetten autentikus, főképp erdélyi népzénét, Kiss B. Ádám, aki színházi zenészként is dolgozik. Emellett meg kell említeni Danhauser Pált, Kónya Elődöt és Szilágyi Mártont, akik szintén kifejezetten régies játékmóddal játszanak főképp közép-erdélyi és székely zenét.

Az eddigi zenekarokkal szemben, a most következő zenekarok zenéjét az újabb stílusú játékmód és a városi cigányzene eszköztárának használata jellemzi. Tánckíséret, táncházak és koncertek is fűződnek e zenekarokhoz. Hangzásuk kifejezetten összeérlelt, repertoárjuk főképp kismagyarországi zenén alapszik, de játszanak erdélyi dalokat is.

Pálházi Bence Bandája: régóta a budapesti folkélet alapvető zenekarai közé tartozik. Tagjai: Pálházi Bence, Böröcz Ákos, Lakatos Dávid, Herédi Zsombor, Deák-Volom Dávid, Solymosi Vince.

Facebook: <https://www.facebook.com/PalhaziBenceBandaja>

Naszály Zenekar: A Naszály tagjai kamasz korukban alapították a zenekart, Azok a zenekarok, melyek ilyen fiatal zenészek alakítanak, sokáig együtt maradnak, összeforrnak zeneileg. Tagok: Horváth Balázs, Somogyi Eszter, Sulák Gergely, Czaier Péter, Gólya Márton.

Facebook: <https://naszalyzenekar.com/>

Zenei ajánlat: *Lakodalmi menet* című lemez

Tarsoly Zenekar, melynek tagjai: Bencze Mátyás, Böröcz Balázs, Zsikó Zsuzsanna, Hornich Tomas, Jobbágy Bence, Margetán Máté, Blaskó Norbert.

Facebook: <https://www.facebook.com/tarsolyband>

Zagyva Banda, melynek tagjai: Boda Gellért, Boda Márton, Szabó András, Tóth Sebestyén. Vendégek: Fundák-Kaszai Lili, Kádár Ignác.

Oldal: <http://zagyvaband.com/#link02>

Bazseva Zenekar, melynek tagjai: Paár Julianna, Nyitrai Tamás, Bognár András, Papp Endre, Szabó Dániel.

Oldal: https://www.facebook.com/bazsevazenekar/?locale=hu_HU

Zenei ajánlat: *Bekezdés* című lemez.

Sárarany Zenekar, melynek tagjai: Radák Márton, Takács Rita, Sárközi-Linder Zsófia, Sárközi Áron, Dénes Ábel.

Oldal: <https://sarasany.hu/hu/>

Mielőtt továbblépnénk a népzenefeldolgozásokat játszó zenekarok felé, fontos megemlítenünk a táncházás szubkultúrán belüli, pregnánsan elkülönülő

moldvai szubkultúrát, zenekarokat. A moldvai táncház az egyik legközkedveltebb városi folkprogram, amely inkluzívabb, a táncokból, és e közösség hangulatából fakadóan is. Ide olyanok is járnak, akik nem a táncházmozgalom részei, nem járnak tánc csoportba, nem tanulnak zenét. E szubkultúra fiatal zenészei a mozgalom szabadlelkű különcei, öltözködésük, stílusuk, sőt talán értékrendjük is eltérhet a zenésztársadalom többi tagjától.

Pásztorhóra: Moldvai népzene, lendületes világzenés beütéssel. Tagok: Bergics András, Újházi Ádám, Szlama László, Egervári Mátyás, Okos Gergely.

Zenei ajánlat: *Gőzmalom* című lemez

Rézeleje Fanfárosok: akik balkáni és moldvai zenét játszanak, ötvöznek.

Zenei ajánlat: *Beköszönő* című lemez

Tindia: tagok: Apró Anna, Cseke Gyöngyvér, Szentimrey Panni, Szepesi Lilla, Takács Nagy Jázmin, Lakat Bálint.

Zenei ajánlat: *Áradás* című lemez

Kiváló fiatal moldvai zenekarok továbbá még a teljesség igénye nélkül a Borsa, a Gáska, vagy a Kövecses Víz.

b) Népzenefeldolgozás

A második nagy halmazt a népzenefeldolgozók csoportja jelenti, ahol a magyar zene keveredik egyéb műfajokkal, poppal, városi zenével, ugyanakkor a hangzás jellegzetesen magyaros, a szövegek és a dallamok főképp ebből a világból táplálkoznak.

Góbé: „Tértágító fusion folk a Kárpát-medencéből.” A Góbé az egyik olyan, régóta aktív zenekar, akik kitortek a mozgalomból, zenéjüket a szélesebb közönség is fogyasztja. Tagjai: Várai Áron, Rigó Márton, Vizeli Máté, Egervéri Mátyás, Czupi Áron, Hegyi Zoltán.

Oldal: <https://www.gobeband.com/#members>

Zenei ajánlat: *Élem* című lemez.

Magyar Banda: A Magyar Banda az elmúlt évek legsikeresebb népzenefeldolgozást játszó zenekara. Autentikus zenéből építkeznek, elsősorban a szövegek és a dalok szerkezetének megváltoztatásával hoznak létre olyan zenét, melyre fogékony a közönség, egymás után jelennek meg slágereik, melyhez nagyon tud kapcsolódni a fiatalság táncházmozgalmon innen és túl. Tagjai: Ifj. Szerényi Béla, Szilágyi Márton, Fekete Márton „Kispuma”, Tóth Máté, Zimber Ferenc.

Facebook: https://www.facebook.com/magyarbandaofficial/?locale=hu_HU

Zenei ajánlat: *Szeretsz-e* című dal.

Boyongó: „Ugyanúgy bolyongunk külön-külön az országban, világban, mint együtt a zenei stílusok között!” Fialat, szabad zenekar, popos-népzenei fúziós zenei repertoárral.

Facebook: <https://www.facebook.com/boyongozenekar>

Zenei ajánlat: *Csavargó* című dal.

Nagy Csomor András és zenekara az alábbi önmeghatározás szerint játszik: „Olyan műfajt teremtünk, amely a magyar hangszeres kultúrában fogant, majd elindult világot látni!” Zenéjükben keveredik a népzene, a kávéházi cigányzene és a legkülönbélebb zenei impulzusok, dalaik egy része a világzenéhez áll közelebb.

Facebook: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100078323299858>

Zenei ajánlat: *Salsa de Kalotaszeg* című dal.

c) Világzene

Utolsó kategóriaként a világzene következik. Valójában a kategorizálás, dobozolás sok finomságot elrejt, és bár átláthatóbbá teszi ezt az érdekes zenei hálózatot, elfedi a finom műfaji játékokat. Így akár az autentikus népzenei vagy feldolgozást játszó zenekarok is természetesen nyúlnak más népek zenéihez, csak kisebb mértékben, hangzásukat, stílusukat kevésbé határozza ez meg. A következő zenekarok azonban frekventáltan foglalkoznak más népek zenéjével, több nyelven énekelnek, zenélnek, és adott esetben ötvözik más népek zenéivel vagy más műfajokkal a magyar népzenei.

Fanfara Komplexa: A Fanfara Complexa 2002-ben alakult, főleg moldvai csángó, román és balkáni tánczenékre épülő, lendületes zenét játszik. Az együttes lemezein szerepelnek autentikus falusi dallamok és modern balkáni motívumok is. Tagok: Bede Péter, Sófalvi Kiss Csaba, Babcsán Bence, Salamon Soma, Réti Benedek, Róka Szabolcs, Benke Félix.

Facebook: <https://www.facebook.com/p/Fanfara-Complexa-100066735672737/>

Zene: *Tánc alá* című lemez

Söndörgő: délszláv népzenei hagyományokat dolgozza fel modern, világzenei kontextusban. Jellegzetes hangszerük a tambura, és fúvósokkal, harmonikával is színesítik hangzásukat. Zenéjükben a tradicionális dallamokat nem muzeális módon kezelik, hanem élő, dinamikus anyagként értelmezik újra, így váltak nemzetközi szinten is elismert formációvá. Tagok: Eredics Áron, Eredics Benjámin, Eredics Dávid, Eredics Salamon, Dénes Ábel.

Facebook: <https://www.facebook.com/sondorgo>

Zene: *Gyegg* című lemez.

Katlan: A magyar és amerikai zenét játszó fiatal kolozsvári zenekar első lemeze *Lenyomat* címen jelent meg. Tagok: Dezső Attila, Szabó Bence, Miklósi Hunor, Vincze Balázs, Réman Gergő, Mohácsy Lőrinc Ágoston.

Facebook: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100092259720440>

Zenei ajánlat: *Lenyomat* című lemez.

Ötödik évszak: „Az Ötödik Évszak zenekar újszerű megszólalását a dalszövegekben rejlő versek, a magyar és a francia nyelven való megszólalás, a nem közismert népzenei értékekből való merítkezés, a népzenei kultúra kreatív felfogása, valamint a kamarazenélés örömmuzsikája adja. Zenéjük nagy érzelmi választékot tár a hallgatóság elé. Lendületes, virtuóz, melankolikus, életigenlő hangulatok váltakoznak szerzeményeikben” – így szól a zenekar saját bemutatkozása.

Oldal: <https://www.otodikevszakzenekar.hu/>

Zenei ajánlat: *Ne rejts el* című lemez.

Tárkány Művek: Zenéjükben ötvöződik a balkáni és magyar tradicionális zene és a két háború közötti sanzonok világa. Tagok: Tárkány-Kovács Bálint, Fekete Borbála, Viszkeleti Júlia, Fekete Márton, Rónai Zsolt, Molnár Péter.

Facebook: <https://www.facebook.com/tarkanymuvek>

Zenei ajánlat: *Arcomba Az Arcod Vésted* című lemez.

Csángálló: Energikus magyar world music együttes, amely a moldvai és gyimesi csángó népzene hagyományait ötvözi modern, tánkra hívó hangzással.

Facebook: <https://www.facebook.com/csangallo>

Zenei ajánlat: *Fel az úton* című lemez.

A világzenei szubkultúrán belül elkülönül egy pregnáns zenei műfaj, a leegyszerűsített „balkáninak” nevezett zene, amelyet sok magyar zenekar egészen kiválóan játszik. Ide tartoznak a román, délszláv, görög, örmény, török zenét játszó és fúziós zenekarok is. A zenekarok tagjai közt talán ebben a szubkultúrában a legnagyobb az átfedés, a zenészek akár 5-6 formációban is játszanak. A sok találkozás sok új ötletnek ad lehetőséget, és egyben nehezíti is a zenészek hétköznapijait, érdekérvényesítését. Ez a tendencia természetesen az autentikus népzenei játszó zenészek, zenekarok esetében is jelen van.

Times New Román: Ez az öttagú magyar formáció a román, szerb és magyar városi népzene hagyományait dolgozza fel friss hangszereléssel, zenéjükben a fűvös hangszerek dominálnak.

Facebook: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100069916780778>

Zenei ajánlat: *Jól élünk* című lemez.

BashElán: 2022-ben alakult, fiatal, virtuóz muzsikusból álló zenekar, amely a magyar népzenei balkáni ritmusokkal és erdélyi cigányzenei elemekkel ötvözi.

Facebook: <https://www.facebook.com/elanzenekar>
Zenei ajánlat: *Agile* című lemez.

Taraf de Akácfa: 2014-ben jött létre Budapesten, nemzetközi összetételű, szabad lelkű- és zenéjű zenekar, repertoárjuk az erdélyi, moldovai és román zenétől a balkáni csocsek- és bolgár dallamvilágig terjed.

Facebook: <https://www.facebook.com/tarafdeakacfa>
Zenei ajánlat: *Trei Focuri* című lemez.

Amaro Duho: tradicionális cigányzenére építő világzenei formáció, legismertebb albuma a Zenei ajánlat: *Sajnos nem vagyok senki* című lemez.

Várkonyi Csibészek: Modern, fúziós zenét játszanak, melyben ott van a tradicionális cigányzene.

Facebook: <https://www.facebook.com/Commonvibe>
Zenei ajánlat: *Hét völgy* című dal, *Lekapcsolom a villanyt* című dal.



RitMusa: autentikus cigányzenét és fúziós zenét játszó vidám, lendületes zenekar.

Facebook: <https://www.facebook.com/ritmusazenekar>

Zenei ajánlat: *Szívünk ritmusa* című lemez.

Babra: Délszláv és balkáni tamburazene, némi városi beütéssel, kiforrott zeneiséggel. Tagok: Koller Dániel, Pozsonyi Dávid, Babcsán Bence, Réti Benedek, Varga Veronika.

Facebook: <https://www.facebook.com/babraband>

Balkan Pop Up: A Balkan Pop Up egy spontán örömmeléből születő háromtagú formáció, akik balkáni (például makedón, bolgár, szerb, bosnyák, román) dallamokat játszanak. Tagok: Gráf Vivien, Cselinacz Marko, Babcsán Bence.

Facebook: <https://www.facebook.com/balkanpopup>

Narun: Caspar Thorpe & Babcsán Bence duója, „zenei érdeklődésük középpontjában a balkáni népzene zene áll, amelynek hangzásvilága nagyban meghatározza közös szerzeményeiket.”

Facebook: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61576296724944>

Zene: *Armenian Medley* című dal.

Görög zenét játszanak:

Meybahar: A Meybahar görög-magyar gyökerekkel rendelkező világzenei formáció, amely a görög szantúr és magyar hegedű találkozásán keresztül dolgozza fel a keleti és görög népzenei hagyományokat.

Espéria: Egy Budapesten működő együttes, akik görög rebetiko egyik leghitelesebb tolmácsai itthon. Tagok: Varga Veronika, Réti Benedek, Thorpe Gáspár, Nikolas Mantzourakis.

Pontos zenekar: „A Görög szigetek zenéje Budapestről” Tagok: Radis Afrodité, Bergics András, Egervári Mátyás, Buzás Attila, Bordás Zoltán.

Facebook: <https://www.facebook.com/pontosband/>

Zenei ajánlat: *Ela na pame s' ena meros*.

Nasip Kismet: A zenekar 2019-ben alakult Budapesten, és az anatóliai török zenei hagyományokat etno-jazz, fusion és pszichedelikus folk stílusokkal ötvözi. Tagok: Arif Erdem Ocak, Derya Ocak, Mester Dániel, Szegő Dávid, Eged Márton, Smuk Tomi.

Facebook: <https://www.facebook.com/nasipkismetband>

Zenei ajánlat: *Nasip Kismet* című kislemez.

Gulisio Tímea

Rege a csodaszarvasbogárról avagy Kafka Keresztúron

Szarvasbogár landol vállamon.
Lézer a szeme,
Szarva minden ágán ledes hangulatvilágítás.

Elszáll,
Biciklin vágatunk utána.
Rákos-patakon,
Katonatemetőn,
Kullancsos berken,
Szemételepen is túl.

Tájvédelmi körzetből
Építkezési terület lett.
Fejetlen madárijesztő bólogat,
Sovány ló legel,
Autógumiból épül a totemoszlop.

Hisz ez a kertünk.
Minden csáppommal egyszerre szüretelek,
Kosaram szarvadra akasztom.

GULISIO TÍMEA (1989) költő, író, publicista. Legutóbbi kötete: *Lények* (2024).

Kóda

Halkan hegedül
Fülemben emléked.
Egy hónap alatt
Levász rólam,
Métről a nyálkahártya.
Diszkrétén,
Mint suttogásunk a liftben,
Két szemeteszsák közt.
Négy hét nélküled
Akkora rés az időben,
Amit csak egy nyikorogva
Záródó ajtón benyújtott
Kéz tölthet ki.

Kullancs

Bőrredődbe hajtogatsz,
Szórtüsződben alszom.
Hónaljad sólelőhely,
Vállgödröd névtelen sír.
Hajnalban elmész,
Óvatosan leválasztasz,
Takaróba csavarsz.
Későn kelek,
Megalvad a lekvár.
Undorodva vágyom a vaj
Meleg állatízét.
Az óramutató járása
Lassul.
Soklábam magam alá húzva
Várlak vacsorára.
Minden este haladék
A csipeszhidegig.

Család

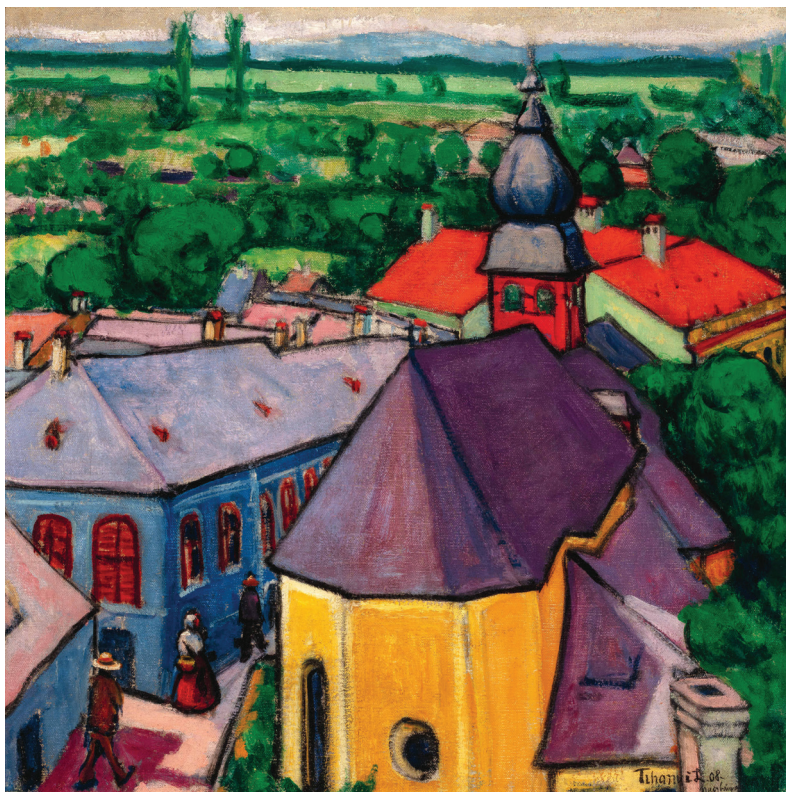
A kukában
Döglöttvakondszagú,
Tenyérnyi húsdarab.
Keze, lába, nagy feje van.
Egészen emberi,
De magán hordozza
A halak, hüllők, kisémlősök
Tulajdonságait.
Zacskóval fogom meg,
Kezedbe adom a csomagot.
A nőstényállat mohóságával
Öleled a kis testet.
Blúzoddal takarod,
Karácsonyi ajándékcsomagolóba
Tekered, masnit kötsz rá.
Férjed ásót hoz,
Megyünk az erdőbe.
Kővel jelöljük a helyet.
Zsírkrétával ráírod:
Kisfiunk.





Tihanyi Lajos: Kassák Lajos arcképe, 1918 (olaj, vászon, 86×70 cm, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)

Tihanyi Lajos:
Tájkép toronyból,
1908 (olaj, vászon,
69,5×69,5 cm,
Szépművészeti
Múzeum –
Magyar Nemzeti
Galéria)



Tihanyi Lajos:
Pont Saint-Michel,
1908
(A hátoldalon:
Ádám és Éva,
1907 körül
(olaj, vászon,
55×65 cm,
magángyűjtemény,
Belgium,
az Ernst Galéria
közvetítésével)





Tihanyi Lajos: Tristan Tzara arcképe, 1926 (olaj, vászon, 102×73 cm, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)



Tihanyi Lajos: Nagy önarckép intérieur (Ablaknál álló férfi), 1922 (olaj, vászon, 140,5×105 cm, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)

„A művészi alkotásokat el kell vinni a nézőkhöz”

Beszélgetés Ferenczy Miklós ny. református lelkésszel,
a Gy. Szabó Béla-hagyaték gondozójával

– Kezdjük a gyermekkori évekkel. Honnan származol?

– 1950. május 11-én születtem Teremiújfaluban, a Nyárad mentén, de Kolozsváron nőttem föl, itt végeztem a tanulmányaimat. Mindig nyáradmentinek éreztem magam. Felmenőim a harasztkereki Farkas és Ferenczy családból valók, nagyapám a 17. századig visszamenőleg tanító-lelkész családból származott.

– Mikor kerültél Kolozsvárra?

– 1960-ban, tízéves koromban.

– Még néhány szót a felmenőkről...

– Apám jegyző és kántor volt, édesanyám az ákosfalvi néptanácsnál dolgozott. Arra emlékszem, hogy apám gyönyörű gyöngybetűkkel írt. Két évet Nyáradkarácsonyban, illetve egyet Szentháromságon jártam iskolába. A nyarakat mindig Nyárádszentbenedeken töltöttem, a nagyszülőknél. Nagyapám, Ferenczy Gábor egész életét – az orosz fogságot kivéve – Benedeken töltötte. Csodálatos ember volt, aki sosem szidott, nem vert meg, a tekintetéből olvastuk ki, ha valamit jól vagy rosszul végeztünk. Kilenc unokájából nagyon sokszor mind a kilencen nála voltunk. Jobban tiszteltük, mintsem bántottuk volna valamilyen gyermekcsinnyel. Nagy tudású ember lévén, 1941–44 között a magyar parlament főrendiházi tagja volt mint az erdélyi magyar tanárok, tanítók képviselője. Több törvényjavaslatot is előterjesztett, amit elfogadtak. Ugyanakkor tankönyveket szerkesztett. Az egész falu „tanító úrnak” szólította, és végtelenül tisztelték. A családnak kisnemesi származása volt, akik Apafitól kaptak előnevet. Fogsággal együtt hat évig volt az első világháborúban, ahol feljegyzéseket vezetett. Ezeket később a padláson őrizte, de végül – házkutatástól tartva – megsemmisítette. Mikor jött a kollektív rendszer, akkor ment nyugdíjba. Nagyapámnak elég sok földbirtoka volt Nyárádszentbenedeken, a Nyárad mentén, de ezeket elvették. A rendszer emberei elvárták, hogy ő lépjen be elsőnek a kollektívbe, de ezt megtagadta, és akkor nyugdíjazták. 1967-ben hunyt el. Én örülök, hogy ismerhettem, és szép emlékeim vannak róla. Amit sajnálok: keveset beszéltünk az első világháborús emlékeiről, az orosz fogságról, de annál többet tudtam meg emberi tartásáról és jelleméről.

– *Hogy kerültél Kolozsvárra?*

– Az első, aki felkerült a családból, Imre bátyám volt. Őt fogadta be nagyném, Ferenczy Júlia festőművész,¹ akinek férje Fuhrmann Károly ötvösművész² volt. Nekik nem volt gyermekük, és Imrét adoptálták. Később István bátyám is felkerült, aki szintén zenész pályát választott, akárcsak Imre. '60-ban hoztak fel engem nyaralni, de végül az lett belőle, hogy itt maradtam, itt folytattam az iskolát.

– *Hol laktatok?*

– A Farkas utcában, ott volt a nagyném műterme, az egykori Nemes–Bethlen-kúriában. Pazar, szép épület volt, olyan mint egy kis palota. Közel volt hozzánk a híres Farkas utcai templom, ahol akkoriban László Dezső³ szolgált, aki meghatározó egyénisége, lelkésze volt az egyháznak. Én a 11-esbe jártam iskolába, az egykori „Piariba” – így neveztük a piaristák iskoláját; jelenleg Báthory gimnázium.⁴ 1969-ben érettségiztem, és így kerültem a teológiára.

– *Mire emlékszel a gimnáziumi évekből?*

– Nagyszerű intézmény volt, meghatározó hangulattal, lelkülettel. Olyan tanáraink voltak, akik nemcsak oktattak, hanem neveltek is. Az, ami ma nincs, vagy kevésbé... Amikor az igazgató, Székely Ferenc végigment a folyosón, kettényílt előtte a tér. Ő volt az egyik híres tanára a piaristáknak, akit aztán leváltottak, de továbbra is ott tanított. Minden ősszel az egész iskola kivonult a Bükkbe vagy a Hójába kirándulni. '68 őszén ez elmaradt, mert ő megsejtette, hogy mi készül: ha kimegyünk az épületből, román osztályok fogják elfoglalni helyeinket, s hogy ez ne történjen meg, a kirándulás elmaradt. Jeles tanáraink voltak, akikből később tízet, lelkészként, én temettem el. Ez nagy megtiszteltetés volt számomra! Igazi pedagógus és nevelő emberek voltak, akiknek a tevékenysége nem ért véget az órával...

– *Kedvenc tantárgyad?*

– A nyelvek voltak. Ötödikben oroszul kezdtük, és angolul folytattuk. Szerencsém volt, mert ugyanabban az épületben laktunk Nemes Sarolta és Huszár Polixénia grófnőkkal, akiktől angolul tanultam. Gyakran segítettem nekik a takarításban, és ezt jó néven vették, angolul tanítottak. Ezenkívül nyáron temetőgondozást vállaltam: 6-8 sírt, ami öntözésből állt. Akkor nem voltak ezek a betontetők, hanem virággal voltak beültetve a sírok, ezeket kellett öntözni. Annyi zsebpénzem volt, hogy el tudtam menni kirándulni vagy táborba. Sőt, középiskolás koromban, amikor jobban ment az angol nyelv, a főtéren idegen csoportokra „vadásztam”, akiket elkísértem városnézésre. Akkor sokan jöttek Cseh-

1 Ferenczy Júlia (1909–1999) magyar festőművész, illusztrátor. F. Ferenczy Júlia néven is jegyezte műveit.

2 Fuhrmann Károly (1912–1991) ötvös és iparművész. Sírja a kolozsvári Házsongárdban található.

3 László Dezső (1904–1973) református lelkész, társadalomtudományi és egyházi író, szerkesztő.

4 A Báthory István Elméleti Líceum 1579-ben alakult meg.

országból, Kelet-Németországból, és az angol nyelvvel nagyszerűen érvényesültem. A teológián már 8-10 tanítványom volt, akiket angoltól készítettem fel, s ez is hozzájárult, hogy elvégezzem a teológiát.

- *A jeles magyarok közül, kit ismertél meg, aki jó kapcsolatot ápolt művész nagynénéddel és férjével?*

- Itt ismertem meg Kelemen Lajos (1877-1963) levéltáros-történészt, aki szinte hetente feljött, ugyanis a Farkas utca 8. szám alatt, ugyanabban az épületben volt a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára és Nagykönyvtára. Itt rendkívül fontos anyagot tároltak! Ide hozták be a vidéki kúriák levéltári anyagát, amit nem égettek el a második világháború utolsó napjaiban. Később itt dolgozott Szabó T. Attila nyelvész és Jakó Zsigmond történész is. Attila bácsival, gyerekként, szinte hetente kirándultam, gyalogtúráztam. Gyakran hozott egy-egy csokor mezei virágot Júlia nénémnek, s azt mondta: - *Ezt azért hoztam - főleg pipacs és búzavirág volt -, hogy fesse meg!* Nagynéném megköszönte és azt mondta: - *Majd holnap!* Ez vasárnap volt. - *Nem, ezt nem kell holnapra hagyni* - mondta Attila bácsi -, *mert holnapra el fog hervadni.* És emlékszem, hogy délután Júlia néném elővette a pasztellkészletét, előkészítette, és lefestette a csokor mezei virágot. Mikor Szabó T. Attila meglátta a festményt, azt mondta: - *Na, látja, Júlia, nekem volt igazam!* Ők magázódtak, de Fuhrmann Károllyal tegeződtek. Nyilván ezzel a protokollformával tiszteletet hordoztak magukban.

- *Mikor találkoztál először Gy. Szabó Béla művész úrral, aki később úgy tekintett rád, mint nevelt gyermekére?*

- 1956-ban, a magyar forradalom idején. Nagypapáméknak ekkor volt az 50. házassági évfordulójuk Nyárádszentbenedeken, és Gy. Szabó akkor jött vissza Kínából, az első útjáról, és eljött az ünnepségre. A művészek ismerték egymást, jó viszonyban voltak, együtt alapították a Barabás Miklós Céhét,⁵ és mind eljöttek Benedekre, az évfordulóra. Együtt ünnepeltünk; én hat és fél éves voltam.

- *Miért szerette Gy. Szabó Béla a Nyárádmentét és vidékét?*

- A Nyárádmentének volt és most is van egy szép, színes világa; de nemcsak a természetben, hanem az emberek lelkében is. És azok az emberek nagy tisztelettel adóztak a művészetnek, művészembereknek, akár csak korábban a Tol-dalagi családnak, akik itt éltek, gazdagok voltak, és hátrahagytak egy barokk stílusú kúriát az utókornak. Évekig ebben működött az állami mezőgazdasági vállalat, amit később, 2000 után, egy alapítvány vett gondozásba.

- *Milyen volt a teológia?*

- Eleinte volt egy olyan gondolatom, hogy, mivel nagyon szeretem a latin nyelvet, a latin szakot választom. De erre nem volt lehetőség Kolozsváron, Bukarestbe kellett volna mennem, s ez elmaradt. A teológiára 1969-ben felvételiztem. Nt. László Dezső lelkipásztor és felesége készített fel, elsőként jutottam be. Akkor csak harmad- és negyedéven mehettünk ünnepi szolgálatra, vagyis

5 A Barabás Miklós Céh alapításakor nem volt székhelye, ezért eleinte Ferenczy Júlia és Fuhrmann Károly műtermében működött. 15 alapító tagot számlált.

legációba. Harmadévesként a Kolozsvár Alsóváros-i, negyedévesként a dési gyülekezetekben voltam legátus. Teológiai tanulmányom anyagi forrását az ösztöndíj és az angolórák tartásából származó szerény jövedelem fedezte. Ekkor már, ha valahányszor Gy. Szabó Béla elutazott otthonról, a Bolyai utcai műteremlakás gondozását reám bízta. Harmadévesen ide is költöztem.

– *A teológia elvégzése után, hová helyezett ki a püspök úr?*

– Előbb Marosvásárhelyre akart segédlelkésznek, de azt mondtam: – *Főtiszteletű Püspök Úr, én nem szeretnék segédlelkész lenni, inkább egy parókiára mennék...* Ekkor keresett meg Demeter József negyedéves teológus barátom, aki azt mondta: – *Ott van Pusztakamarás! Nem szeretnél oda menni?* Akkor már nyugdíjba vonult Pál Gyula, és megüresedett a hely. Elvállaltam Pusztakamarást, és 1973. szeptember 1-től ott voltam 1982. május 1-ig.

– *Hogyan fogadott Pusztakamarás, milyen kezdeti emlékeid vannak a faluról?*

– Sütő András már ismertté vált az *Anyám könnyű álmot ígér* című művével. 1972 őszén Gy. Szabó Bélával utaztunk át Pusztakamaráson. Nem tértünk ki a templom felé, de átmentünk a falun, láttam, hogy néz ki, és egy év után ezt választottam. Eléggé lehangoló állapotban volt a környezet, a kerítések, a templom külseje, belseje; nem volt villany sem a templomban. Both Ferenc és a fiatal presbiterek mellém álltak, és elkezdődtek a javítási munkálatok. '75-ben felszenteltük a megjavított templomot, amelyen jelen volt Nagy Gyula püspök úr is. Szász Sándor kurátor, majd harangozó így köszöntötte a püspök urat: – *Püspök úr, most már nyugodtan halok meg, mert Vásárhelyi János püspök úr után, aki 1953-ban járt itt, most még egy püspök urat láthatok Kamaráson...* Amire Nagy Gyula nem válaszolt, csak mosolygott. Szintén Sándor bácsihoz kapcsolódik a következő történet. Még a szolgálatom elején volt, amikor bevezettük a nagyheti reggeli bűnbánati istentiszteleteket. Ő volt a harangozó. Behúzta a harangokat, lejött a toronyból, köszöntem neki: – *Békesség Istentől, s azt kérdeztem: – Csak ketten vagyunk? – Dehogy! – De hisz csak kettőt látok?! – mondtam én. – Hárman vagyunk! A tiszteletes úr, én és az Úristen.* Igaza volt. Ezután kezdtek jönni a hívek is, és rendszeressé váltak a bűnbánati istentiszteletek.

– *Milyen volt a találkozás a Sütő családdal, az író szüleivel?*

– Már a kezdetek kezdetén megismerkedtünk, hisz csak három ház választott el minket a Magyar utcában. Mikor valamilyen babramunkát kellett végezni, András bácsi mindig ott volt. Mikor jöttek az András-napok – november 30-án –, mindig hazajött a fia is, Andor, mert rokoni körben így hívták Sütő Andrást. Csodálatos együttlét volt, többször találkoztunk a parókián is az íróval. Az egyik unokáját, a Cselényi részről, én kereszteltem. Mindig büszke voltam arra, hogy annak a Pusztakamarásnak a lelkésze voltam, melynek hírnevét Kemény Zsigmond író és a falu szülöttje, Sütő Andás tették ismertté. Bárhová mentem, ha azt mondtam: Pusztakamarás, már tudták, hogy Sütő András faluja.

– *Milyenek voltak a pusztakamarási karácsonyok?*

– Emlékszem, hogy szenteste megkántáltak a presbiterek, s az egyikük azt mondta: – *Tiszteletes úr, öltözzön fel, mert maga jön velünk, és megkántáljuk a híveket*

a Magyar utcában! Szinte egyedüli szokás volt a Mezőségen, hogy szenteste a presbiterek minden magyar családot megkántáltak. Hat csoport volt, akik a faluban, a lakott területen és a tanyán felkeresték a híveket. Kántáltak és köszöntötték a családokat. Ez persze adománygyűjtéssel járt. Annyi pénz gyűlt, hogy szinte egész évi javadalmazásomat biztosította, de arra használtuk, amire kellett: építkezés, javítások stb. Ezek olyan emlékek, amit sosem lehet elfeledni.

– *Sokat szolgáltál a Mezőségen, mi a véleményed az ottani magyar emberről?*

– Nagyon vallásosak és jólelkűek. Ugyan elesettek, de számukra a vallás, az egyház életető erőt ad. A mezőségi énekben, dalban rengeteg fájdalom, szomorúság van, de ezt legyőzi az örvendezés. Rengeteget mentem közmunkázni, igyekeztem összetartani a közösséget. Kamarás templomos gyülekezet volt, s remélem, hogy most is az, bár már a lélekszám alig száz.

– *Melyek a legszebb pusztakamarási emlékeid?*

– Mind a három gyerekünk ott született: Eszter, Botond és Zsuzsa. Épp ötven éve annak, hogy az első gyerek világra jött. Ha Pusztakamrásra megyek, azt mondom: otthonról haza megyek. Minden család csodálatosan viszonyult hozzánk. Szeretettel várnak, fogadnak ma is.

– *Hová kellett még beszolgáltatnod?*

– Feketelakra, Gyekébe, Mezőkeszübe, Magyarlégenbe, Mezőörményesre és a hozzá tartozó Septérre, Komlódra, Oroszfájára, Kisnyulasra, Királyfalvára és Mezőszentmártonra. Beszolgáltatásaim alatt ezekben a falvakban négy templom és három parókiális épület újult meg. Persze, nem mind egyszerre. Ez afféle iskola volt számomra, mert amikor bekerültem a kolozsvári Pata utcába, fel kellett újítani a templomot, amit 2000-ben Csiha Kálmán püspök úr szentelt fel. Ez lett a Fehér templom.

– *Miért „fehér”?*

– A Jelenések könyvében van, Jel 7, 9-14-ben olvashatjuk: „Kik ezek a fehér ruhába öltözöttek? János ezt mondja: Uram, te tudod, hogy ezek a nyomorúságból jönnek, akik megfehérítették a ruhájukat a bárány vérében.” Én is úgy éreztem, hogy a nyomorúságból jöttünk, mindent ki akartak sajátítani, lebontani, de kívül-belül egy fehér templom lett, amit később kiegészítettünk a toronnyal és a gyülekezeti házzal, amit 2004-ben szenteltünk fel. És ide tartozik még, hogy 1986-ban a kisajátított parókia helyett új parókiális épületet vásároltunk, majd 2005-ben Kolozson egy telkes házat vásároltunk, és gyülekezeti központot alakítottunk ki negyven személy befogadására.

– *Beszélgünk Gy. Szabó Béláról, aki nevelőszülő volt, és most Te gondozod a hatalmas szellemi értéket.*

– Gy. Szabó Béla 1905-ben született Gyulafehérváron. Innen a Gy.: Gyulafehérvár. Humoros ember lévén, gyakran mondta: legyen az ő nevében is egy ipszilon... A Majláth Gusztáv Római Katolikus Gimnáziumban tanult Gyulafehérváron. Híres rajztanára volt Reithover Jenő, akit gyakran idézett: – *Fiúk, úgy dolgozzatok, ha éjszaka meghaltok, ne kelljen valaki másnak elvégeznie azt a munkát, amit előző nap megtehettetek volna.* És ez Gy. Szabóra annyira rányomta a bélyegét,

hogy sokszor 10-15 órát dolgozott, metszett, rajzolt. 1923–27 között a budapesti Műegyetemen elvégzi a gépészmérnöki kart, 1931-ben kerül Kolozsvárra. Egész életét a művészetnek szentelte, beleértve az utazást is, mert rengeteget utazott...

– *Menyire befolyásolta, alakította életed alakulását Gy. Szabó Béla gyerekkorodban?*

– Nyáron gyakran elkísértem rajzoló útjaira, a Szamos partjára. Vagy ha rendelkezésére bocsátották az *Utunk* irodalmi folyóirat szerkesztőségének autóját, akkor reggeltől estig jártuk a távolabbi helyeket: Koltót, Erdődöt, amikor az ottani kastélyt rajzolta, a Tordai-hasadékot, a Túri-hasadékot, Járavizét. Gy. Szabó Béla sokat segített, anyagilag támogatta középiskolai és egyetemi tanulmányaimat. Az ő környezetében ismertem meg Kányádi Sándort, Márton Áront – épp ebben a műteremben, ahol most vagyunk, a Bolyai utca 7. szám alatt. A püspök úr valahányszor Kolozsvárra jött, mindig felkereste. Gy. Szabónak nem volt családja, egyedül lakott, azaz: Irénke néniével, a testvérével, aki tanítónő volt, és a túlsó szobában élt. Ő vásárolt be, és intézte a Gy. Szabó ügyeit. '73-ban halt meg, amikor Gy. Szabó Mexikóban volt szinte egy fél évet. Én harmadéves teológus koromtól lakom itt, a Bolyai utcában, s ha a művész úr elutazott valahová, mindig rám bízta a munkáit. Ki volt téve egy mappa, s ha valaki jött vásárolni, megvolt mindennek az ára. Nagyon népszerű művész volt; szinte minden intellektuelcsaládban volt egy Gy. Szabó-alkotás.

– *Említetted, hogy egy fél évet volt Mexikóban...*

– Igen. Ekkor készült a *Mexikói tél* című albumának anyaga, ebben írja le a mexikói emlékeit. Viszont ott nincs tél, és ő karácsony táján volt ott. Ha valahová elment, gyors technikával dolgozott, rajzolt, pasztellezett. A fametszetek dúcait itthon készítette el, mert az aprólékos, sok türelmet és figyelmet igénylő munka.

– *Humoros ember volt?*

– Jó humora volt. Gyakran kérdezték tőle: – *Művész úr, hogy készülnek a metszetek?* Ezt válaszolta: – *Nagyon egyszerű! Veszünk egy darab fát – ő a körtefát használta, mert minden irányba jól lehet metszeni –, lerajzoljuk, amit akarunk, és vésővel eltávolítjuk a fölösleget.* És ez az eltávolított „fölsleg” a fametszés művészete.

– *Melyek a legsikeresebb munkái?*

– 1963–64-ben készült a Dante-sorozat, Dante születésének 700. évfordulójára, amely húsz lapból áll. A Hónapok-sorozat (1973) Erdély különböző tájait ábrázolja. Élete vége felé, 1977–78-ban, 18 hónap alatt metszi ki János Jelenések könyvét, amelyben minden egyes fejezethez egy fametszet készült. Tehát: összesen huszonnégy fametszet. Ez egy sajátos Gy. Szabó-i ábrázolás, amellyel el kellett szakadjon a dürreri ábrázolástól, mert ő készítette a legtöbb illusztrációt a Jelenések könyvéhez.

– *A Hónapokban – mesélték az átkos időszakában – egy olyan kép van, amely a Nagy-Magyarország egykori térképére hasonlít... Ez igaz?*

– 1965-ben, a cegei tónál készült *Július* című metszetén valóban a tükröződésben sokan mintha ezt látnák. Ő viszont, mikor rákérdeztek, hogy igaz volna

ez, azt válaszolta: – *Kérem, én nem politizálok, a képen mindenki azt lát, amit akar.* Az 1980-as évek elején a művészekért felelős szekus is felkereste. A műteremben ott volt a teljes Jelenések-sorozat. Kérdésére, hogy kinek a rendelésére készítette, Gy. Szabó felháborodva válaszolta: ő soha senkinek nem készített rendelésre, még a portrék alanyait is maga választotta.

– *Több metszete alatt versidézetet látok. Írt verset is?*

– Verset nem írt, de Dsida, Reményik, Kányádi, Király László, Horváth István, Bartalis János verseket dedikáltak Gy. Szabónak. Pl. a Kányádié a *Kicsi, behajló nyárfá...* Ők nagyon jó barátságban voltak. 1981-ben, kérésre, Kemény Zsigmond pusztakamarási sírjáról is készült egy fametszet.

– *Hány metszetet készített?*

– Mintegy másfél ezret. Ezen kívül itt vannak a festményei, grafikái, rajzai. Vannak nagyméretű metszetei is, 1 m×60-70 cm, amit csak úgy tudott kimetszeni, ha lábon állva dolgozott, mert nagy volt a dúc.

– *Miből áll Gy. Szabó Béla hagyatéka?*

– A kolozsvári műteremben van kb. másfél ezer fametszet, kisebbek, nagyobbak. Ahol ő járt, mindig rajzolt, pasztellezett. A pasztell színeiben a festészethez sorolható, de a technikában a grafikát követi. Közel kétezer pasztellből, 14 ezer rajzból (tus, ceruza), 150 olajképből és 40 aquarellből áll a gazdag művészi hagyatéka. Ezek belföldön és külföldön múzeumokban, intézményekben, Magyarországon a szanki emlékházban, a budapesti Magyar Nemzeti Galériában, magánszemélyek gyűjteményében és a kolozsvári Bolyai utcai emlékházban találhatók.

– *Gy. Szabó hogy kerül Kolozsvárra, hisz ő Budapesten végzi az egyetemet?*

– Eredetileg festőnek készült, de amikor Kolozsvárra került, 1931-ben, és itt letelepedett, jött a gazdasági világválság. Munka nélkül maradt. Rövid ideig elhelyezkedett mint tervezőmérnök a villamos műveknél, de az csődöt mondott, bezárt, és ő utcára került. Ekkor karolja fel a *Pásztortűznél* Reményik Sándor, Járosi Andor és Kós Károly. 1932 decemberében Kós Károly által, fiatal képzőművészek részére szervezett kiállításon vett részt, ahol 6 rajzot és 2 pasztellt állított ki. Ekkor kérdezte tőle Kós Károly: – *Fiatalember, miért nem mászik fára?* Persze, Kós a fametszésre utalt. Ezt a biztatást Gy. Szabó parancsnak vette, s akkor kezd el, saját elképzelés szerint, metszeni. Ő készíti a vésőket, és 1935-ben a *Liber Miserorum* albummal jelentkezik, amely a Kolozsvár külvárosában élő szegények impresszionista lírája. Ez 50 fametszetet tartalmaz, és 1935-ben az év legjobb öt könyve közé sorolta a Budapesti Bibliophil Társaság. 90 éve annak!... S ha már az évfordulóknál vagyunk: 120 éve született, 40 éve (1985. november 30.) halt meg. Szeretném, ha idén újból megjelenne a 90 éve kiadott *Liber miserorum* (Szegények könyve) az Erdélyi Református Egyházkerület fakszimile kiadásában.

– *Hány kiállítása volt?*

– Több mint 250. Erdélyben szinte mindenhol jelen volt, több helyen külföldön is. Munkáit kiállították Szentpéterváron, New Yorkban, Ottawában, Mexikóban,

Kolumbiában, Olaszországban, Belgiumban, Németországban, Finnországban, Ausztriában, Magyarországon és még sok helyen. Mindkét szakrális sorozatából, a Dantéból és a Jelenések könyvéből Márton Áron püspökön keresztül küldött VI. János Pál pápának, és ezért mindkét alkalommal pápai áldást kapott, amelyen a pápa magyar nyelven köszönte meg a művész bőkezű adományát. Gy. Szabó Béla a művészeknek járó legmagasabb kitüntetésben is részesült: állami díjas érdemes művész fokozatot is elnyert, mégis erre a két pápai áldásra volt a legbüszkébb.

– *Ezt az áldást hol őrzik?*

– Egyik a kolozsvári műteremben van, a másik pedig Magyarországon, Szankon, a Gy. Szabó Béla Művelődési Központban.

– *Mi történik a hagyatékkal 1985 után, amikor Gy. Szabó Béla meghal?*

– A művész végrendeletileg hagyakozott, hogy mi történjen a hagyatékkal. Így került tulajdonomba, és lettem az őrzője, jogutóda. A rendszerváltás előtt csak a Kolozsváron, a Pata utcai templomban és Marosvásárhelyen, a Vártemplom gyülekezeti termében sikerült bemutatni a Jelenések-sorozatot. A rendszerváltás után előbb bekereteztem 600 képet, és ezekből kezdtem szervezni a kiállításokat. Most eljutottunk a 170. kiállításig, amiből 25 volt Magyarországon, Németországban, Svédországban, Belgiumban és a többi Erdélyben. 2017-ben, a Református Egyház 500. évfordulóján – Ft. Kató Béla püspök úrnak köszönhetően – sikerült kiadni a *Jelenések könyve* albumát a Misztótfalusi Nyomdában. Ebből negyven darab számozott példány is készült európai szintű minőségben.

– *Mit hagyott végrendeletében Gy. Szabó Béla?*

– Azt, hogy Kézdivásárhelynek, Sepsiszentgyörgynek, Csíkszeredának, Udvarhelynek, Székelykeresztúrnak, Gyergyószentmiklósnak, tehát ezeknek a székely városoknak adjak át tíz-tíz munkát. Ezt kiegészítettem, és minden múzeum kapott harminc-negyven alkotást. Ezen kívül az unitárius, református, evangélikus és katolikus egyháznak is adományoztam. Összesen nyolcszáz munkát adományoztam intézményeknek, múzeumoknak, egyházaknak és magánszemélyeknek. 2019-ben, egy hét leforgása alatt, két helyre is adományoztam: az erdőszentgyörgyi Rhédey-kastélynak (bözödi és bözödújfalusi munkákat – harminc darabot) és a nyárádszentbenedeki Együtt Nyárádszentbenedekért Egyesületnek, amelynek Nám Emese tanítónő a lelkes mozgatórugója, szervezője. Nekik harmincöt alkotást adtam, többek közt olyan fametszeteket, amelyek itteni témát dolgoznak fel: *Nyárádszentbenedeki malom*, *Kenderáztatás*, *Szalmakalapos kislány*, *Falusi férfi*, *Nyárádszentbenedeki táj* stb. Ezek jelenleg a benedeki kultúrotthon nagytermében vannak kiállítva, naponta meg lehet tekinteni. Egyébként a faluban található – negyvenkilenc évre az ákosfalvi polgármesteri hivatalnak bérbe adott, több éve felújítás, tatarozás-szerelés alatt levő – Toldalagi-kastély is bekapcsolódik a Gy. Szabó-anyag kiállításába; mikor kész lesz, ide költöztetik át a kiállítandó anyagot. Ebben nagy segítséget jelent Osváth Csaba polgármester úr akarata. Nagyobb adományt adtam még Marosvásár-

helyen a Gecse utcai gyülekezetnek, Kolozsváron a Kakasos templomnak, Nagyváradon a Római Katolikus Püspökségnek és a Sapientia EMTE kolozsvári karának.

- *Hogyan fogadják a látogatók a Gy. Szabó-kiállításokat?*

- Mindenütt örömmel és köszönettel, hisz Gy. Szabó Béla munkássága háttáron innen és túl ismert. 2016 májusában, nyugdíjazásom évében, Makkai József, az *Erdélyi Napló* főszerkesztője riportot készített velem. Sok mindenről beszélgettünk: lelkészi szolgálatról, művészetéről, Krisztus biztató szavairól, aki azt mondta: menjetek, tegyetek tanítvánnyá minden népeket, kereszteljétek és tanítsatok. Ez a lelkészi hivatás! A művészetnek is van egy ilyen küldetése: a művészi alkotásokat el kell vinni a nézőkhöz. A nézés, látás örömeivel és élményével tudtam gazdagítani a lelkeket. Emlékszem, hogy Magyarlétán, a Kalotaszeg peremén szerveztem egy kiállítást, és istentisztelet előtt bejött három idősebb asszony, akik közül az egyik azt mondta: - *Jaj, tiszteletes úr, milyen szépek ezek a képek! Nem lehetne, hogy hosszabb ideig maradjanak itt, hogy többször nézhessük?* Ha a sok-sok kiállításból, amit szerveztem, csak ezzel az örömmel maradok, amit ezektől az asszonyoktól kaptam, máris megérte.

- *Miből álljátok a költségeket?*

- Támogatást erre sosem kaptam, igaz, nem is igényeltem. Egy-egy kiállítás megszervezését saját alapból fedezem. Amikor az épületet és a benne levő emlékházat javítani kellett, akkor kénytelen voltam pár alkotását értékesíteni. Ezenkívül jelentős összegbe kerülnek a keretezések és a kiállítások szervezése.

- *Van olyan alkotás, amit sosem állítottatok ki?*

- Gy. Szabó Bélának van százötven olajképe, amit soha senkinek nem mutatott meg. Ezekből, halála után, nyolcvanat kereteztem be, és állítottam ki. Mióta nyugdíjba mentem, olyan alkotásokat, pasztelleket, rajzokat, fametszeteket igyekeztem bekeretezni, amelyek még soha nem voltak bemutatva.

- *Beszélgj a családdról!*

- Feleségemmel, Anna-Máriával 2024-ben ünnepeltük az 50. házassági évfordulónkat, mint mondtam, három gyermekünk van. Eszter lányunk könyvtár-történelem szakot végzett, Botond fiúnk képzőművész, grafikát végzett, nagyszerűen rajzol. Zsuzsa lányunk az Egyesült Államokban, a Richmondi Egyetemen diplomázott politológiából, jelenleg Tajvanon él, EU-Tajvan és EU-Kína kapcsolatokat kutató külügyi szakértő és geopolitikai elemző. Doktori dolgozatát is ebből a témából írta. Négy unokánk van: Dorca, Lilla, Panna és Zsazsa. Szinte minden vasárnap együtt van a család: a gyerekek, az unokák. Hálás vagyok az Úristennek, hogy ilyen szép családom van! Ők viszik tovább a Gy. Szabó-hagyaték őrzését, gondozását és az utókornak való megmutatását.

- *Látom, tényleg népes családdod van, mi a véleményed a nagycsaládról?*

- A nagycsalád, ahogy Sütő András is mondta, a megmaradás pilléreit jelenti. Mindig vallottam, hogy a család a társadalom megmaradását képezi; ahol erős családok vannak, ott a társadalom is erős. Ahol megvan a családon belüli összetartás, ott kisugárzik a környezetre, és a nemzeti megmaradást jelenti.

– Mivel zárjuk a beszélgetést?

– Boldog vagyok, hogy van egy szép családom, egy gazdag lelkesi pályám, és Gy. Szabó Béla-hagyatékának nemcsak jogutóda vagyok, hanem továbbvivője azok felé, akik a szépet, a művészetet szeretik és értékelik.

Búcsúzásakor egy fametszetet kaptam ajándékba a Ferenczy családtól, amelynek címe: *Kolozsvári Tűzoltótorony*. Fam[etszet]. 1934. Aláírás: Gy. Sz. B.

Nem tudom, hány tüzet látott ez a torony az elmúlt közel száz év alatt a kincses városban, egy biztos: a Ferenczy család lelkében nagy tüzek égnék, s nem úgy látszik, hogy ezt valaki mostanában el tudná oltani...

Székely Ferenc



Gy. Szabó Béla: Önarckép tibeti sapkában, 1957 (fametszet, 36×32,5 cm; A Gy. Szabó Béla Emlékház tulajdona)

SZÉKELY FERENC (1951, Pusztakamarás) publicista, néprajzi író, szerkesztő (*Erdőszentgyörgyi Figyelő*). Jelenleg nyugdíjas, írásait, interjúit több erdélyi lap (*Hargita Népe, Háromszék, Népújság, Székelyföld*) szokta közölni.

Két út a chiliazmusból: Lukács György és Fülep Lajos

1915 decemberétől Lukács György és barátja, Balázs Béla körül kialakult egy társaság, amely vasárnaponként Balázsék Naphegy utcai lakásán gyűlt össze. Ezt a kört az utókor Vasárnapi Körnek, Vasárnap Társaságnak nevezte el. A társaság főként vallási, esztétikai, filozófiai kérdéseket vitatott meg, politikai nézeteit tekintve „liberális, tántoríthatatlanul baloldali egyesülés”¹ volt, világnézetileg pedig az akkor uralkodó mechanikus pozitívizmus és materializmus ellen lépett fel. A kör „házi szentjei” Dosztojevszkij, Kierkegaard, a középkori német misztikusok, főként Meister Eckhart és Ady Endre voltak. A vasárnaposok központi alakja Lukács volt, de a többi tag is rendkívül magas színvonalat képviselt. Lukácson és Balázs Bélán kívül törzstag volt Mannheim Károly, Hauser Arnold, Fogarasi Béla, Antal Frigyes, Tolnay Károly (Charles de Tolnay néven lett világhírű művészettörténész), Lesznai Anna, Radványi László (Johann Lorenz Schmidt néven lett ismert közgazdász a Német Szocialista Köztársaságban), Ritoók Emma.

Lukács mellett a kör másik vezéregyénisége Fülep Lajos volt. Őt Magyarország határain kívül csak kevesen ismerik, pedig kortársai bámulták enciklopédikus tudásáért. Egy személyben volt művészetfilozófus, művészettörténész, néprajztudós, irodalomkritikus, diplomata és református lelkész. Sokat írtak a Vasárnapi Körről, sokan igyekeztek a „vasárnap-jelenséget” megmagyarázni. Előadásomban, szükségszerűen vázlatosan, egy eddig elhanyagolt szempontból közelíték a problémához: Lukács és Fülep életútját hasonlítom össze, a társaságban uralkodott chiliasztikus életérzésből kiindulva vizsgálom a kérdést.

Történelmi helyzet, chiliasztikus világézés

Az I. világháború szenvedései és az Európa-szerte lejátszódó földrengésszerű társadalmi, politikai változások világszerte éreztették hatásukat. Az emberek

BABUS ANTAL (1960) irodalomtörténész, könyvtáros. Debrecenben végzett magyar–oroszc szakon, ugyanott szerzett PhD-fokozatot. Az MTA Kézirattárának osztályvezetője.

1 Hauser Arnold: *Találkozásaim Lukács Györggyel*. Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó, 29.

igazságosabb, békésebb, boldogabb társadalomban kívántak élni, keresték a megváltó vallást, ideológiát. Ebben a csodaváró helyzetben játszódtott le a világpolitika legradikálisabb változása: 1917-ben Oroszországban győzött a nagy októberi szocialista forradalom, megalakult a világtörténelem első szocialista állama. A baloldali gondolkodású emberek világszerte az emberiség történelme legnagyobb fordulópontjának tekintették a bolsevikok győzelmét, lázasan várták a világforradalom kitörését. A bolsevik forradalom azonban nemcsak politikai reményeket ébresztett, hanem vallásos érzelmeket is gerjesztett, és mint oly sokszor a történelem során, a politikai csodavárás chiliasztikus világérzéssel járt együtt.

Mi a chiliazmus?

A görög *kilia eté* 'ezer esztendő' kifejezésből származó eretnek vallási tan, amely szerint az idők végezetével, második eljövetelekor (parúzia) Jézus Krisztus ezer évig tartó békebirodalmat fog a földön alapítani a szentjeivel, és csak azután következik majd be az örökkévalóság a mennyben. A tanítás alapja az Újszövetség egyik könyvének, a *Jelenések könyvének* néhány sora (20, 1–4).

A chiliasztikus eszmék, a chiliasztikus szocialista mozgalmak az ókortól kezdve végigkísérik az emberiség történetét.² Chiliasztikus tanok már Szt. Ágoston előtt is jelentkeztek, a középkorban is számos követője volt (Joachim da Fiore, Dolcino stb.), a reformáció idején a morva testvérek, a mennoniták, az anabaptisták, újabban az adventisták, a mormonok és a Jehova tanúi között kapott lábra. Mellesleg Lessing, Hegel, Kant és a német romantikusok is foglalkoztak vele. Az 1917-es nagy októberi szocialista forradalomra világszerte sokan úgy tekintettek, mint Krisztus ezeréves, igazságos birodalmának földi eljövetelére. A chiliasztikus életérzés a magát racionálisnak mondó, tudományos alapokon álló 20. században sem csak a kevésbé iskolázott néprétegeket kerítette hatalmába, hanem a legmagasabban képzett értelmiséget is. Állításomat számtalan példával igazolhatnám, de most csak egy nagy világnyelven elérhető műre van hely és idő utalni. Alekszandr Blok, az ízig-vérig polgári orosz költő 1917-ben *Tizenketten* (Двенадцать) címen írt elbeszélő költeményt. A vöröskatonák tizenketten vannak, mint Krisztus apostolai, és Krisztus sejtelmes alakja mutatja nekik az utat.

Magyarország sem volt kivétel, Magyarországon is hasonló társadalmi és társadalompszichológia folyamatok játszódtak le. 1918 októberében az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott, Magyarország visszanyerte függetlenségét, a királyság intézményét elsöpörte az 1918-as polgári demokratikus forradalom. 1918. október 31-én kikiáltották a népköztársaságot. A baloldali politikai erők azonban nem elégedtek meg a polgári demokratikus forradalom győzelmével,

2 A kérdés legjobb összefoglalása: Igor Safarevics: *A szocializmus mint világtörténelmi jelenség*. Budapest, 2002, Kairosz Kiadó.

hanem tovább radikalizálódtak, magukhoz ragadták a hatalmat, és 1919. március 21-én másodikként a világon kikiáltották a Tanácsköztársaságot.

Az országon chilizantikus, messianisztikus hangulat lett úrrá, a tömegeket magával ragadta az emberiség egyesülésének utópikus eszménye, a kizsákmányolástól mentes, igazságos, szabadságon, egyenlőségen és testvériségen alapuló társadalom felépítésének káprázata. Nemcsak a baloldali tömegek és értelmiségiek, hanem az egyházak, főként a református egyház is utópisztikus ábrándokat kergetett. A debreceni tudományegyetem református teológiai karának 1919. március 26-i határozata a bolsevizmust, „mint a Názáreti által hirdetett és az emberiség által várt istenországát” köszöntötte, s fölajánlotta annak megvalósításához támogatását.³ Lelkészek nagy számban léptek be a kommunista pártba.⁴

Chilizantus a Vasárnapi Körben

Több tag egybehangzó emléke szerint a Vasárnapi Kör is chilizantikus, messianisztikus világlátás kerítette hatalmába, gyakran feszegettek a chilizantussal kapcsolatos kérdéseket. Lesznai Anna egy konkrét esetet is felidézett. 1918-ban, amikor a forradalom tisztító, megváltó erejéről folyt a vita, Lukácsnak szegezte a kérdést: „Jó, mondtam, az emberek üdvözülni fognak, ha ti megváltjátok a világot, de mi lesz a többi kreatúrával? Mi lesz a növényekkel, az állatokkal? Tudod, hogy én nem akarok nélkülük üdvözülni.” Mire Lukács azt válaszolta: „Még a kövek is üdvözülni fognak.”⁵ Költői, gyönyörű, fanatizmustól izzó vagy inkább fantasztikus válasz, de hozzá kell tenni, hogy a vasárnapi körösök a megváltást nem úgy értették, mint a vallási szekták. Radványi László szerint „...amikor ők »megváltásról«, vagy »üdvözülésről« beszéltek, akkor annak metaforikus értelmet tulajdonítottak, a korukban megérett társadalmi változásokra gondoltak. Lukács György gyakran hangsúlyozta, hogy „csak, aki »megváltotta« önmagát, képes megformálni a maga életét.”⁶ Később Lukács az ilyen típusú vallásosságot „valóságos ateizmusnak” nevezte.

Párhuzamos fejlődés: Fülep és Lukács útja 1918-ig

Fülep 1907-ben állami ösztöndíjjal érkezett Firenzébe, ahol az addig az anarchizmus is kacérkodó fiatalember megtért. Érdeklődése középpontjába a közép-

3 Balanyi György: Egyház és vallás. In *A bolsevizmus Magyarországon*. (Szerk. Gratz Gusztáv) Budapest, 1921, Franklin-Társulat, 615.

4 Tarján G. Gábor: A sokat támadott Baltazár Dezső református püspök. *Valóság*, 1998/12, 33.

5 Beszélgetés Lesznai Annával. In *Irodalmi Múzeum I. Emlékezések*. (Gyűjtötte és összeállította a Petőfi Irodalmi Múzeum dokumentációs csoportja) Budapest, 1967, 13.

6 Gábor Éva: A chilizantus mint a „megváltás” szindrómája: Radványi László tanulmánya a chilizantusról. *Világosság*, 1986/1, 18.

kori katolikus szentek és misztikusok kerültek, Assisi Szent Ferenc, Sziénai Szent Katalin, a Deutsche Theologie, Meister Eckhart. Fülep és Lukács Firenzében találkoztak először, 1911-ben Hevesi Sándor színházrendező, író társaságában együtt szerkesztették a mindössze két számot megérett *A Szellem* című folyóiratot. A lap beköszöntő programjában az olvasható, hogy lelki olvasmányokat kívánnak adni az embereknek. Fülepnek is, Lukácsnak is rendkívül fontos fiatalkori írásai jelentek meg a lapban. Füleptől *Az emlékezés a művészi alkotásban*, Lukácstól *A tragédia metafizikája, a Lelki szegénységről*.

Fülep 1914-ben hazatért Magyarországra, majd 1916-ban beiratkozott a Református Teológiai Akadémiára. Tette ezt abban a hitben, hogy ami kétezer évvel ezelőtt sikerült, az most is sikerülhet, új erőre kaphat az evangéliumi kereszténység. Ennek a keresztény újjáéledésnek kívánt a kovásza lenni, ezért szerzett református lelkészi diplomát. Vallotta, hogy a kereszténységről nem beszélni kell, nem olvasni kell, hanem az emberek közé kell menni és evangelizálni kell. Amikor 1917-ben Fülep bekapcsolódott a Vasárnapi Körbe, már teológus hallgató volt, készült a küldetésre, készült a nép közé.

1907-ben Lukács életében is vallásos esemény játszódott le, kikeresztelkedett a zsidó vallásból és áttért az evangélikus hitre. Füleppel ellentétben azonban Lukács nem lelki kényszerből, vallásos meggyőződésből keresztelkedett ki, részéről ez formális, taktikai lépés volt, a világi érvényesüléshez volt rá szüksége. Ekkoriban, valószínűleg részben Fülep hatására is, Lukács is vonzódott a miszticizmushoz. Sőt, Fülep hatására rövid időre Lukácsot is megbabonázta a ferences szegénység. Szent Ferenc „abszolút igazsága Lukácsra és néhány barátjára tartós hatással volt”.⁷

1917-ben Lukács „esztétikai korszaka” lezárult, az etika iránt kezdett el érdeklődni. A vasárnaposok szabadegyetemén, az 1917-ben indított Szellemi Tudományok Szabad Iskolájában is etikáról adott elő. 1918 őszéig a politikától függetlenül, elméleti kérdésként vizsgálta az „üdvözülés” útjait, s ezen utak között nem volt ott a kommunizmus, jóllehet a *Kommunista Kiáltvány* már gimnazista éveiben nagy hatással volt rá. A kommunizmus vonatkozásában Lukács gondolkodásában 1918 októberében következett be változás.

Az utak szétválnak: szeretet vagy terror? Lukács érzelmi válságától pálfordulásáig

Saját korát, az I. világháború éveit Lukács egy Fichtétől átvett kifejezéssel a *Zeit-alter der vollendeten Sündhaftigkeit*-nak, a tökéletes bűnösség korának tartotta. Nemcsak az osztrák–magyar monarchiabeli állapotokat bírálta, kételkedett a polgári demokráciákban is, az akkoriban sokak által ideálisnak tekintett angol

⁷ Idézi Daniel Bell: A bűn által a megváltáshoz. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1996/4–5–6, 560.

parlamentarizmust sem fogadta el.⁸ (Ennek ellenére aktuálpolitikai megfontolásokból 1918. november 10-én cikket írt a *Világ*ba, amelyben a köztársaságra leselkedő veszélyekre hívta fel a figyelmet.⁹) Az 1917-es októberi forradalom felszabadító erővel hatott rá, úgy érezte, az lehet a kiút a tökéletes bűnösség korából. Elkezdte foglalkoztatni a kommunizmus, a bolsevizmus problémaköre. 1918-ban a szovjet bolsevikok hazaküldték Oroszországból a bolsevik magyar hadifoglyokat, hogy Magyarországon kommunista forradalmat robbantsanak ki, és álljanak a hamarosan kitörő világforradalom magyarországi csapata élére. A hazatért bolsevikok között voltak, akik Lukács baráti körébe tartoztak, ők még inkább a bolsevizmus felé irányították a figyelmét. Lukács vívódását tükrözi az 1918 decemberében megjelent, de valószínűleg októberben, a polgári forradalom idején írott, *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című cikke, amelyben a bolsevizmus létjogosultságának elméleti alapjait elemezte. Az etika állt érdeklődése középpontjában, a bolsevizmust is etikai szemszögből vette görcsö alá, mert mint írta, a „döntés úgyis – mint minden lényeges kérdésben – erkölcsi természetű, amelynek immanens tisztázása, éppen a tiszta cselekvés szempontjából, elsőrendűen aktuális feladat.”¹⁰ A probléma lényegét rendkívül világosan fogalmazta meg: „...a bolsevizmus azon a metafizikai föltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges, mint Razumihin mondja a *Bűn és bűnhődés*-ben: az igazsághoz keresztülhazudni magunkat...”¹¹ A kérdés az, hogy „lehet-e a jót rossz eszközökkel, a szabadságot az elnyomatás útján elérni; létrejöhet-e egy új világrend, ha létrehozásának eszközei csak technikailag különböznek a régi rend joggal utált és megvetett eszközeitől?”¹² Még fülébe csengtek a Vasárnapi Kör egyik „házi szentjének”, Meister Eckhartnak a sorai a jó cél érdekében elkövetett rosszról, amelyeket a *Dosztojevszkij-jegyzetekben* idézett is: „Ha egyetlen csúf bűnnel mégannyi lelket megválthatnánk is a pokoltól, hogy meg se tudnók számolni: nem szabad megváltani őket” (Eckehart I. 29).¹³

Cikke végén Lukács levonja a következtetést: „megoldhatatlan kérdés [...] a bolsevizmus erkölcsi problémája”.¹⁴ Lukácsban ekkor még erősen élt misztikus,

8 Lukács György: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 130, 124.

9 Lukács György: A köztársasági propaganda. *Világ*, 1918. november 10. In József Farkas: *Álmok és tények*. Budapest, 2001, Argumentum Kiadó, 75–77.

10 Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In L. Gy.: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, 1971, Magvető Kiadó, 11.

11 Uo., 17.

12 Uo., 16.

13 Lukács György etikai töredékei 1914–1919-ből. A *Dosztojevszkij-könyv jegyzeteiből*. In A *Vasárnapi Kör*. Budapest, 1980, Gondolat Kiadó, 119. Ugyanez más fordításban: Lukács György: *A regény elmélete. Dosztojevszkij-jegyzetek*. Budapest, 2009, Gond-Cura Alapítvány, 236.

14 Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In L. Gy.: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, 1971, Magvető Kiadó, 17.

„megváltó vallásfilozófiai”¹⁵ korszakának értékrendje, amely szóhasználatában is tetten érhető, megváltásról beszélt: „Mert ez az akarat teszi a proletariátust az emberiség szociális megváltásának hordozójává, teszi a világtörténet mesianikus osztályává.”¹⁶

Kéthavi vívódás után Lukács túltette magát erkölcsi aggályain, elméleti szinten is megoldást talált a problémájára, és 1918 decemberének közepén belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába.

1919 áprilisában újabb *A kommunizmus erkölcsi alapja* című cikkben boncolgatja ugyanezt a problémát. Ekkor már párttag volt, a proletárdiktatúrát is kiáltozták, de a szóhasználat még „vasárnapos” volt. A bolsevizmus céljai nála lényegében azonosak a keresztény eszkatológikus célokkal: „Csak akkor volt értelme az osztálykülönbségek gyökeres kiirtásának, ha vele minden kiveszett az emberek egymás közötti életéből, ami őket egymástól elválasztotta: minden harag és minden gyűlölet, minden irigység és minden gőg. Egyszóval: ha az osztály nélküli társadalom a kölcsönös szeretet és megértés társadalma lesz. Egy ilyen társadalomnak azonban a társadalmi és gazdasági élet átalakulásai csak alapjait rakhatják le, csak lehetőségeit teremthetik meg, hogy igazán megvalósuljon, ahhoz maguknak az embereknek is át kell alakulniok.”¹⁷ És ezt nem csak egyszer mondja ki: „...maga a gazdaság, a társadalom átalakulása egymaga nem képes ezt az új társadalmat megteremteni. Pusztán lehetőség marad, ha az emberek nincsenek felkészülve. Ha az osztály nélküli társadalom nem lesz egyszersmind a szeretet társadalma.”¹⁸ Későbbi marxista cikkeivel ellentétben ekkor még nemcsak a társadalom anyagi, gazdasági alapjainak fontosságát hangsúlyozza, hanem ez erkölcsit is: „meglesz egy új társadalomnak a gazdasága mellett erkölcsi létalapja is: minden ember kölcsönös szeretete és szolidaritása”¹⁹

Ez még a „vallásos ateista” Lukács, aki azt vallotta, hogy „csak, aki »megváltotta« önmagát, képes megformálni a maga életét”.²⁰ A kommunizmus erkölcsi kérdésként kezelése jelzi a folytonosságot Lukács kommunizmus előtti alkotói korszakával, aminek az etika állt a középpontjában. Az sem véletlen, hogy a Tanácsköztársaság alatt a kommunista filozófusokat, ideológusokat egységesen „etikusoknak” hívták,²¹ és nem filozófusoknak, ideológusoknak.

15 Ritoók Emma: *Évek és emberek*. Budapest, 2022, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Történelmi Társulat, Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság, 70.

16 Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In L. Gy.: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, 1971, Magvető Kiadó, 14.

17 *Uo.*, 20.

18 *Uo.*, 20.

19 *Uo.*, 21.

20 Gábor Éva: A chiliazmus mint a „megváltás” szindrómája: Radványi László tanulmánya a chiliazmról. *Világosság*, 1986/1, 18.

21 Gángó Gábor: Lukács György a Tanácsköztársaságban. In „...minden édenek neve vad poklokat bűvöl...” *A Magyar Tanácsköztársaság*. Budapest, 2020, Országgház Könyvkiadó, 76.

Lukács egyenesen azt állította, hogy az etika iránti érdeklődés vezette el a forradalomhoz.²²

Lukács azonban fokozatosan és hamarosan legyőzte magában a vasárnapios értékeket, és elfogadta a diktatúrát, az erőszakot. Vívódására így emlékezett vissza: „Furcsa dolog, de ilyesmi a valóságban megtörténik, hogy noha teljesen tisztában voltam a történelemben az erőszak pozitív szerepével, és a jakobinusok ellen soha semmi kifogásom nem volt, de amikor itt merült fel az erőszak kérdése és az, hogy én az erőszakot a magam cselekedeteivel mozdítsam elő, kiderült, hogy a teória az ember fejében nem vág pontosan egybe a praxissal, és le kellett játszódnia egy bizonyos folyamatnak novemberben, hogy én december közepén csatlakozhassak a kommunista párthoz.”²³ Döntése elvi, ideológiai háttérét *Taktika és etika* című, 1919 májusában megjelent brosúrájában fejtette ki, amelyben idézte a neki oly kedves gondolatot, Friedrich Hebbel *Judit*-jának szavait: „És, hogy ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”²⁴ Az „etikus” Lukács szerint ez annak a problémának a felvetése, hogy „lehet anetikusan és mégis helyesen cselekedni”.²⁵

A proletárdiktatúra szolgálatában

Döntése után Lukács fanatikus hittel és elszántsággal látott munkához. A proletárdiktatúra kikiáltása után egyre-másra írta cikkeit, amelyekben hitet tett az erőszak, a diktatúra mellett. A KMP legradikálisabb, szélsőbaloldali szárnyához tartozott, egyebek között az erőszak problémájáról adott elő.²⁶ Előbb a Forradalmi Kormányzótanács közoktatásügyi népbiztos-helyettese, majd népbiztosa volt, amikor pedig májusban–júniusban a tanácsi Magyarországot megtámadták a román csapatok, a Vörös Hadsereg politikai komisszárjaként a frontra ment. Azt a feladatot kapta, hogy próbálja meg rendbe szedni az 5. hadosztályt, amely megfutamodott a románok elől. Lukács energikusan munkához látott, 1919. május elején Poroszlónál, a Tisza partján felsorakoztatta a hadosztályt, rendkívüli hadbíróságot hívott össze, és minden tízedik katonát, összesen 8 főt agyonlövetett.²⁷ Tettével bizonyította, hogy ő immár nem íróasztal-filozófus,

22 Lukács György: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 141.

23 *Uo.*, 143.

24 *Uo.*, 141–142.

25 *Uo.*, 141.

26 Lukács György: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 145.

27 Lukács György irodalompolitikai és katonai tevékenységéről. In *Visszaemlékezések 1919-ről*. Budapest, 1989, Gondolat Könyvkiadó, 144–146. Lásd még: Lukács György: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 165.

hogy a teória és a praxis immár nem válik ketté a munkásságában. Tettét soha nem bánta meg, élete végén többször is érzelmek nélkül, tárgyilagosan beszélt róla.

1919. augusztus 1-jén a Tanácsköztársaság megbukott, Lukács Bécsbe, majd Németországba emigrált, pár évig még a világforradalom messianisztikus lázában égett, de forradalmi tüze kialudt, és 1933-tól már a Szovjetunióban, „egy országban építette a szocializmust”. 1945-ben tért vissza Magyarországra.

Fülep Lajos a forradalmakban

Fülep Lajos 1918. május 17-én végzett a Református Teológián és türelmetlenül várta, hogy megkezdhesse evangelizációs munkáját a nép között, de azért, mint az ember minden sorsfordító döntése előtt, benne is volt némi bizonytalanság. Helyesen dönt, amikor hátat fordít a világi, tudományos karriernek? Kétségeit egy csodaszámba menő találkozás oszlatta el, amikor az isten háta mögött, egy esti vidéki sétáján találkozott a magyar Platon Karatajéval.²⁸ A találkozásban az isteni gondviselést látta, most már biztos volt benne, hogy jól döntött. A történelem azonban közbeszólt, az 1918-as polgári forradalom eseményei más irányba sodorták Fülepet. A forradalmat lelkesen üdvözölte, és a polgári kormány diplomatájaként előbb Fiumében rendezte az ott rekedt magyar tisztviselők ügyét, majd tovább utazott Olaszországba, hogy kiváló olasz kapcsolatai révén előnyösebb tárgyalási pozícióba próbálja Magyarországot juttatni az I. világháborút lezáró béketárgyalásokon. Míg Olaszországban tartózkodott, érkezett meg a hír, hogy kinevezték a Budapesti Tudományegyetem olasz tanszékére egyetemei tanárnak. Mivel az egyetem autonómiáját tiszteletben tartotta, ragaszkodott hozzá, hogy a kinevezését csak akkor fogadja el, ha a kar hívja meg. Erre azonban nem került sor, mert 1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot, ami új helyzetet teremtett. Lukács György közoktatási népbiztos előbb megbízott tanárnak, majd rendes tanárnak nevezte ki Fülepet az egyetem olasz tanszékére. Püspöke jóváhagyásával májusban kezdte meg előadásait. Az ateista, vörös diktatúra közepette Assisi Szent Ferencről adott elő. Hamisítatlan vasárnapos, vallásos tematika!

A Kataszteri Bizottságba is Lukács nevezte ki Fülepet. A Kataszteri Bizottságnak sok tagja volt, az irodalom intézményrendszerét kellett volna átalakítania, de a Tanácsköztársaság bukása miatt érdemi munkára nem futotta az idejéből. Lukács meg akarta szüntetni az irodalmi művek árucikk-jellegét, ezért az írókat kataszterbe osztotta és fizetést adott nekik. Fülep tevékenységének részleteit nem ismerjük, de a Tanácsköztársaság bukása után senki nem támadta, ami arról tanúskodik, hogy senkinek sem ártott. Ezzel be is fejeződött 1918–1919-es működése. Egy dolgot azonban kétségtelenül a proletárdiktatúrának

28 Lev Tolsztoj *Háború és béke* című regényének egyik szereplője.

köszönhet Fülep: a lex-Fülepet. Kapcsolatai révén elérte, hogy a Forradalmi Kormányzótanács kibocsájtotta XCIX. rendeletét „a házasságoknak közös meg-egyezőssel való megszüntetéséről”, és sikerült elválnia első feleségétől, Erdős Renée-től, az ismert írónőtől.

A Kommün bukása után Fülep újra diplomáciai küldetésbe ment Olaszországba, és csak 1920 őszén kezdhetette meg evangelizációs munkáját, amit már minden idegszálával várt. Isten háta mögötti falvakban hirdette az igét, mert hitte, hogy ami kétezer éve megtörtént, az újra megtörténhet, az evangélium újra életre kelhet. Soha nem vallotta be, de világmegváltó, chiliasztikus álmaiban csalódott, a „kereszténység világforradalma” ugyanúgy nem következett be, mint a kommunizmusé. 1945-ben, amikor Magyarország a Szovjetunió érdekszférájába került, Pestre hívták egyetemi tanárnak, elhagyta a református lelkészi pályát. Professzori kinevezést kapott, de az új rendszer inkább csak megtúrte.

1918–1919-ben Lukács is, Fülep is a megújulás útjait keresték. Fülep a múlthoz fordult, a kereszténység felélesztésével akart metafizikai alapot teremteni, Lukács pedig egy szintén régi, de újnak hitt eszmére, a kommunizmusra talált rá. Hasonló célhoz akartak eljutni, a szeretet társadalmához, de az eszközeik eltérőek voltak. Céljaik megvalósítása érdekében mindketten szervezethez is kapcsolódtak: Fülep a keresztyén református egyházhoz, Lukács a kommunista párthoz. 1919-ben mindketten a praxist választották a könyvek helyett, de Fülep közvetlenebbül és hosszabb ideig: ő az emberek közé ment, kis falvakba. Lukács pár hónapig a proletárdiktatúrában vállalt gyakorlati feladatokat, de utána egész életében elmélettel, filozófiával foglalkozott, főként a kommunista mozgalom elméleti kérdéseit kutatta.

Lukács és Fülep: két út, két lehetőség, két hit. Ki döntött helyesen? A kérdésre mindenkinek magának kell válaszolnia, mert „[h]it kérdése [...], mint minden erkölcsi kérdés, a két álláspont között való választás”.²⁹

29 Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In L. Gy.: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, 1971, Magvető Könyvkiadó, 17.

Dukai István

Hitted

Szöllősi Zoltán 80

Hitted, bánat prófétája,
küldenek érted égi szekeret,
de tél van, Göncölöd törött rúdja
a fagyott földből kimered.

Ki hozzá öregszik lassan,
könnyen bocsát konok mesterének,
hisz magát is vallatják konokul
megcáfolhatatlan évek.

Már külön, mégis ugyanúgy,
ugyanegy bizonyosságra várva
riad a fiú és halott bátyja
a pusztulni kész világra.

Ma már nem csak látom, értem,
gyermekként telesírt zsebkendődöt
messzi ablakodban azóta is
miért gyűröd, gyűrögeted.

Mert hiába széles a vers
útja, ha minden letévedt róla,
marad *az út hite, szennyje,*
az egyidő szép illúziója.

DUKAI ISTVÁN (1956) költő, író. Iszkázon él.

Hommage à Bernard Le Calloc'h (1925–2022)

A magyarbarát francia tudós 100. születésnapján

Bernard Le Calloc'h sajnos nem érthette meg a 100. születésnapját, de elfelejtünk nem szabad mindazt, ami hozzánk fűzte, amit értünk tett, amit rólunk írt. Polihisztóriai életműve egyedülálló örökség.

Szinte lehetetlen meghatározni: író volt-e, vagy földrajztudós, nyelvész vagy irodalmár, politikus vagy filozófus, világutazó, vagy csak kíváncsi felfedező, de nem is fontos pontosítani. Egyedüli volt – hozzá hasonlót nem ismerünk. Teljes életművét képtelenség egyetlen tanulmányban bemutatni, emlékező írásunkban elsősorban a magyar történelemhez, a magyar nép lélektanához, a magyar nyelv megértéséhez tudományosan és érzelmileg közelítő írásait próbálom megközelíteni.

1925. november 2-án született Le Havre-ban, breton családból. Jogi és irodalmi tanulmányait a Sorbonne-on, nyelvészetit a Keleti Nyelvek Főiskoláján végezte. Számos külföldi megbízatása után (tanár, diplomata Szerbiában, Németországban, francia követségi titkár Magyarországon), elsősorban francia politikai tevékenységet folytat, 1947-től De Gaulle tábornok eszméi mellett áll ki élete végéig.

Ám közben megismerkedik Magyarországgal. Miért pont hozzánk jön? Már Aurélien Sauvageot tanítványaként, mestere magyarság-ismeretének köszönhetően kíváncsi lett erre az országra, erre a nemzetre, amelyről a franciák oly keveset tudnak. Ő maga így vall erről: „1947-ben kezdtem érdeklődni Magyarországra iránt. Akkoriban utolsó éves diák voltam a párizsi egyetemen. Egyszer az egyetemi könyvtárban véletlenül rábukkantam egy Budapesten kiadott, ügyesen összeállított könyvre, amely francia nyelven mutatta be Magyarországot. Nagy érdeklődést keltett bennem. Részletesen elmagyarázta a magyar történelmet, földrajzot, a nép homályos eredetét, az ország gazdaságát, politikai életét. Így ismerkedtem meg először a magyarok különleges problémáival, a trianoni határokon túl élő magyar kisebbségekkel és a magyarok álláspontjával ebben a kérdésben. Nekem ez valóságos felfedezést jelentett, hisz eddig nem volt alkalmam sem magyar, sem más Duna-medencében élő néppel foglalkozni.

Igaz, a szüleimnél volt egy régi kézirat a Kiegyezés-kori Magyarországról, melynek szerzője egy általam ismeretlen rokonom volt, de nem nagyon kötötte le a figyelmemet, amikor a kezembe vettem.”¹

Mi következik ezután? Ellátogat a Párizsi Magyar Intézetbe, megismerkedik Lelkes István igazgatóval, a könyvtárban francia nyelvű irodalmat olvasgat Magyarországról, főleg a magyar kérdésről. Sőt, véletlenül találkozik Illyés Gyulával az intézetben 1947-ben. (A háború után először mehetek magyar írók Párizsba, többek között az édesapám, Madácsy László is). Illyés Gyula költeményeit már francia fordításban olvasta, így találkozásuk és beszélgetésük felejtetetlen marad szívében. Az 1947. február 10-ei párizsi békeszerződések megerősítették benne – milyen igazságtalan a politika Magyarországgal, megpecsételték a magyar kisebbségek sorsát Európában. A „kettős mérce” francia részről elkeseztette: „Mindenesetre akarva-akaratlanul meg kellett állapítanom, hogy még a 20. század közepén, a modern államok ugyanúgy önkényeskedtek, mint valamikor a királyok. Hiába tartanak beszédeket a népek szabadságáról, az emberi jogok tiszteletben tartásáról, az egyenlőségről stb. Európa kellős-közepén több millió ember, több millió magyar – ennek az önkényeskedésnek az áldozata lett. És senkisé sem szólt érdekükben, kivéve a magyar kormányt. Azt állíthatom, hogy aznap fedeztem fel a magyar tragédia titkát, és világosan érzékeltem, hogy a magyarok nem élhetnek békében addig, amíg a magyar kisebbség kérdésének nem lesz kellő megoldása.

Ez az esemény, amely az általános közömbösség közepette történt, megrázóan hatott rám. Ettől kezdve, bár még nem ismertem a magyarokat, rokonszenvet éreztem irántuk. Kíváncsi lettem rájuk. Megegyeztem magamnak, hogyha akad egy alkalom, Budapestre utazom. És a Jó Isten segítségével adódott.”² 1947 júniusában Lelkes István levélben jelzi Le Calloc’h-nak: egy tanévre Gödöllőn a premontrai francia gimnáziumban lenne francia tanári állás. Így elindulhat a közvetlen találkozás Magyarországgal. Szlovákián keresztül, a Duna mentén érkezett a magyar határhoz, ahol először látta meg a piros-fehér-zöld magyar zászlót.

Melyek az első benyomásai? Nyomor, pusztulás, bürokrácia a háború után, orosz katonák az utcákon, más szokások, más nyelv. Még francia nyelvű magyar nyelvtant sem lehetett kapni, csupán angolt. „Az ebédnél már a magyar ábécét tanultam. Ettől a naptól kezdve a mai napig, több-kevesebb sikerrel, viaskodom a magyar nyelvvel. A szókészlet legnagyobb része nem hasonlít semmilyen ismert idiómához. A mondatszerkezetek egészen másképpen működnek, mint az indogermán nyelvekben. Aztán a ragozás, az annyira idegen egy franciának, és az a furcsa szokás, hogy a magyarok fordítva beszélnek, azzal a szóval kezdenek, amivel a francia befejezi a mondatát. Ki hallott még ilyet? Józan eszű

1 Bernard Le Calloc’h: *Magyarok Franciaországban – franciák Magyarországon*. Váci Városvédők és Városépítők Egyesülete, 2005. Gödöllői emlékeim, avagy hogyan lettem magyarbarát. 129–146.

2 I. m. 131–132.

az, aki az ígét a mondat végére teszi, holott a francia az ígével kezdi mondókáját? De el kell ismernem, hogy a magyar nyelv tanulása nem okozott nekem különösebb nehézséget. Négy hónap után már képes voltam egyszerű mondatokat szerkeszteni...³ Budapest szépségét rögtön felfedezi, de szörnyű látni a háború sebeit: a Duna hidjai leszakadva, összedőlt és megsebzett házak, kolduló hadirokkantak, ellenben az élelmiszerellátás fellendült, a földreformnak köszönhetően. Le Calloc'h a Francia Intézetben arról is értesül, mi lesz a teendője az iskolában, jó kapcsolatot kell tartani a premontrei felekezettel, terjeszteni a francia kultúrát és irodalmat a magyar tanítványok körében. (Amíg lehet, mert egy félmondatból arról is értesült, jöhetnek politikai változások).

Igaz, Gödöllő kezdetben csalódást jelent számára. Párizsban még azt olvasta, ez volt a „magyar Versailles”, Erzsébet királynő kedvenc nyaralóhelye, ám a valóságban, most maradi falunak látszott: orosz katonák a földutakon, ápolatlan parkok, a kastély nem tündökölt. Csak később, a falutól távol, egy domb oldalán bukkant rá a rendházra, amely egy fenséges barokk kastélyhoz hasonlított. Erdők vették körül, jó levegő és szabad, ápolt környezet. Az eredetileg francia szerzetesrendnek köszönhetően, különleges hangulata volt a gimnáziumnak, és benne a vendégtanári szobának, könyvtárral, kényelemmel, tisztasággal. Lassan kiderül, mi lesz a feladata: francia történelmet, irodalmat, és földrajzot kell tanítania, kizárólag francia nyelven. Tökéletesíteni kell a francia kiejtést, és a francia nyelv sajátos kifejezéseit. A premontreiek viszonylag kényelmes körülmények között élnek, vezérelveik a nevelés és a tanítás. „Papok voltak, de mindenekelőtt kitűnő nevelők. Volt közöttük nyelvész, történész, teológus, de fizikus, vegyész, matematikus is. Látszott, hogy nagy gonddal és mondhatom élvezettel oktatták a rájuk bízott ifjakat. Késő estig láttam őket felügyelni, a cserkészekkel, az önképzőkörrel törődni. Kirándulásokat szerveztek, színi előadásokat rendeztek...⁴ Közülük is legjobb barátja, egy fiatal pap, Kovács Kolos lett, aki négyévi orosz fogságból menekült meg és kiváló tanár volt, tőle lehetett a pedagógiai ismereteket megtanulni. (Ő később Szegedre kerül, és az egyetemi gimnáziumban lesz világi franciatanár, Kovács Béla néven. Jól ismertem). A 16-17 éves kamaszokkal nem volt könnyű franciául beszélgetni, de egyre jobban közel kerültek egymáshoz. Le Calloc'h végtelen tisztelettel beszél volt kollegáiról, a magyar szerzetesekről, akiknek – és neki is – 1946 szeptemberétől egyetlen esztendő adatott meg a békés tanításra. Az 1947-48-as tanév a reménység jegyében indult, de a magyar köztársaság napjai meg voltak számolva. A júniusi vizsga idején a kommunista kormány elrendelte (Ortutay miniszter gondos elkobzási terve alapján) az egyházi iskolák államosítását. Az emlékiratok befejezésében még olvashatjuk az utolsó hónapok felejthetetlen emlékeit: 1948. március 15-ét, a műsort, a zászlófelvonást, az ünnepi beszédet, mely Magyarország megalázó helyzetét is kiemelte az idegen csapatok megszállása miatt, aztán halljuk a Himnusz

3 I. m. 133-134.

4 I. m. 138.

hangjait. „Nekem, aki hozzá vagyok szokva a Marseillaise férfias, harcias zenéjéhez, furcsán hangzott Kölcsey Ferenc könyörgő imája és Erkel Ferenc egyházi énekekre emlékeztető lassú zenéje.”⁵ Egy sokoldalú, fiatal európai, francia értelmiségi lassan érzelmileg is azonosul a magyarsággal. Még eltölt néhány évet nálunk, a budapesti francia követség titkáráként, majd 1953-ban visszatér Franciaországba. De nem egyedül, egy csodálatos magyar feleséget visz magával, Katalin asszonyt. Így, nem csoda, hogy majdnem tökéletesen megtanul magyarul.

További életrajzi adatait egy 2006. március 30-án hozzám küldött leveléből ismerem.

Kedves Piroska!

Március 23-i levelére sietek válaszolni, hiszen holnap útra kelek három hétre.

- 1953-ban, Magyarország után, Franciaországba mentem vissza.
- Egy évre rá, kiküldtek Jugoszláviába azért, mert szerb-horvátul tudtam. Szerb-horvát nyelvi vizsgám van.
- Belgrádban csak egy évig maradtam.
- 1956 és 1958 között tolmácsként, fordítóként működtem a miniszterelnöki hivatalban.
- 1958-ban, De Gaulle újabb hatalomra jutása következtében, és mivel baráti viszonyban voltam évek óta az új kormányfővel, Michel Debré-vel, megkértem, hogy az UNR (gaullista párt) főtítkár rendelkezésére tegyen, hogy ennek a kabinetfőnöke legyek. Így történt, mert, lévén a régi gaullista gárda „örökös” tagja, az új politikai garnitúrában mindenkit ismertem és mindenki ismert.
- 1960-tól Georges Pompidou haláláig (1974), a gaullista párt központi hivatalában szünet nélkül dolgoztam az egymást követő főtítkárok mellett, akik nekem jóbarátok voltak.
- Egyidejűleg, a nemzetvédelmi miniszter mellett is működtem mint tanácsadó.
- 1974-ben, miután Jacques Chirac lett az új miniszterelnök, visszakerültem a miniszterelnöki hivatalba (Hôtel de Matignon), és a mellette működő államtitkár bizalmasa lettem.
- Egy évre rá, ki lettem nevezve a Villamosság felső tanácsának igazgatójává.
- 1985-től 1995-ig a szenátusnál külügyi tanácsosként dolgoztam.
- 1995-ben, 70 éves koromban nyugdíjba mentem.
- Közben a tudomány terén is nagyon tevékeny voltam. Az Ázsiai Társaság, az Írók szövetsége, a Földrajzi Társaság választmányának a tagja voltam és vagyok. A Finnugor Társaság alelnöke is vagyok.

Kézcsókjaimat küldöm és jó munkát kívánok!

Bernard

A talán kissé száraz életrajzi adatok nem árulják el, hogy a rendszerváltás után milyen mélyen és hűségesen kötődött hozzánk tudományos és irodalmi munkásságának köszönhetően. Mivel kilenc nyelven beszélt (köztük finnül, észtül, magyarul, újgörögül, szerb-horvátul, oroszul), rendkívül sokirányú volt az érdeklődési köre. Leginkább politikával és földrajzzal foglalkozott, Kőrösi Csoma Sándor érdekelte. Kutatásait több franciául és magyarul írt művében közölte.⁶ Mintegy harminc évig kutatta a székely vándor életútját. Sőt, végig járta maga is, nagy utazóként a magyarság eredetét kereső tibetológus nyomait a valóságban. Mindezt különleges képekkel és fotókkal ellátott összefoglaló könyvében ismerteti meg velünk.⁷ Közben, szinte azonosulva a felfedezővel, útinapló formában mesél vándorlásáról, magyarul-franciául. A napló személyes hangvételének megfelelően átéli hőse szenvedéseit, aki úgy utazott, mint egy koldus szerzetes, észrevétlenül, komoly tibeti nyelvtudással, tíz évet elvesztegetve életéből Indiában. Ázsiai útjainak attól a lángoló vágytól űzve vágott neki, hogy a hatalmas kontinens közepén valamiféle ősházára leljen, ahol kialakult egykor egy nemzet, amelyből ő is származik. Mit találhatott ott? Talán egy nyelvet vagy egy törzset vagy ősi szálláshelyeket, ahonnan a magyarok vagy a hunok vagy a székelyek származtak. Ám a Himalája istenei nem engedték tovább, heves láz támadta meg, maláriában hunyt el 1842 áprilisában. A Dardzsilingi temetőben nyugszik. A naplók olvasása különleges élményt jelent mindannyiunknak, magyaroknak, székelyeknek, akik még mindig keressük – kutatjuk származásunk titkát, a rokonaink nyomait, Európában egyedülálló nyelvünk eredetét.

Bernard Le Calloc'h ezt a szüntelen kutatási vágyat így foglalja össze: „Szinte a mai napig a magyarok hisznek vagy akarnak hinni népük hun származásában. Ez az elpusztíthatatlan hiedelem a 11. századtól, I. István korától meggyökerezedett a magyar történelem mélyén. Nyolc századon keresztül ezt a valóságos nemzeti hitelt senki sem vonta kétségbe, mindenki szentírásnak vette. Ha mégis egy olyan szerző került elő, aki kételyét merte kifejezni, általános méltatlankodás tört ki. Ez így volt még a 19. században. Egyszer és mindenkorra el volt döntve, hogy Attila az első magyar király és a hunok a magyar nemzet megalapítói. Hiába bizonyították a nyelvészek, a történészek a magyar nyelv kétségbevonhatatlan finnugor eredetét. Végeredményben most is sok magyar szempontjából, ha a finnugor népek valahogyan rokonságban vannak velük, csak azt jelenti, hogy tulajdonképpen ők is a hunok ivadékai.”⁸

Bernard Le Calloc'h számos kitétetést nyert el a moldvai csángókról és az erdélyi székelyekről írt műveivel: pl.: A Francia Földrajzi Társaság egyik

6 Bernard Le Calloc'h: *Kőrösi Csoma Sándor útinaplója*. Örvös Lajos fordítása. Bp., 2000, 143; *Kőrösi Csoma Sándor naplója (1835–1842), II.* Bp., 2005, Püski Kiadó.

7 Bernard Le Calloc'h: *A nagy székely vándor*. Bp., [s. n.], Gróf Klebelsberg Kiadó, 547.

8 Bernard Le Calloc'h: *Les hongrois face à la révélation de leur origine finno-ougrienne aux XVIII^e et XIX^e siècles*. Études finno-ougriennes, vol. 40–171.

nagydíját 2007-ben; 2008-ban a Magyarok Világszövetsége emlékfát ültetett tiszteletére az Ópusztaszeri Emlékparkban, a Kőrösi Csoma hagyaték ápolásáért; 2009-ben elnyeri a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjét; 2009-ben Gábor Áron Díjat kap a székelyektől; 2011-ben Teleki Sámuel Emlékérmét, a hetvenes évek óta magas színvonalú, a magyar–francia kapcsolatok témaköreiben folytatott kutatómunkájáért. (Tagja volt az Ázsiai Társaságnak, a Földrajzi Társaságnak, a Francia Tengerentúli Tudományok Akadémiájának, a Finnugor Társaság alelnöke, tagja a Magyar Orvostörténeti Társaságnak és a Magyar Földrajzi Társaságnak stb.) Ezek a kitüntetések azonban nem tükrözik mindazt a különleges, szüntelen kutatói kíváncsiságot és kitartó olvasást, újabb témák felfedezését, amelyről könyvei árulkodnak, nem beszélve a politikai tevékenységéről. Franciaországban De Gaulle-ról, a gaullizmusról számtalan könyvet írt. Hitt De Gaulle eszméiben, aki egyszerre volt a tettek embere és gondolkodó ember, és aki Franciaországot nagygyá tette. A tábornok indulásáról, hitvallásáról magyarul is megjelent, képekkel illusztrált könyve.⁹ Rendkívül érdekesek azok a kutatásai, főleg francia levéltári anyagokban, amelyeket nyugdíjas éveiben kétoldalú magyar és francia, elfelejtett vagy ismert történelmi személyiségekről írt. Ezeket az érdekes „arcképeket” magyar nyelvű előadásokban is felvillantotta. Budapesti székhelyei a Magyar Orvostörténeti Könyvtár díszterme, vagy a Tudományos Akadémia Klubja, valamint 1998-tól rendszeresen Vácott a Művelődési Ház. (A programokon, számos érdeklődő értelmiségi soraiban magam is részt vettem.) Előadásai nemcsak egyedi és ismeretlen témákról szóltak, hanem ékes, hibátlan magyar nyelven lenyűgözték a közönséget. Így beszélt orvostörténeti témákról is, például Szangye Püncog lámáról, aki Tibet különös orvosi rendszerét, mindennapi gyógyító gyakorlatát közvetítette Kőrösi Csoma Sándornak. Ezek az előadások több kötetben magyarul és franciául is megjelentek. Válasszunk ki néhányat: *Rákóczi és a franciák; Le Xème siècle et les Hongrois; II. Rákóczi Ferenc egyetlen unokája; Arcképek és idézetek; Arcképcsarnokom; Magyarok Franciaországban, franciák Magyarországon* stb.¹⁰

9 Bernard Le Calloc'h: *Charles De Gaulle indulása*. Gróf Klebelsberg Kiadó, 291.

10 Bernard Le Calloc'h: *Les csángós de Moldavie*. Brest, 2005, Éditions Armeline.

Bernard Le Calloc'h: *Les sicules de Transylvanie*. Brest, 2005, Éditions Armeline.

Bernard Le Calloc'h: *Az erdélyi unitáriusok*. Paris, 2007, Éditions Glyphe.

Bernard Le Calloc'h: *Magyar sorsok Párizsban*. Vác, 2007, Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 124.

Bernard Le Calloc'h: *Rákóczi és a franciák: La mémoire de Rákóczi en France: Un patrimoine franco-hongrois*. Vác, 2008, Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 185.

Bernard Le Calloc'h: *Les Sabbataires de Transylvanie*. Brest, 2009, Éditions Armeline.

Bernard Le Calloc'h: *Arcképcsarnokom*. Vác, 2011, Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 441.

Bernard Le Calloc'h: *Arcképek és idézetek*. Vác, 2011, Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 311.

Bernard Le Calloc'h: *Des Asiatiques en Hongrie. Khazars, Kabars et Alains*. Paris, 2013, L'Harmattan.

A Rákóczi-ról szóló eszmefuttatásai különösen vonzották a közönséget – nem csoda. Ezek a francia személyiségek, mint Des Alleurs Márki, a Rákóczi felkelés francia ügyvivője, vagy Lemaire, a történetíró hadmérnök vagy De Saussure, Rákóczi rodostói bizalmasa, Molitard, aki Rákóczi szívét visszahozta Franciaországba 1735-ben stb., ismeretlenebbek számunkra. Különösen a II. Rákóczi Ferenc egyetlen unokájáról szóló könyv – Josephine Ragotsky de Brogny, aki később apáca lett a párizsi Vízitációs rendben. Ő csak franciául beszélt, nevét lengyelesen torzította. Jozefa Sarolta Rákóczi József lánya volt, aki 1736-ban született Törökországban. Különös és szomorú, de Franciaországhoz kötődő életéről is írt Le Calloc'h.¹¹

És most itt, bevallom, elakadtam. Mert képtelenség hozzánk kapcsolódó írásait felsorolni, lényegében a Honfoglalástól kezdve, a magyar történelem minden korszakához kapcsolódnak írásai, különös tekintettel származásunkra, nyelvünk eredetére, szabadságharcainkra, Trianonra és a szovjet elnyomásra, de a rendszerváltás utáni időszekekre is. Nem csoda, hogy megírta franciául Magyarország történetét, (de a finnek történetét) is.¹² A könyv dátumai 895-től 2012-ig jelzik napjainkat. Fantasztikus jegyzetanyaggal ellátott, térképekkel illusztrált, korabeli színes fotókkal kiadott remek, dedikált könyv. Vajon olvasák-e Franciaországban? Vagy nálunk? Nem tudom – de idéznünk kell szót szerint a könyv záró reflexióit, záró gondolatait.

Ultimes reflexions

„Magyarország történelmének hosszú históriája után le kell vonnunk egy drámai tanulságot. A magyarokat sem régen, sem napjainkban nem kedvelik. Az évszázadok folyamán csak kegyetlen gyűlölettel és meg nem értéssel találkoztak. A kereszténységhez való csatlakozásuk és a nomád életmódról való gyors átállás ellenére, amelyet első keresztény királyuk hirdetett – a teljes csatlakozást a nyugati világhoz; hazájuk hősiee védelme ellenére, melyet a keleti inváziók ellen tanúsítottak, sohasem tudtak igazán nyugati álarcot mutatni a világnak. A magyarokat mindig betolakodóknak hitték, akik a 20. század kezdetén garmatosították a Kárpát-medencét, és az őket körülvevő népek ezt sohasem bocsátották meg nekik. Habár hosszú ideje nem is soroljuk őket a barbár népek közé, akiknél Attila vére folyt, ők mégis sajátos, egyedüli magyar nyelvűeknek is köszönhetően fekete báránként jelennek meg, nagyon sokszor az európai népek között.

11 Bernard Le Calloc'h: *II. Rákóczi Ferenc egyetlen unokája*. Vác, 2003, Váci Városvédők és Városeeépítők Egyesülete, 28.

12 Bernard Le Calloc'h: *Histoire de la Hongrie*. 2014, Éditions Armeline, 434.
Bernard Le Calloc'h: *Histoire de la Finland*. Paris, 2010, Éditions Glyphe, 202.

Ezzel magyarázható az a sok-sok nehézség, amellyel napjainkban is meg kell küzdeniük, talán még jobban, mint történelmük tizenegy évszázadán keresztül.”¹³

Le Calloc’h viszont megértett és szeretett bennünket, hiába vonja le és fogalmazza meg világosan helyünket a történelemben és a világban. A *magyar nép pszichológiai elemzése* című tanulmánya már 1948-ban megjelent a *Revue de Psychologie des Peuples* elnevezésű szociológiai folyóiratban.¹⁴ Érdekes leszögeznünk, hogy a fiatal, finnugor és földrajz szakos nyelvészt akkor is mennyire érdekelték a magyarság problémái, különösen az igazságtalan békeszerződések hátterében. Célja az volt, hogy közelebb hozza a francia olvasók számára ezt a távoli népet, akiket megérteni és elismerni nem szoktak, mert nem is ismerik őket. Később, a rendszerváltás után itthon sokat beszélgettünk a magyar mentalitásról, az európai befogadásról vagy éppen a kívül maradásról, 2004-es uniós csatlakozásunk után is. Le Calloc’h úgy érezte, most megváltozhat a megítélésünk – hiszen megszólalhatunk az „európai népek koncertjében”. De, hogy jobban fognak megismerni és érteni bennünket? Ebben már kételkedett ő is. Ugyanakkor, bízott abban, hogy a határok – a politikai és erkölcsi határok – lassan eltűnnek az elkövetkező években. Megszűnnek a nagy és kis nemzetek közötti különbségek, és senkit sem lehet többé elítélni: nemzetisége, nyelve, vallása alapján. Optimistán ítélte meg az európai eszmét, az egyesülést, hiszen így elkerülhető a háború. Nem értette, amit akkor éreztem, amit Babits üzen, amit Illyés mond: mi csak akkor tudunk igazán európaiak lenni, ha megmaradunk magyarnak, csak azért is! Ugyanakkor figyelmeztetett a magyar nyelv tisztaságának megőrzésére, mert a nemzeti identitás a nyelvben jelenik meg, valamint a magyar gondolkodás „romantikus” jellegére, amikor elfelejtjük a történelmi tanulságokat. Ugyanakkor veszélyes a rezignált tudatunk, a pesszimizmusra, beletörődésre hajlamos magatartás. Tanulnunk kellene hibáinkból!

Mégis meglepett, amikor eljuttatta hozzám a Magyarok Világszövetségéhez 2010-ben írt üzenetét, amelyben megállapítja, a mai világ sem okult abból, ami történt: „Trianon még mindig itt van értelmetlen határaival, a kisebbségekkel, tömeges kitelepítéseivel, diszkriminatív és felháborító intézkedései következményeivel.” „Jó lenne, ha egy napon az egyesült Európa nem hunyna szemet a Versailles-ban bekövetkezett dráma felett, mert az idő múlik és semmi sem változik, semmilyen jogos igazságszolgáltatás nincs ebben az esztelen zűrzaváros, konc után tülekedő világban.” A levél 2010 júniusára datált.¹⁵ Láthattuk, a magyarságukért tudós, francia történész itt már nem nyugodt és optimista.

13 I. m. *Ultimes réflexions*, 269.

14 Bernard Le Calloc’h: *Esquisse d’une psychologie du peuple hongrois*. In *Revue de Psychologie des Peuples*. 3^e année, N° 2 avril 1948.

15 Lásd bővebben: Madácsy Piroska: *Magyar sors – Trianon francia (és magyar) írók szemével*. *Hitel*, 2021. június, 81–106.

És ez az esztendő, 2010, ameddig rendszeresen ellátogatott Magyarországra, hogy előadásokat tartson. Le Calloc'h, a tudós magyar-barát „búcsúlevelét” 2013. április 18-án írta meg magyar barátainak.

BERNARD LE CALLOC'H

110. rue de Montreuil

75011 Paris

Tél. 01 43 73 79 76

2013. április 18-án

Kedves barátaim!

Tavaly nyáron nagyon beteg lettem, egészségi állapotom annyira megromlott, hogy nem tudom már elvégezni azt a sok munkát, amelyet korábban könnyedén elláttam. Élemedett korom és romló egészségi állapotom miatt kénytelen vagyok tehát visszavonulni. Nem jövök többet Magyarországra júniusban, mint azt sokáig tettem, már csak a 2012 előtt írt, készülőben lévő vagy kiadásra váró, néhány cikkel és könyvvel fogok jelen lenni. Több mint hatvan éven át foglalkoztam Magyarország történelmével és földrajzával. Több száz cikket és tanulmányt publikáltam ebben a témában. Minden tőlem telhetőt megtettem.

Ez tehát egy búcsúlevél. A legkülönfélébb területeken szerzett tapasztalatokban és élményekben gazdag élet vége felé mostantól kezdve a magány a sorsom. Sajnálattal nélkül elfogadom ezt a sorsot, hiszen Kati 2004. április 20-án bekövetkezett halála óta tulajdonképpen titkon erre vágytam. Most ő fog engem elkísérni az út végéig. Ennél többet nem is kívánhatok, hiszen abban a szerencsében volt részem, hogy több mint fél évszázadon keresztül a legcsodálatosabb feleség mellett élhettem.

Isten veletek, kedves barátaim! Köszönöm az irántam tanúsított szereteteket! Utolsó lehettemig meghatódottan őrzöm majd barátságotok emlékét.

Kézcsókkal, szeretettel:

Bernard

Személyes levelezésem is megszakadt 2016. óta. A legműveltebb, leginkább másokért élő és gondolkodó tudós francia professzorral, igaz magyarbaráttal nem lehetett kapcsolatot teremteni. Betegsége magányra kényszerítette, de szíve még akkor is azokért dobogott, akiket szeretett. Értünk is!

2022-ben bekövetkezett haláláról nem volt igazán hír. (Mégis, az *Études Finno-ougriennes* című folyóiratban 2024-ben írnak róla, természetesen nem mint magyar barátról, hanem mint nemzetközileg ismert tudós nyelvészről.¹⁶)

16 Laurent Planchais-Lagatu: Bernard Le Calloc'h (1925–2022) Hommage à Bernard Le Calloc'h qui a longtemps et abondamment contribué à notre revue. In *Études Finno-ougriennes*, 56/2024, p. 215–220.

Emlékezzünk hát rá most, a „nagy utazóra”, tisztelettel és hálával! Hommage à Bernard Le Calloc’h.

LE VOYAGEUR ¹⁷	AZ UTAZÓ
Je suis le voyageur que jamais ne rebutent Le longs cheminements apparemment sans but.	Én vagyok a vándor, ki bátran útra kel, bár tudja, hogy célját tán sosem éri el.
Je suis celui qui passe et jamais ne demeure, Celui qui ne compte ni les jours ni les heures. Le vagabond curieux qu'émeuvent et séduisent Les mille et un trésors apportés par la brise.	Én vagyok, ki elmegy és soha nem marad, Aki nem számolja a múltó napokat. A kíváncsi vándor, kit meghat s megérint A friss széllel érkező ezeryi kincs.
Je suis le vieux bougon qui n'a jamais besoin De rechercher la foule s'il veut se sentir bien.	Én vagyok a vén morcos, ki sosem vágyik tömegre, ha nyugalmat szeretne.
Je suis le pelerin aux semelles de vent, À la main le bourdon, au dos le sac pesant, Foulant tous les sentiers que l'histoire a tracés, De village en village, au hasard du trajet.	Én vagyok a szélszárnyú zarándok, Kezemben bot, batyu a hátamon, Múlt idők rejtett ösvényein járok, Faluról falura, merre sodor a sors.
Je suis le chemineau, rebelle et solitaire, Parcourant en tous sens les chemins de la terre, Toujours poussé plus loin par quelque force obscure,	Én vagyok a bús-magányos vándor, A Föld útjait egyre csak járom, S valami furcsa erő hajt tovább.
Capricieuse, obstinée, et qui jamais ne dure, A gagner d'autres lieux, rivages inconnus, D'autres "ailleurs", plus loin, que je crois méconnus, Insaisissable proie qui fuit devant mes pas Ainsi que l'horizon, reculant pas à pas.	Szeszélyes, elszántan kitarató, Míndig más, új partokra tartó, Kit egyre messzebb szólít az ismeretlen, Távoli cél, mely elérhetetlen, Mínt horizont: lassan-lassan Tűnik el a messzeségben.
Bernard Le Calloc’h	Bernard Le Calloc’h

17 A *Le voyageur* című költeményt a szerző egyik utolsó levelében küldte el számomra. A verset Sebe János fordította magyarra.

Kis magyar számvetés*

Széljegyzetek Bíró Béla *Káprázat-siratók. Erdélyi zsákutcáink* című kisregényéhez¹

„Megszámláltattál”; „Híjával találtattál”;
„Darabokra szaggattatól” (Bánffy Miklós, 1873–1950)

„Előhang”

E sorok írója nem irodalomtörténész, s nem tartozik a hivatásos ítések exkluzív klubjába sem. Ennélfogva Bíró Béla (a továbbiakban: B. B.) kisregényének esztétikai szempontú értékelését s a jelenleg érvényben lévő (kis magyar) „irodalmi kánon”-ba való besorolhatóságának (netán beilleszthetlenségének) álproblémáját inkább rájuk hagyná. Neki csak tetszik a könyv összefogottsága, őszintesége és gondolatgazdagsága miatt. Persze ha céhbeli kritikus volna valószínűleg méltányolná a regény feszes szerkezetét, vérbeli stilisztára valló tájleírásait, hangulatos életképeit az Erdővidék eldugott falvaiban szétrajzó törőlmetszett székely rokonságról, beleértve némelyikük ízes, esező háromszéki tájszólásának s immár irodalmi nyelvünkéből kikopott ódon hangzású szólásainak és mondatfűzésének megidézését is.

S természetesen kiemelné B. B. az egyes szereplők – főként szülei, testvérei, kortársai – alakjának megrajzolása során tetten érhető jellemábrázoló képességét.

Az „értelmezési keretéről”

Egy írásművet, mint ezt a mindössze százhuszonnégy (124) oldalas kisregényt sokféleképpen lehet méltatni s megítélni. Erre is illik (nagy) nemzedéktársunk,²

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) történész, műfordító, az MTA doktora.

* Az írás Bíró Béla 78. születésnapjára készült. A szerző itt köszöni meg Filep Tamás Gusztáv tartalmi és stilisztikai észrevételeit, továbbá Kulin Ferenc és Szále László a szöveget módosító/árnyaló javaslatait (B-KB).

1 Budapest, 2025, Novum Pro Kiadó (A továbbiakban B. B. 2025).

2 Esetleges, a fiatalabb évjáratokhoz tartozó olvasóim kedvéért jegyzem meg csupán, hogy a nagyjából 1945–1956 között született magyar értelmiségiek szeretik magukat „nagy generáció”-nak nevezni, ami egyfelől az ifjabb nemzedékeknek *nem* evidencia – olykor saját gyermekeiknek sem! –, másrészt az ilyesfajta (ön)minősítést jobb az utókorra, vagyis a Történelemre bízni (B-KB). L. még ehhez Forray R. Katalin–Hegedüs T. András (szerk.): *Az újjáépítés*

az 1948-ban született Presser Gábor híres slágerének közismert refrénje: „Mindenkinek másképp csinálja (olvassa)”... Mi mást is tehetne, hiszen rengeteg dolog, lényegében majdnem minden attól függ, mit tud (helyesebben: tudni *vél*) az esetleges érdeklődő – előzetesen – a szóban forgó témáról, nevezetesen ERDÉLYRŐL. Következésképpen mindarról, amit ez az etimológiailag „erdő(sége)n túli terület” – *Erdőelve* – jelentésű régi magyar összetett szóból képzett földrajzi elnevezés³ a magyar fülelnek (s a megkínzott, a 20. század folyamán erősen próbára tett magyar nemzettudatnak) egyáltalán jelent. Vagyis milyen előfeltevésekkel, durvábban: prekoncepciókkal lát neki a szöveg tanulmányozásának.

S akkor még nem is beszéltünk legnagyobb történelmi riválisainkról a legalább nyolcszáz éve – s leginkább épp a „történelmi” Erdélyben – velünk együtt, sokszor egymással elkeveredve, egyazon településen élő *románokról*, akik szintúgy e kora középkori eredetű magyar terminus *technicus*ból képezték saját, a legendás tartományt jelölő érzelmdús elnevezésüket (*Ardeal*⁴).

Mindenki *mást* gondol róla, természetesen! Másképp viszonyul hozzá mondjuk egy nyolc osztályt végzett mosonmagyaróvári üzemi dolgozó, s egészen máshogy egy gyulai általános iskolai tanítónő, aki szüleitől, nagyszüleitől valószínűleg hallotta: az ő kisvárosukban is élnek románok, sőt külön városrészünk, „fertyályuk” is létezett egykoron. Még az is megeshet, hogy alsó tagozatos vagy gimnáziumi osztálytársai között akadtak romános nevű, a *moldvai* Eminescu, a *havaselvi* Caragiale és az *erdélyi* Lucian Blaga meg Liviu Rebreanu (Rébrán Olivér)⁵ nyelvén esetleg még értő, de már nemigen beszélő osztálytársai.⁶

gyermekei-a konszolidáció gyermekei. Budapest, 1989, Magvető Kiadó (Gyorsuló idő). Vö. Illés Iván: *Nemzedékek, elitek, ciklusok*. Budapest, 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 129–134.

- 3 L. erről Benkő Loránd: *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről*. Budapest, 2002, MTA Történettudományi Intézete, 52. Ugyanilyen nyelvi logika alapján jött létre *Munténia*, azaz Oláhország egyik (még) régebbi elnevezése: *Havaselve*, vagyis a havasokon (a Déli Kárpátok ormain) túli terület, amely – megítélésem szerint etimológiailag tévesen – *Havasalföld* néven is szerepel a történelemkönyvekben. Kis-Oláhország egyik régi magyar elnevezése viszont: Szörényi Bánság, a krajovai bán által igazgatott tartomány (régebbi román nevei: *Marea Bănie a Craiovei*, utóbb *Banatul Craiovei*, illetve *Oltenia*, az „oltyánok földje”. Vö. Wikipedia: <https://ro.wikipedia.org/wiki/Ban>)
- 4 *Uo*. 53. Az immár több mint száz éve tartó román államépítő/homogenizációs presszió következményeként egyre gyakrabban használatos a *Transivania* kifejezés az *Ardeal* helyett az erdélyi magyarok esetében is, ha románra fordítják a szót. (Szász Zoltán megfigyelése!)
- 5 Kevesen tudják, hogy a modern román regény a macedoromán (aromán) eredetű Nicolae Filimon [N. Papadonatu] (1819–1865) s az Arad környéki (világosi) Ioan Slavici (1848–1925) mellett harmadik, szintén erdélyi származású úttörője, Liviu Rebreanu (1885–1944) Ludovikát végzett katonatisztként maga is a magyar „úriember” státusz elérését tűzte ki életcéljául, ami sokáig olyannyira sikerülni *látszott*, hogy első irodalmi zsengeit – *Rébrán Olivér* néven – *magyarul* írta: Budapest. Aztán egy – meghiúsult leánykéréssel összefüggő – sikkasztási ügybe keveredve meggondolta magát, átkelt a Kárpátokon, s Bukarestben alkotott maradandót. L. erről Bíró Béla: *Identitás és asszimiláció. Korunk*, 2012/10, 99–106 (https://epa.oszk.hu/00400/00458/00585/pdf/EPA00458_korunk_2012_10_099-109.pdf).
- 6 A tájékozottabb olvasók persze tudhatják, hogy 1949 szeptembere óta épp Gyulán működik

S akkor hogyan érezhetne, teszem azt egy bukovinai csángó ivadék, ha B. B. frappáns kis könyvét a kezébe venné, aki – Déva-környéki, pancsovai (hertelendyfalvi) s főként bácskai „átszállás” (mármint pár évtizedes átmeneti tartózkodás) után – olyan Óperencián túli magyar „kisebbségi közösségbe” született, amelynek előjárói – a Bátaszéken és környékén, továbbá Érden lehorgonyzott bukovinai és moldvai csángókkal⁷ szöges ellentétben – nem is próbálkoztak (maradék-)magyarországi „meghonosodással”, hanem népükkel együtt hajóra szálltak, s meg sem álltak Kanadáig vagy éppen Ausztráliáig. S ott, a világ végén, kísérik meg – egyelőre sikeresen – a hajdani székely faluközösség hagyományait és életformáját újjíateremteni: kalákában felhúzott takaros családi otthonok, gyerekserreg, rendezett utcák, Széchenyi, Kossuth vagy Petőfi nevét viselő Művelődési Házak, a „Szent-István-i” Hungária térképe a falon (természetesen az „ezeréves határokkal”), a „nagy magyar mítosz” szinte minden kelléke és jelképe⁸...

Hosszú távon megsemmisülésre ítélt *kis magyar univerzumok* – globalizált angolszász környezetben.

Ez a hevenyészett kép a lehetséges „értelmezési keretek” különféle oldalairól (a két szélsőséget is ideértve) persze meglehetősen lehangoló. Ám a megszokott délibábkergetés helyett mégis jobb, legalábbis hasznosabb talán, ha a geostratégiai és közpolitikai realitások talaján maradunk. Akárcsak Bíró Béla teszi, példás következetességgel regénye legelső betűjétől az utolsóig!

Mielőtt e kitűnő, kíméletlen őszinteséggel megírt, olykor egyenesen viviszekciós mélységű kötet bemutatására rátérnék, vegyünk egy mély lélegzetet s méricskéljük tovább a recepciós lehetőségeket. Van itt ugyanis egy újabb tántorgó szakadék: máshogy fogja értelmezni a kisregényt s annak „üzenetét” egy anyaországi magyar, s ettől egészen eltérő módon egy Romániában maradt „kisebbségi” (magyar) értelmiségi. Ez persze attól is függ, hogy bevallva bevallhatatlanul nem készül-e maga is „váltásra” – úgyszólván a „gyerekei és unokái jövője” érdekében.⁹ (Merthogy annak, aki „árkon-bokron túl” van már, s unokái esetleg

hazánk egyetlen román tannyelvű középiskolája a *Nicolae Bălcescu Gimnázium*, s talán azt is, hogy ugyancsak Gyulán székel a *Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége* (B-KB).

7 L. erről például Vincze Gábor: A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). In *Pro Minoritate*, 2001/3, 141–187. Vö. Csibi Krisztina: A bukovinai székelyek Bácskában töltött évei a Magyar Távirati Iroda napi híreinek tükrében (Szegedi Tudományegyetem; https://acta.bibl.u-szeged.hu/69741/1/kek_mono_016_153-168.pdf). L. még (újabbban) Dr. Ábrám Zoltán: *Bukovinától az Al-Dunáig*. Marosvásárhely, 2019, Garabontzia Kiadó.

8 E példásan, mondhatni szívvel-lelket melengető módon összetartó, egyelőre szilárdnak tetsző kis csángó közösségeknek még saját nagypályás futballcsapatuk is van, e sorok írója is eljutott a Magyar Újságíró Válogatott tagjaként az 1980-as/1990-es években Toronto, illetve Melbourne környékén túlélni próbáló közösségeikbe (B-KB).

9 L. erről bővebben Virág György: *Honteremtők albérlésben*. Marosvásárhely, 2023, Mentor Könyvek Kiadó. (Megjegyzés: A kötet beharangozójának – Ajánlás Virág György *Honteremtők albérlésben* című visszaemlékezésének – szerzője: Borsi-Kálmán Béla, *uo.* 5–11; a továbbiakban *Virág 2023.*)

régóta Dél-Afrikában, Tasmániában vagy Új-Zélandon élnek természetsszerűleg „nézőpontja/szemszöge” is jelentősen módosul...) A „menni” vagy „maradni” ugyanis napjainkban is éppoly *vízválasztó*, mint a Trianont követő években vagy a második világháború végén, illetve 1990 „fekete márciusa” után volt (és maradt).

E két kategórián belül is persze ezerféle árnyalat létezik: egyáltalán nem mindegy, hogy a reménybeli olvasónak vannak-e erdélyi (bánsági, partiumi, máramarosi, kalotaszegi, székelyföldi) rokonai, baráti, ismerősei, esetleg a hatvanas/hetvenes/nyolcvanas években szinte divattá vált „Erdélyt-járó” família sarja-e, vagy – épp ellenkezőleg – családilag örökölt „szellemi önvédelemből” *eleve* gyanakvással kezeli a „témát” (s következőképpen B. B. könyvének alcímét is!). E sorok szerzőjének örökre bevésődött a memóriájába egy hajdani, egyébként szintén 1946-ban született kispályás játékosársának futballöltözői megjegyzése a nyolcvanas évek derekán, aki nagymamája szavait idézte a múlt század negyedik évtizedének elejéről. Valahogy ilyenformán: „Először csak egyre sűrűbben énekelgették az »Édes Erdély itt vagyunk«-at,¹⁰ meg a Székely Himnusz,¹¹ aztán nem sokkal később »már vittek is bennünket«” (ti. Dachauba, Buchenwaldba és Auschwitzba...).

„Címvizsgálat”

De vegyük szemügyre kissé tüzetesebben a fő- és alcímet is!

Káprázat-síratók: itt azonnal „beugrik” Móricz Zsigmond Erdély-trilógiája, s annak is első darabja, az 1922-ben megjelent *Tündérbkert*. A képzetebbeknek pedig gr. Bánffy Miklós nem kevésbé fontos hármaskönyve, az *Erdélyi történet* is, amelyre – pontosabban a három kötet címére – írásunk mottója is utal: „Meggyszámláltattál”; „Híjával találtattál”; „Darabokra szaggattatol”... Ám korántsem „ártatlan” a kisregény alcíme – *Erdélyi zsákutcáink* – sem, még ha csupán a vajt fülű olvasók feltételezett ismeretanyagát és érzékenységét veszi is célba! Aligha lehet ugyanis kétséges, hogy B. B. nemzedékünk egyik szellemi példaképe¹² – Bibó István (1911–1979) – talán legnagyobb hatású, különben szintén egy *kis*

10 Refrénje ma is ott cseng számos 1940 előtt született honfitársaink fülében: „Édes Erdély itt vagyunk! Érted élünk és halunk; Győz a szittyá fergeteg: a rohanó sereg.” (Zeneszöveg.hu; https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/52687/ifju-magyarok-egyeselete/erdelyi-indulozeneszoveg.html; szerzője vitéz Somogyvári Gyula.)

11 Csanády György eredeti verse az alábbi nyolc sorból állt: Ki tudja merre, merre visz a végzet / Göröngyös úton, sötét éjjelen / Segítsd még egyszer győzelemre néped / Csaba király a csillagösvényen / Maroknyi székely porlik, mint a szikla / Népek harcától zajló tengeren / Fejünk az ár ezerszer elborítja / Ne hagyd el Erdélyt, Erdélyt, Istenem! (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A9kely_himnusz)

12 Vö. Bíró Béla: *A bibói szabadságfogalom és a társadalmi autonómia*. In *Kortársunk Bibó István*, Budapest, 2008, Pallas Kiadó (Pallas Tudástár), 29–40.

magyar sorsforduló hónapjaiban, 1948-ban, a „változás évében” közzétett tanulmánya címéből vonta el: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*.¹³

Igen, *helyben vagyunk!* Végeredményben *erről*, a lényegében 1526, de 1920 és 1947 óta minden bizonytal, kudarcot kudarcra halmozó, átmeneti geopolitikai szélcsendek, nyugalmasabb évtizedek, ígéretes nekilendülések, nagyot akaró gyürközések, sokáig sikeresnek mutató újakezdések (rendszerváltások és módosulások) után – és *ellenére* – újabb és újabb zsákutcákba¹⁴ torkolló magyar fejlődésről. Pontosabban az attól történelmileg és érzelmileg szétboncolhatatlan, annak szerves részét, egyik sarkpontját – egyszersmind Achilles-sarkát – képező erdélyi szeletéről. Ezt már Kossuth Lajos, a legnagyobb s máig legvonzóbb (nagy)magyar mítosz, a reformkor kiemelkedő nemzedéke által francia mintára (de annál is ílhettebbnek, demokratikusabbnak, toleránsabbnak) elgondolt *magyar liberális modernizációs kísérlet* eredményeként megvalósítandó „virtuális Magyarhon” legkövetkezetesebb képviselője is érzékelte, amikor Csány László erdélyi kormánybiztosnak címzett, 1849. március 10-én Debrecenben keltezt utasításában ezt vetette papírra: „*Ah! Az az Erdély – az az Erdély! A mi Achilles sarkunk*”.¹⁵

Am mondott ennél Kossuth apánk pár évvel később – persze már más „kontextusban”, a szabadságharc leverése után, 1862-ben – még (magyar) szívhez szólóbbat is: „Erdély Magyarország őseredeti alkotásának őseredeti alkatrésze. – A magyar koronának kiszakíthatlan gyöngy darabja. Erdély, oly föld, mely jogilag, historiailag, physikailag, geographiailag, politikailag, statusgazdászatiilag a magyar korona integráns része, mely nélkül a magyar korona nem magyar korona, Magyarország nem Magyarország, hanem valami csonka, nem tudom micsoda. Erdély oly föld, melyet Magyarországtól ephemer viszontagságok egy időre elszakítottak volt ugyan [...] de melyet *a historia logikája* a magyar koronának visszaadott elébb külön administratióval, de politikai egységgel, később pedig administratióval is.”¹⁶

13 L. Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. In *Bibó István összegyűjtött munkái*, 1. S. a. r. Kemény István és Sárközi Máttyás. Szöllősi Árpád előszavával és Szabó Zoltán bevezetőjével. Bern, 1981, EPMSZ, 255–286.

14 L. erről Tölgyessy Péter: *Zsákutcából zsákutcába. Az ismétlődően megrekedő magyar polgárosodás ellentmondásai*. In Morcsányi Géza–Tóth István György (szerk.): *A magyar polgár*. [Emlékkönyv] Kolosi Tamásnak. Budapest, 2016, Magvető Kiadó–TÁRKI Zrt., 17–35. (A továbbiakban *Morcsányi–Tóth 2016*.)

15 Részlet Kossuth Lajos Csány László erdélyi kormánybiztosnak címzett, 1849. március 10-én Debrecenben keltezt utasításából, MTA Könyvtára, Kézirattár, Kossuth Archiv[um], 490 fasc. Csányi [sic!] iratok. 10. fasc. Az idézet folytatása: „Isten áldjon meg hogy ott vagy. Mivé lennénk, ha ott nem volnál”, az én kiemelésem! B-KB.)

16 L. Felvilágosítások a Dunai Confoederatio projectumához. In *Kossuth Lajos Iratai*. VI. köt. S. a. r. Kossuth Ferencz. Budapest, 1898, Az Athenaeum R. Társulat kiadása, 12–25. (az idézett szövegrész 1. a 21. oldalon, az én kiemelésem! B-KB.). Újra közölte Pajkossy Gábor (szerk.): „*Nemzeti újjászületés*” *Válogatás Kossuth Lajos írásaiból és beszédeiből*. Budapest, 2002, Új Mandátum, 173–180. (A továbbiakban *Pajkossy 2002*.) Fogadtatásáról l., egyebek között, Asztalos

A (magyar) história logikájára később még visszatérünk, egyelőre szögezünk le annyit, hogy ezt – a már-már zsigereinkbe ívódott – gyönyörű álmodást az integer Magna Hungáriáról minden magyarnak született, magyarul érző és gondolkodó (álmodó) férfi és nő, legyen bármelyik kis magyar szekértábor tagja, csalhatatlan biztonsággal érzi, s amelyet családtörténetileg meghatározott „beállítódása” függvényében hol nagyon negatív, hol rendkívül pozitív felhanggal egyszersmind a „nagy magyar illúziók” *versus* egyre halványuló tétova nemzetítő/megtartó remények eszmei és érzelmi sűrítményének tekint.

Mindmáig.

Összegezve: az „Erdély/Ardeal” szó (fogalom) a magyar és a román nemzet tudatnak és önszemléletnek (identitásnak) olyan, mint a lakmuszpapír.¹⁷

A virtuális „vitapartnerek”: Kossuth Lajos és Bíró Béla

A kedves Olvasó nyilván kitalálta már, hogy e sorok írója nem (egészen) véletlenül idézte két ízben is a magyar nemzeti gondolat (mítosz) valaha élt legnagyobb prófétáját! B. B. írása ugyanis – egy elvont, mondjuk így: „kulturális antropológiai”¹⁸ szinten – valamiféle kései vitairatként is értelmezhető a francia felvilágosodás eszmei alapjain nyugvó, az 1789-es Nagy (Polgári) Forradalom vívmányaként Európa- és világszerte elterjedt s minden ellenkező vélekedéssel – s az EU most folyamatban lévő integrációs kísérletéhez fűzött reményekkel – szemben gyakorlatilag mindmáig érvényben lévő francia (a jakobinus és a girondistá hagyományokat ötvöző) nemzetállami/államnemzeti modell magyar adaptációs kísérletének önéletrajzi fogantatású esszéregénybe – énregénybe – szőtt bírálata.¹⁹

Miklós: *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés*. Budapest, 1928. A Collegium Transylvanicum kiadása, 184–195. (L. még ehhez a 121., a 136–137., 165., 175. és a 180. sz. jegyzeteket is! B-KB.)

- 17 A könyvtárnyi mennyiségű vonatkozó román (szak)irodalomból csupán – s ezt is csak „illusztráció gyanánt” – egyetlen munkát fogok feltüntetni: Alina Mungiu-Pippidi: *Transilvania subiectivă*. București, 1999, Editura Humanitas.
- 18 L. ehhez A. Gergely András – Papp Richárd – Szász Antónia – Hajdú Gabriella – Varga Andrea (szerk.): *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon*. Budapest, 2010, MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont-ELTE TÁTK Kulturális Antropológia Tanszék–Nyitott Könyv Kiadó–Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (Etnoregionális Munkafüzetek 108.), 36–37; 220–221. (<https://mek.oszk.hu/10200/10291/10291.pdf>)
- 19 L. erről például Bíró Béla: A nemzet mítoszai. In *Politikatudományi Szemle*, 2004, 1–2. szám, 223–231. (<https://poltudszemle.hu/articles/a-nemzet-mitoszai/>), továbbá uő: A Kossuth-paradoxon. In uő: *A Kossuth-paradoxon*. Kolozsvár, 2000, Korunk Baráti Társaság, 8–27. (L. még uő: A Kossuth-paradoxon. *Beszélő*, 11. szám, 3. évfolyam, március 15. (Beszélő online; <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-kossuth-paradoxon>))

Bíró Béláról és kisregényéről

Sohasem tudjuk meg miért bosszantunk másokat s ez miben nyilvánul meg, miért vagyunk nekik rokonszenvesek, s milyen okokból tűnünk neveltségesekeknek; saját magunkról alkotott képünk pedig a legnagyobb rejtély számunkra.²⁰

(Milan Kundera, 1929–2023)

Akkor hát miről is „szól” immár *konkrétabban* B. B. remek kis könyve?

Megpróbálom pár mondatban összefoglalni: adva van egy 77. évében járó „kiköpött” romániai magyar entellektüel, aki minden ízében/porcikájában, agyának minden sejtjében vérenek minden cseppjében leképezi, a szó szoros értelmében megtestesíti az „erdélyiséget”. Olyannyira, hogy ha úri kedve úgy tartaná, akár a Tündéerkert talán legidőtállóbb hitregéjét, az őrt álló, a magyar világot *s a magyarságot* (s persze az „ezeréves határt”) sziklaként²¹ védelmező, elpusztíthatatlan s persze meseszép székely legendát is teljes mellszélességgel felvállalhatná, hiszen 1947. február 18-án Háromszék egyik félreeső zugában, az Erdővidéken fekvő Baróton látta meg a napvilágot. S talán egyetlen olyan felmenője sincs, aki nem e történelmileg mindmáig vitatott eredetű, de időtlen idők óta kétségbe vonhatatlanul magyarul beszélő székelységből – Csaba királyfi népéből²² – származna. Annak az Isten háta mögötti romantikus tájnak a szülőtte tehát, ahol nagyon sokáig, jóformán napjainkig legfeljebb a milicista beszélt románul...

Ezt azért is illik tisztáznunk, mert noha B. B. neve és sokrétű munkássága korántsem ismeretlen *egyik* (a kisebb és nagyobb) *házában* sem, mégsem állítható, hogy az anyaországi magyar olvasó pontosan tudná, valóban „képben lenne”: *kiről* és *miről* beszélünk. Annak ellenére, hogy nemzedéktársaink közül igen kevesen vannak, akik ekkora mennyiségű s ilyen minőségű bel- és külpolitikai

20 Nous n'apprenons jamais pourquoi et en quoi nous agaçons les autres, en quoi nous leur sommes sympathiques, en quoi nous leur paraissions ridicules; notre propre image est pour nous le plus grand mystère. (<https://citation-celebre.leparisien.fr/citations>) Vö. írásunk 184. sz. jegyzetével! (B-KB.)

21 Vö. Bíró Béla: *Porlik mint a szikla*. Sepsiszentgyörgy, 2001, Medium Kiadó (A politológiai jellegű kötet tartalma és „üzenete” szöges ellentéte a címnek, ennél fogva inkább valamiféle – ironikus tartalmú – *oximoron*nak tekinthető. Bíró Béla 2025. január 11-én érkezett tömör megfogalmazásában: „Az okot már akkor abban látom/láttam, hogy [a 2000. évben lezajlott romániai választások során] »a román állampolgárok, nemzeti hovatartozástól függetlenül, nemcsak a politikusokból és a politikából ábrándultak ki, de önmagukból mint közösségi lényekből is.« Röviden: »az önmagát kizárólagosnak tekintő román nemzetállamból«. Az porlik (máig menően, ismételhetném utólag is) mint a szikla. Persze velünk együtt...” Részlet Bíró Béla elektronikus leveléből. (B-KB.)

22 *Kézai Simon krónikája és egy székelyföldi népmonda nyomán I. Magyar Tudat* (<https://magyartudat.com/csaba-kiralyfink-tortenete/>); vö. Kiss József: *Csaba Királyfi Népe*. Magánkiadás, 2017, továbbá Wikipedia (https://hu.wikipedia.org/wiki/Csaba_kir%C3%A1lyfi). Vö. írásunk 10., 11. és 19. sz. jegyzetével! (B-KB.)

újságcikket, geostratégiai elemzést, drámaelméleti tanulmányt,²³ narratológiai levezetést,²⁴ természetfilozófiai traktátust²⁵ írtak és közöltek volna az elmúlt fél évszázad folyamán.

Egyik magyarországi méltatója a közelmúltban *reneszánsz típusú enciklopedikus alkotónak* nevezte,²⁶ olyan zavarba ejtően sokrétű, ugyanakkor „mélyenszántó” szinte minden, ami keze alól kikerül. Kiegészítésképpen, egyfajta melléktermék gyanánt, még műfordítóként is letette névjegyét.²⁷ És méltán! Azt az erdélyi értelmiségi körökben elterjedt anekdotát már jóval kevesebben hallották idehaza, hogy B. B. húsz éves kora körül azzal indította „írói munkásságát”, hogy egy komplett elmélettel lepte meg kora legismertebb – Európa-hírű – fizikusát a világmindenség keletkezéséről s működésének alapvető törvényszerűségeiről, közelebről a *téridő-komplementaritás* mibenlétéről. A szintén székelyföldi eredetű, de Temesvárott élő Toró Tibor (1931–2010) valószínűleg „köpni nyelni” sem tudott, mert az ifjú Bíró Béla szigorú okfejtése saját koordinátarendszerében és fogalomhasználatában zárt logikai láncolatot alkotott: teljesen *koherens* és támadhatatlan volt.²⁸ De írt Bíró Béla ugyancsak bölcseleti mélységű alapvetést pl. az aranymetszésről²⁹ is. Akárcsak teljesen újszerű drámaelméleti analízist Madách Imre korszakalkotó művéről, az Ember tragédiájáról.³⁰ Hogy rövidebb műelemzéseinek soráról ne is szóljak. Ráadásul újságcikkeivel, esszéivel, politológiai elemzéseivel, recenzióival a rendszerváltás/változás/változtatás első két évtizedében az anyaországi sajtó szinte minden fontosabb orgánumban sűrűn találkozhatott az olvasó (*Beszélő, Élet és irodalom, Forrás, Holmi, 2000,*

23 Bíró Béla: *Drámaelmélet*. Kolozsvár, 2004, Scientia Kiadó.

24 Bíró Béla: *Narratológia*. Kolozsvár, 2004, Scientia Kiadó.

25 L. a 28. sz. lábjegyzetben! (B-KB.)

26 L. Galló Béla: Mi marad a káprázatokból? (Bíró Béla: Káprázat-síratók. Erdélyi zsákutcáink). ART7 – művészeti portál, 2025. április 8. (<https://art7.hu/irodalom/mi-marad-akaprazatokbol/>)

27 Fordításai: Al. Săndulescu: *Liviu Rebreanu*. Ford. Bíró Béla. Bukarest, 1985, Kriterion; Florin Mihăilescu: *Hortensia Papadat-Bengescu*. Ford. Bíró Béla. Bukarest, 1986, Kriterion; Nichita Stănescu: *Antimetafizika*. Nichita Stănescu válaszol Titu Aurelian Dumitrescu kérdéseire. Ford. Bíró Béla. Bukarest, 1987, Kriterion.

28 Vö. Bíró Béla: *Legenda a kerek Egészről*. Budapest, 1997, Liget Műhely Alapítvány; uő: *Véges Végtelen. A körkörösség „fizikája” és „metafizikája”*. Budapest, 2002, Fríg Kiadó; uő: *Megfoghatatlan körkörösség, geometriai fantázia tíz tételben*. Brassó, 2012, Editor BL-49 Kft; uő: *Nézőpont-hierarchiák. Kísérlet a körkörösségfogalom szisztematikus végiggondolására*. Kolozsvár, 2017, Magánkiadás; uő: *A kölcsönösség alakzatai*. Brassó, 2017, Brassói Lapok Alapítvány; uő: *Virtuális világ avagy a téridő (háztáji) mitológiája*. Brassó, 2020, Brassói Lapok Alapítvány. L. még ehhez Bíró Béla: *Valóságos – Lehetséges*. [Darányi Sándor beszélgetése Bíró Bélával]. In *Visszaszámlálás. Beszélgetőkönyv*. Budapest, 1998, Liget Műhely Alapítvány, 307–320.

29 Bíró Béla: *Nézőpont-hierarchiák*. Kolozsvár, 2017, A szerző kiadása, 91–109.

30 Bíró Béla: *A Tragédia paradoxona*. Budapest–Kolozsvár, 2006, Liget-Polis. E munka egyik változata Jurij Guszev fordításában immár oroszul is olvasható: *Celi Cseloveka – vecsnaja borba...” Filozofia „Tragedii”* In Imre Madách: *Tragedia cseloveka*, Moszkva, 2011, Izdatyelsztvo Nauka, Rossziszskaja Akademia Nauk, Serija „Literaturnaja pamjatniki”.

Kortárs, *Liget*,³¹ *Literatúra*, *Magyar Hírlap*, *Magyar Napló*, *Magyar Narancs*, *Magyar Szemle*, *Népszabadság*, *Pannonhalmi Szemle*, *Politikatudományi Szemle*, *Színház*, *Valóság*,³² *Világszínház*, *Vulgó* etc.). A *Megyei Tükör*, a *Háromszék*, utóbb a *Brassói Lapok*, s végül a (kolozsvári) *Szabadság* jó tollú s termékeny közíróját, továbbá a Bukaresti Rádió Magyar adása okos szavú politikai kommentátorát³³ szinte mindenki ismeri Erdélyországban.

Ideiglenes „személyi igazolvány”

Amit B. B. munkásságáról eddig papírra vettem abból nyilván kiderül: sokoldalúan képzett, több nyelven (a magyaron kívül románul, németül és angolul) részben beszélő és (franciául) olvasó, széleskörűen tájékozott, hajlékony gondolkodású s közéleti kérdések iránt is fogékony, rendkívül termékeny alkotóról van szó. Közlési, jó értelemben vett szereplési vágya, jobbitó szándéka, a magyar-román (román-magyar) történelmi megbékélés iránti elkötelezettsége mindenki számára szembeszökő, mondhatnám evidencia volt. Ám azt senki sem sejtette, talán ő maga sem tudta, hogy mindezek mellett, mindezen felül író, sőt regényíró is lakozik/rejtőzik benne. Aki nyolcvanadik életévének közeldtével egyszer csak ellenállhatatlan készletést érez,³⁴ hogy számot vessen életútjával, egyszersmind élve boncoló őszinteséggel ország-világ tudomására hozza, hová tartozik, milyen közegből származik, kik a felmenői, milyen volt elsődleges (primér) szocializációja, milyen szociológiai és ideológiai összetevők alakították személyiségét, hogyan jutott szerteágazó műveltségének birtokába, kik voltak intellektusát pallérozó tanárai, barátai és vitapartneri. S mindent összevetve miként evickélt át szűkebb hazája – Erdély – mozgalmas évtizedein, hogyan élte meg az elmúlt háromnegyed évszázad „sűrű” hétköznapijait.

Vagyis B. B. is, mint minden valamire való értelmiségi azt a három, egymásból következő kérdést kívánja megválaszolni esszéregényében: ki ő, miért lett olyan, amilyen, mi dolga (teendője) volt (és van még) abban az időkeretben és

31 Utolsó itt megjelent természetfilozófiai elmefuttatása (mint az ikervilágok hipotézisének gondolat kísérlete. Sajátos másvilág.) L. Bíró Béla: Az örültség (esetleges) hozadékai. *Liget*, 2023. június 22., 60–69. (Országos Széchényi Könyvtár; https://epa.oszk.hu/01300/01348/00252/pdf/EPA01348_liget_2023_06_060-069.pdf)

32 Utolsó itt megjelent közleménye: Bíró Béla: Terminusok és sorskérdések. *Valóság*, 2021/10, 58–70.

33 Wikipedia ([https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADr%C3%B3_B%C3%A9la_\(irodalomt%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADr%C3%B3_B%C3%A9la_(irodalomt%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz)))

34 Utólag okosabb az ember! A Bíró Bélát „feszítő” szándékot már három esztendeje megjelent legutóbbi kötetének első – *Illúziók nélkül* című – írásából (9–15.) kitapinthatjuk (a továbbiakban B. B.: *Időgyulladás*). L. erről bővebben Galló Béla: *Sajog az idő* (Bíró Béla: *Időgyulladás. Esszék, kommentárok, jegyzetek*. Kolozsvár, 2021, Kolozsvári Művelődés Egyesület, 510 old. című publikisztikai kötetéről). *Mozgástér blog*, 2022. augusztus 5. (<https://mozgasterblog.hu>)

abban környezetben, amelyben léteznie megadatott. S kisregénye legvégén még arra a kérdésre is megkockáztat egy tétova válaszfélét, hogy sok évtizedes személyes erőfeszítése által/révén vajon, Vörösmarty Mihállyal szólva „ment-e a világ elébb”? Egy arasznyit, pár apró lépést legalább...

S hogy mi derül ki e kisregényt lapozgatva B. Béláról a publicistáról, az irodalomtörténészről, a politológusról, a tudománytörténészről, a sokarcú alkotó személyiségről, mindent összevetve: az emberről, ahhoz először is el kell(ene) mélyedni a szerző sodró lendületű, élvezetes szövegében. Csakhogy az olvasói ítélet megint jelentős mértékben függ attól, amit írásom első részében fejtegettem: ki, milyen alapismeretekkel s főként milyen szemmel (attitűddel) veszi a kezébe. Vagyis azt mindenki magának alkothatja meg!

Nem volna azonban korrekt, ha e sorok írója partiumi eredetű magyar historikusként, nemzedék- és – félig-meddig – sorstársként nem rögzítené, milyennek érzékeli ő maga B. Bélának a kisregényből kibomló életútját és karakterét.

Saját olvasat (magánvélemény)

Nos, nem szeretnék kertelni: én, meglehet némileg elfogultan, hamisítatlan székely őstehetséget látok B. Bélában, az Apáczai Csere Jánosok, a Csoma Sándorok, a Gábor Áronok, a Szabédi (Székely) Lászlók³⁵ és igen: a Toró Tiborok neméből, akiknek sziporkázó, mondhatnám káprázatos intellektusából bármilyen közhasznú foglalkozásra, s főleg értelmiségi hivatásra bőven telik. Lehetnek belőlük korszakalkotó történetmondók, világotutató szótárírók, ágyúöntő ezermesterek, zseniális nyelvészek, elméleti fizikusok, írók, költők s leginkább: tanárok. Akik a feliben-harmadában talán szintén székely származású³⁶ József Attila szavát idézve: egész népük tudásszintjét kívánják emelni.³⁷ Akiknek istenadta tehetségüknél csak tudásszomjuk, szorgalmuk, szívósságuk, tettekes-

35 Szabédi (Székely) László (1907–1959) kicsit kilóg ebből a sorból, hiszen Sáromberkén látta meg a napvilágot, amely – olvasható a településről írt impozáns falumonográfiában – „Kulturális (néprajzi) sajátosságait tekintve a Mezőség és a Székelyföld közötti határzónában található, kultúráját a kettő közötti átmenet jellemzi.” (Dr. Mózes András: *Adatok Sáromberke történetéhez I-II.* S. a. rendezte és a bev. tanulmányt írta: Vajda András. Budapest, 2021, Magyarságkutató Intézet, 45.) Ellenben Szabédi 1958-ban befejezett, de csak 1974-ben kiadott *A magyar nyelv őstörténete. A finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének bizonyítékai*, Bukarest, 1974, Kriterion) című fő művéről a nyelvtudomány még nem mondta ki az utolsó szót, noha valóban erősen vitatható...

36 „Anyám kún volt, az apám félig székely, félig román, vagy tán egészen az.” József Attila: *A Dunánál* (Magyar Elektronikus Könyvtár: https://mek.oszk.hu/05500/05570/html/jozsef_attila0024.html) (Megjegyzés: József Áron szülei romános hangzású nevet viseltek, a székely eredet tehát legalábbis kérdéses! B-KB.)

37 „Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní-tani!” József Attila: Születésnapomra (Magyar Elektronikus Könyvtár: https://mek.oszk.hu/05500/05570/html/jozsef_attila0034.html; az én kiemelésem! B-KB.)

zségük nagyobb – akárcsak egyszerre gypévédő és szántó-vető székely eleiknek. Akik, megint csak Kossuth Lajos egyik romantikus stílusú írását idézve „honunk legszélső határáig vettetek, több mint ezer esztendeje fenn tudtak maradni és legyőzhetetlen hadfi létükre ugyanolyan energiával kezelték az ekét is, olyannyira, hogy vad hegyeiket virágzó paradicsommá alakították át”.³⁸ Szinte mindegy, hová sodorja őket a Fátum, felgyűrik ingujjukat, felveszik a kesztyűt, a „jég hátán is megélnek” – s főként: sohasem adnak föl semmit! A végsőig küzdenek: kitűzött személyes céljaikért és szűkebb közösségük érdekeiért. Természetes módon, mondhatni, magától értetődően válnak kisviláguk vezérembereivé.³⁹ Mert hát B. B. is az lett, persze csupán a maga módján, hiszen politikai szerepre sohasem vágyott, egyenessége, szókimondó karakánsága miatt talán nem is lett volna igazán alkalmas rá. Annál több talentuma volt (és van) a kisebb és nagyobb közösségre, a székelysége s tágabb értelemben a romániai magyar (nemzeti) kisebbségre leleselkedő történelmi, szociológiai, politikai veszélyek és kockázatok felmérésére, távlatos áttekintésére – divatos szóval: „kontextusba helyezésére” – és a román (többségi) nemzettel való *modus vivendi* elméleti kidolgozására.

Pár mondat a „gyökerekről” – madártávlatból

B. B., miként utaltam fentebb rá nem is lehetne „székelyebb”. Mi több, jóllehet ő e *ténynek* saját szellemi fejlődésére és habitusára nézvést szinte *semmiféle jelentőséget nem tulajdonít* mindkét ágon nemesi státusú famíliából származik. Persze nem *lófőkre*, pláne nem *primorokra* kell gondolni, ám a családi irattárban sokáig őrizgettek egy a 16. század elején keletkezett adásvételi szerződést, amelyben az áll, hogy egyik „Bíró ős, aki ténylegesen a falu bírója is volt a jegyzőtől, aki a Balázsok őse volt, megvásárol egy birtokrészt a falu Búdöskút nevű határában.”

38 Az idézet első része így fest: „Erdélyt nemcsak oláhok [románok] lakják. Lakják azt a magyar törzs azon ága, melyet székelyeknek nevezünk [...] a magyaroknak ez a szilaj faja. Nemzetem dicsősége, amelyből 40-50.000 minden pillanatban kész fegyvert ragadni, és hős vérént ontani a hazáért”. L. Kossuth Lajos: *Exposé des Principes de la future organisation politique de la Hongrie*. (Az irat fedőlapján viszont ez olvasható: *A Magyar alkotmány alaponásai tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására*. MOL, R 90, I. 2993, 7. [Kossuth számozása szerint 4.] fol. Az iratot némi pontatlansággal elsőként Koltay-Kastner Jenő tette közzé. In Eugenio Kastner: *Mazzini e Kossuth [Lettere e documenti inediti]*. Firenze, 1929, Felice Le Monnier, 120–140. [az idézett passzus a 136–137.]; egyéb ismert publikációit Spira György összegezte: Spira György: *Kossuth és alkotmányterve*. Debrecen, 1989, Csokonai Kiadó, 8. [és a vonatkozó 1. számú jegyzet] A nevezetes irat további filológiai paramétereit példamutató alaposággal Pajkossy Gábor közölte újra. In *Kossuth Lajos*. Vál., s. a. rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Pajkossy Gábor. Budapest, 1998 [1999], Új Mandátum Könyvkiadó, 178. [353. számú jegyzet]. Vö. *Pajkossy 2002*, 150–167, és a hozzá tartozó jegyzetek.)

39 Ez a spontaneitás persze a Magyar Autonóm Tartomány a Román Munkáspárt által kijelölt helyi vezetőire jóval kevésbé vonatkozik... (B-KB.)

Na már most B. B. édesapjának neve *Bíró József*, édesanyjáé pedig *Balázs Matild* (Tilda). Hogy hogy nem az ősök sorsa már négy évszázaddal korábban összefonódott tehát. Mint jeleztem, B. Bélát különösebben nem foglalkoztatta ez a rendtartó székely falu⁴⁰ presztízshierarchiájában mégis csak valamit jelentő pedigré, de annak azért kíváncsiságból utána nézett, hogy a „történet” – amelyet ő változtatlanul hajlamos családi legendának tekinteni⁴¹ – „helyrajzilag stimmel, hiszen a szóban forgó szántóföld a kollektivizálásig még mindig a Balázs nagyanyám birtokában volt [...] A Bírók közben elszegényedtek, a Balázsok családi sírja azonban ma is a temető bejáratánál található, ami önmagában is rangot jelentett. Akárcsak a templom mennyezeti kazettái közt szintén előkelő helyen látható családi címer.” Nem hallgatható az sem el (még ha különösebb büszkeségre okot nem ad is), hogy a Bíró nemzetségnek is volt „kutyabőre”, egészen addig, amíg a kisregény egyik hányatott sorsú főszereplője, Bíró Géza (Iván), B. B. nála másfél évtizeddel idősebb testvérbátyja napi italszükségletének fedezésére el nem kótyavetyélte...⁴²

A kisregényt lapozgatva s Bíró „Jóska” (az apa) karakterét, szerfelett változatos „karrierjét” (kemence építő szakmunkás, boltvezető, egyszerismind nagy tételekben kereskedő, botcsinálta, ám rendkívüli üzleti érzékkel megáldott sikeres szászföldi vállalkozó, illegális kommunista pártmunkás, bányavállalati, majd szövetkezeti főkönyvelő stb.) ízlelgetve valóban egy „jég hátán” is megkapaszkodó, jó kiállású, borotvaéles eszű, remek „svádájú”, s nem utolsósorban kiváló emberismerő, kicsit bohém, összességében rokonszenves személyiség képe bontakozik ki. Akinek kezűgyessége, a modern technika vívmányai iránti affinitása sem mindennapi. (Telepes rádiót és oldalkocsis motorkerékpárt egyaránt meg tud „kezelni”!) S még valami: nyelvérzéke is kitűnő! Sok botfűlű háromszéki bajtársával ellentétben a királyi Románia (Regát) egyik távoli besszarábiai (ma Moldvai Köztársaság) helyőrségében lemorzolt katonaidejében „besszarábul” is közel anyanyelvi fokon megtanul, amely tudvalevőleg ugyanaz a moldvai román dialektus, amelyen a legnagyobb román költő, Mihai Eminescu írta halhatatlan verseit.

Nem volna teljes a kép, ha nem hoznám szóba Bíró József kombinációs készségét s erősen valószínűsíthető rejtett matematikai képességét sem (erre utalhat az is, hogy remek sakkozó is volt!), ami nem mindennapi memóriával társult: nem volt olyan kártyakompánia, amelynek tagjait meg ne kopasztotta volna. Erre főként az 1940. augusztus 30-i II. bécsi döntés⁴³ (Észak-Erdély és a Székely-

40 Vö. Imreh István: *A rendtartó székely falu*. Bukarest, 1973, Kriterion Kiadó.

41 „Mindez azonban csak olyan *kuriózum*, mely az én szellemi fejlődésemben nem játszott különösebb szerepet.” (Részlet B. B. az írás szerzőjéhez intézett 2025. január 12-i keltezésű elektronikus leveléből; az én kiemelésem! – B-KB.)

42 Az adatok s az idézett szövegrész ugyancsak B. B. 2025. január 12-én érkezett elektronikus leveléből származnak (B-KB.).

43 Román szempontból éppoly igazságtalan „diktátum”, mint nekünk „Trianon”! (B-KB.)

föld visszacsatolása) következtében a Beszterce környéki Telcsen s a háromszéki régióban is ideiglenesen újra berendezkedő magyar közigazgatás dzsentriallűrököt hordozó tisztviselői körében – főleg a telcsi „úri társaságban” – dívó, némi kvaterkázással és széptevéssel tarkított késő éjszakáig (olykor hajnalig) nyúló obligát pasziánsz, tarokk- és ferblipartik teremtettek lehetőséget. Melyek egy ideig a kommunista konspirációról is hatékonyan elterelhették a gyanút...

Egészen más jellegű (bár nem kevésbé idealista) géneket örökölt B. B. édesanyja oldaláról: Balázs Tilda amolyan középkori templomok és kazettás mennyezetek freskóiról ismerős ikonszerű jelenség, sudár termettel, szabályos arcvonásokkal, gyönyörű bogárszemekkel és koromfekete hajkoronával, amelybe közel hetvenéves koráig egyetlen ősz hajszál sem vegyül.⁴⁴ Vele született szépségénél csupán – nem kizárt: nemesasszony őseitől eredeztethető – *tartása*, a lényéből fakadó/áradó *kisugárzása* nagyobb: valósággal megközelíthetetlen, a köpeci legények örülhetnek, ha egy-egy bájos mosolyát felcspinenthetik. B. B. visszafogott szemérmességgel beszél szülei egymástól homlokegyenest eltérő némi erkölcséről,⁴⁵ beidegződéseiről, s csupán sejteti, hogy gyönyörűséges édesanyja szívét, talán brassai középiskolás korában egy magyarul tökéletesen tudó jóképű román siheder ejtette rabul. Ám alig pár évvel az „impériumváltás” – mindközönségesen Erdély bekebelezése⁴⁶ – után, nagyjából a múlt század húszas éveinek közepén természetesen szó sem lehetett róla, hogy a bimbózó liaison a „területrabló betolakodók” mégoly jóvágású s szimpatikus fiával komolyabbra forduljon.

Mint hogy hasonló párbeszéd Erdély-szerte nagy valószínűséggel tízezerszámra elhangzott 1920-tól napjainkig szó szerint fogom idézni B. B. kisregényéből a Balázs papa sziklaszilárd szentenciáját:

„»Ennek nem leszel a felesége!«

»Miért« – döbönt meg anyám.

A válasz ugyanolyan kurta volt: »Nem látod, mit művelnek velünk? Téged is csöbe húznak...«⁴⁷

44 A szerző poétikus portréja édesanyjáról: „Van [...] édesanyámról is egy fényképem, derékhoz simuló vastag gyapjúkabát, vaskos válltömegekkel. Még mindig fekete haj, közepen kettéválasztva, felül kontyszerű hajkoszorúval, sötétbarna, meleg szemek, a szem alatt barna árnyék... Az arcon még egyetlen ránc sincs. Mosolyog, hiszen vállunkon (az enyémen és az öcsémén) ott a keze, de a mosoly alig old arca keménységén. Fiatalon is tiszteletet parancsoló jelenség lehetett. 45 éves volt, amikor én megszülettem. Éledező elmém egy szintén kontyba font hajú, középkorúnak tűnő, családjának élő és mégis távoli világokban tanyázó asszonyt látta, a fényképen finom ujjú kezekkel szorítja magához gyerekeit. De a hétköznapi ritkán ült le közénk. A képen is mintha magába nézne. Én lehetek olyan öt éves, az öcsém kettő.” (Megjegyzés: Bíró Bélának van egy 1950-ben ugyancsak Baróton született Botond („Boti”) nevű „törvényes” öccse is, aki 2016-ban hunyt el Hódmezővásárhelyen.)

45 B. B. nem rejti véka alá, hogy szoknyabolond atyjának született egy „balkézről” való negyedik fia is egy szemrevaló apácai cigánylánytól...

46 Román szemszögből: a „nagy Egyesülés” (Marea Unire, Nagy-Románia megszületése).

47 B. B. 2025, 69.

Nem lévén lélekbúvár nem érzem hivatottnak magam annak eldöntésére, hogy e megrázó érzelmi sokknak volt-e valamilyen szerepe abban, hogy Bíró Józsefné született Balázs Matild sohasem sajátította el tisztességesen az államnnyelvet, noha a romániai „népi hatalom éveiben”,⁴⁸ közelebbről a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének”⁴⁹ ötvenes évekbeli megalapozásának időszakában alsórákosi és köpeci helyi kommunista vezetőként, utóbb a baróti líceum, majd a köpeci általános iskola titkárnőjeként – ráadásul komoly tekintélyt jelentő „régii illegalistaként”⁵⁰ – óhatatlanul kellett néha „román elvtársakkal” is találkoznia a Rákos rajon központjában, Alsórákoson tartott rendszeres „gyűléseken”. Az is igaz persze, hogy németül sem szólalt meg sohasem, pedig Brassó a húszas években még háromnyelvű nagyváros volt. B. B. inkább azt gyanítja: mindez arra vezethető vissza, hogy szépséges édesanyjának sem halála, sem énekhangja nem volt. Annál nagyobb volt természetes intelligenciája, empátiája, olvasottsága s szilárd elvi következetessége, akaratereje. Ezeket a leendő irodalomtörténész-politológus, tudománytörténész professzor (emeritus) fia szintén hiánytalanul megörökölte. A húszas évektől kezdve rendszeresen gyarapított többnyelvű könyvtárral – benne például a világirodalom remekeivel, de az Erdélyi Szépművés Céh pompás kiadványaival, sőt a klasszikus Hóman-Szekfűvel⁵¹ és Szekfű Gyula *Három nemzedék* című ikonikus opuszával⁵² is. (Ennek a ténynek a továbbiakban lesz még jelentősége!)

Alsórákosi és köpeci gyerekkor, sepsiszentgyörgyi gimnáziumi évek és kolozsvári egyetemi tanulmányok

Ám néhány szót a gyerekkorról, a gimnazista, majd az egyetemi évekről is! Eddigi vázlatos összefoglalónkból úgy hisszük, evidencia: B. B. erdélyi magyar kommunista, ráadásul „régii illegalista” házaspár másodszületett fiúgyermeke. Esmélkedése azonban az éppen bomlásnak induló székely faluközösség egyszerűsége mind Nagy-Magyarország mitikus tárgyi és tudati rekvizitumai között indul: Alsórákoson (s később Köpecen) rengetegen élnek még az Osztrák-Magyar Monarchiában született nemzedékek tagjai közül, szülei is ezekhez az

48 în anii puterii populare (román)

49 Construirea societății socialiste multilateral dezvoltate (román), amely, mint tudjuk a ceausescui „aranykorban” – egyebek között a hírhedt „falurombolás” programjában – tetőzött (B-KB.)

50 A román munkásmozgalomban komoly rangot jelentett, ha valaki „régii illegalista” – *vechi ilegalist* – volt. (B-KB.)

51 Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I-V [VII]. köt. Budapest, 1928, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda (2. bőv. kiad. 1935.) (B. B. emlékezete szerint a második, vagyis a teljes kiadás volt meg, amely a Bíró család Magyarországra való – szerencsére „lefűjt” – áttelepülési kísérlete zürös hónapjaiban szórén-szálán eltűnt.)

52 Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920, „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T. kiadása.

évjáratokhoz tartoznak. És persze mindenki magyarul beszél, kivéve az 1946-os születésű „Nicu”-t, az alsórákosi milicista csemetéjét, akivel az ötvenes évek legelején két-három esztendőn át sülve-főve együtt múlatják az időt, és spontán módon elsajátítják egymás anyanyelvének alapjait. B. B. jól sejtí (meg is írja): a négy-öt éves életkorban rögzített, a magyartól igencsak különböző indoeurópai idegennyelv logikájának és nyelvtani szabályainak ösztönös rögzítése a bázisa későbbi kiváló román és megbízható német nyelvtudásának. Még akkor is, ha Köpecre visszaköltözve kisiskolás korában látszólag „elfelejti” az alsórákosi „intenzív nyelvtanfolyam” során memóriájába égett szókincset és grammatikai regulákat. Azok bizony az első adandó alkalommal, mármint a vonalasan 1-es számú középiskolának átkeresztelt sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium – megannyi „nagy erdélyi” Alma Matere – első osztályában ellenállhatatlan erővel buzognak fel: Bíró Bélánál talán senki sem tud jobban románul háromszéki generációs társai közül. Jól megy a német is, amelyet kiváló, Hájdelbergát (Heidelberget) is megjárt⁵³ liceumi némettanára – Rácz Lajos – jóvoltából szintén legalább társalgási szinten elsajátít. De ez már „tanult nyelv”, az akkor még szép számú erdélyi szász kisebbségből származó versenytársak sokkal biztosabban uralják, hiszen nekik anyanyelvük. Ezt józanul belátva B. B. nem a magyar-német, hanem a román-magyar szakpárosítást választja 1965–1970 között a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem hallgatójaként, amit nem bán meg sohasem. Itt azonnal, már a felvételi vizsgák első napjaiban varázsütés éri: találkozik egy vele épp egyidős, kistermetű, mélybarna szemű lánnyal, abból a titokzatos fajtából, amelyet *fausse-maigre*⁵⁴ néven jelöl a nüanszok (s a női szépség) iránt köztudomásúan érzékeny francia nyelv, aki, ahogy mondani szokás „neki rendeltetett”. Szerencséjük is van, már első, mindent elhatározó randevúik (egy empatikus idős kolozsvári házaspár félreeső kis szobájában) sikeresek. Napnál is világosabb: sohasem fogják egymást elhagyni. Ásó, kapa és a nagyharang! A leendő feleség, Ani (Bartoss Anna-Mária), szemében is rögvest felcsillan az a bizonyos fény sugar, az a jellegzetes, semmihez nem hasonlító „asszonyi pillantás”, amely láttán az erdélyi román ember tévedhetetlen bizonyossággal állapítja meg: „*Asta nu te iartă*”⁵⁵... Rád „kattan”, életed végéig nem tágít mellőled... Ez immár tény: 2025. szeptember elején volt hatvan esztendeje, hogy a Bíró házaspár jobban-rosszban kitart egymás mellett.⁵⁶ Háromszék után immár egy másik legendás magyar kisvilágban: a *Kalota partján*,⁵⁷ Magyarvistán.

53 Vö. B. B.: *Időgyulladás*, 11.

54 ABC de la langue française (<https://www.languefrancaise.net> › Bob)

55 Ez a nő nem kegyelmez neked (román mondás; értelme: sohasem fog magadra hagyni, veled akar élni, levakarni sem tudod többé magadról).

56 Két fiúk született: Zoltán, az idősebbik még egyetemista éveikben 1969-ben Kolozsváron, öccse, Ádám öt évvel később, immár Sepsiszentgyörgyön. Egyikük keresett programozó, a fiatalabbik sikeres vállalkozó. Ma ők is magyarvistai lakosok.

57 Vö. Ady Endre: *A Kalota partján* (Országos Széchényi Könyvtár: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00154/05056.htm>)

B. B. és felesége valószínűleg nincsenek tudatában, hogy sorsszerű – az objektív véletlen⁵⁸ kategóriájába tartozó – találkozásuknak az elemi erejű kölcsönös vonzalomnál és a hosszútávú együttéléshez elengedhetetlen „zsigeri” rokonszenven túl sokkal mélyebb összetevői (is) lehetnek: egyfelől a Partium némely részei, az Érmellék, a Szilágyság, de még Bihar és Kővárvidék eldugott magyar falvainak (például a Szinérváralja környéki Kőszegremetének) túlélő lakosai a korai Árpád-kor óta szívósan őrzik „turáni” etnikai arculatukat, másfelől egy már réges-rég feledésbe merült, ma már regeszzerűnek tetsző s csak néhány „beavatott” által ismert⁵⁹ ősrégi, talán még a honfoglalás előtti magyar törzsi szokás szerint például a rábaközi avarszármazékok, továbbá a borsodi kabarok – vérfrissítés szándékával – távoli vidékek magyar szállásait látogatták jól meghatározott céllal: „asszonykeresőben”. Így hát nem zárható ki, hogy B. B. és hitese felesége tudtukon kívül csupán egy hamvába holt („elsüllyedt”) ősmagyar tradíciót elevenítettek föl. Rendkívül eredményesen! Talán mondanom (írnom) sem kell: nem is volt különösebb probléma Ani székelyföldi meggyökeresedésével. Még annak ellenére sem, hogy a „kulturlejtő” – és az időbeli fáziseltolódás (*décalage*) törvényszerűségei – elméletileg megnehezíthették volna (s némileg fékeztek is kezdetben) a nagyváradi menyecske háromszéki „térfoglalását”...

De nem, mégsem! Bíró Tilda minden zárkózottsága s visszafogottsága ellenére azonnal szívébe zárta tűzrőlpattant energikus, cserfes kis menyét, aki a 2. számú líceum (a hajdani lánygimnázium), utóbb Sepsiszentgyörgy Szemerja negyedének általános iskolája s végül, ’89 után a Székely Mikó Kollégium francia és magyartanáráként tehetséges diákok százait indította el pályájukon. Nem sokat számítottak az „osztálykorlátok” sem. Az tudniillik, hogy B. B. élete párja Nagyvárad jóval iparosodottabb, civilizáltabb, „polgárisodottabb” – becslésem szerint mintegy fél évszázaddal előrébb tartó idősikban lévő – vidékének egy már-már „burzsuj” családjában cseperedett fel. Édesapja, a könyvmoly B. B. hihetetlen szerencséjére – mozgalmár szemmel – meglehetősen „dekadens” foglalkozást űzött: antikvárius volt (a főntebb szóba hozott, részben öröklött

58 A kifejezés André Breton szöveleménye. Vö. Sophie Képès: *Désappartenir. Psychologie de la création littéraire*. Paris, 2023, Éd. Les Lettres Nouvelles – Maurice Nadeau, 99. Ez a szókapcsolat gondolatiságában nem áll távol Karl Marx tömör véleményétől: „a véletlen a szükség-szerűség megnyilvánulása” (B-KB).

59 Ezek az értesülések Máté Imre (1934–2012) 1956-ban Münchenbe kivándorolt magyar költőtől származnak, aki magát az avar eredetű rábaközi magyarság „táltosának” tartotta, akit gyerekként múlt században született sámánok – „tudók” (*bácsák*) – választottak ki és avattak be az ősrégi, íratlan hagyományba. Ő a *Yotengrit A Tengervégtelen Ős-szellem Egyház* néven bejegyzett új-pogány felekezet alapítója. Vonatkozó munkái: YOTENGRIT 1., 2., 3., 4. kötet (2004/2005/2006); továbbá *Yotengrit. A rábaközi tudók (sámánok) szellemi hagyatéka*, 1-2. Budapest 2016, Yotengrit Alapítvány-Püski Kiadó. (Vö. Yotengrit: <https://yotengrit.hu> > yotengrit > diohejban; Magyar Menedék: https://www.magyarmenedek.com/products/3770/Yotengrit_I-II-III-IV_egyutt_-_Mate_Imre.htm > products > Yotengrit)

családi bibliotéka több értékes darabja, pl. Szekfű 1920-ban kiadott emblematis-
kus könyve a „magyar fejlődésről” a székely mítosz iránt korántsem érzéketlen
após ajándéka!)

Kiragadott regényrészletek

Ne ijedjen meg a kedves (reménybeli) Olvasó! Nem áll szándékomban az egész
kisregényt felmondani! Mindössze azt szerettem volna érzékeltetni, miként
bomlik ki B. B. mesteri „narratívájából” (nem véletlenül oktatta sok szemeszter-
en át a Sapientia Egyetemen, sőt, kézikönyvet⁶⁰ is kiadott róla!) a könyv „üze-
nete”. Röviden ez: mindennapi életünk apró-cseprő gondjai miként fedik el,
tartják homályban vagy teszik zárójelbe azokat a „mélyáramú” etnikai, demo-
gráfiai, szociológiai, társadalomtörténeti s mentális folyamatokat, amelyek
egyébként mindannyiunk életét alapvetően, mondhatni „törvényszerűen”
– nehezen áthágható keretek, merev szabályok s számunkra is többnyire érthe-
tetlen (elfeledett, elsüllyedt) reflexek, beidegződések, rokon- és ellenszenvek,
előítéletek áthatolhatatlan és beláthatatlan szövevényeként – meghatározzák.

Most, miközben ezeket a sorokat írom rémlik föl bennem: B. B. épp azért ült
le majdnem 77 esztendősen hordozható számítógépe billentyűzete elé, mert
nem mindennapi intellektuális adottságai, elvont gondolkodásra való hajlama,
született elemzőképessége s rendkívüli olvasottsága ellenére épp ennyi időre
– csaknem nyolc évtizedre – volt szüksége ahhoz, hogy „napjai hordaléka”⁶¹
leülepedjék, s irdatlan memóriájából, olykor mélytudatából feltoluló emlék-
töredékei – „aha- (heuréka-) élmények” formájában – szavakká, mondatokká,
logikai láncolatokká, mentális mintázatokká sűrűsödjének-tisztuljanak, rá- és
felismerésekké szublimálódnak, nemesedjenek. Hogy egy összefüggő érzelmi/
értelmi koncentrátum: történet legyen belőlük.

Ami azonos írásom tárgyával: a kisregénnyel.

*

Mit is ragadhatnék még ki e sűrű szövésű, megszenvedett, ezerszer meggondolt
gondolatokat mesterien kanyarító szöveg-halmazból? Hiszen egyik epizód kö-
vetkezik a másiktól, s a hozzájuk fűzött megjegyzések, magyarázatok s finom
elemzések is természetes módon, ha nem is mindig maguktól értetődően épül-
nek egymásra, következnek egymásból? Két fontos dologra azonban minden-
képpen ki kell térnem még, mielőtt – valamiféle „epilógus” gyanánt – megkísé-
relném összegezni „mire jutott” B. B. a kossuthi nemzetfelfogással folytatott
(elméleti) „vitájában”.

60 L. írásunk 24. sz. jegyzetében! (B-KB.)

61 Vö. Déry Tibor: *A napok hordaléka*. Összegyűjtötte és a szöveget gondozta Réz Pál. Budapest,
1982, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Az első az a fojtogató, gyanakvástól, bizalmatlanságtól és rettegéstől terhes romániai atmoszféra, amelyikben B. B. nemzedéke felnőtt: a „gyorgyudézi” és „grozapéteri” első szakasz az ötvenes/hatvanas években, majd az 1965-ben induló s a hetvenes évek elejétől (B. B. pályakezdésétől) még ijesztőbbé torzuló, a szó szoros értelmében (magyar) kisebbségi szempontból életveszélyes ’hetvenes/nyolcvanas évekbeli Ceaușescu-diktatúra, amelyet „aranykornak”⁶² keresztelt át a szintén túlélésre berendezkedett (többségi) románság akasztófahumora, félreérthetetlenül utalva annak karkai és übü királyi abszurdítására.

De vajon teljes rémisztő valóságában fel tudja-e mérni bárki is, aki nem élte személyesen át, mit jelent tizennégy-tizenöt éves kiskamaszként, majd huszonkét-huszonhárom éves tapasztalatlan ifjoncként rossz arcú (sokszor magyar származású, hiszen 1968-ig, papíron legalábbis megvoltak még a Sztálin által taktikai/stratégiai okokból Bukaresttől kikényszerített Magyar Autonóm Tartomány⁶³ intézményes keretei!) államvédelmi tisztek – „szekusok” – előtt hosszú órákon keresztül a cigarettafüstös kihallgatósobákban ücsörögni, írásbeli, esetleg többször is saját kezűleg lekörmölt vallomást tenni egyik-másik sepsi-szentgyörgyi osztálytárs, illetve kolozsvári egyetemi évfolyamtárs – úgymond – a „román állambiztonságot veszélyeztető” cselekményeinek felgöngyölítésekor? Amikor a sarokba szorított B. B. (s megannyi neves és névtelen sors-társa⁶⁴) izzadságcseppektől csatakos arccal próbál kitérni a „kompetens szervek”⁶⁵ képviselőjének fifikás keresztkérdései elől s minden lelkierejét összeszedve igyekszik olyan – kitérő, semmitmondó – válaszokat adni, illetve úgy fogalmazni, hogy ne ártson bajba jutott ismerősének, barátjának?

E két jelenetet szándékosan nem elevenítem föl, s nem fogom taglalni a Limeskör körüli nem kevésbé torokszorító fejleményeket sem, amelyek következményeként nem sok híja volt, hogy a Bíró család – akárcsak Molnár Gusztáv és felesége 1988 márciusában – ne vegyen maga is vándorbotot a kezébe s meg se álljon minimum Budapestig. Már csak azért sem, mert a „narratológia” szabályai a B. B. portré szerzőjére is érvényesek (s persze azt is szeretné, ha minél többen elolvassák a kisregényt!). S helyhiány miatt nem fogok kitérni a könyv

62 L. ehhez *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*. A kötetet összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Novák Csaba Zoltán [a Román Akadémia Gheorghe Șincai Kutatóintézetének munkatársa]. Csíkszereda, 2011, Pro Print Kiadó, illetve *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Novák Csaba Zoltán. Csíkszereda, 2017, Pro-Print Kiadó.

63 L. erről Stefano Bottoni: *Sztálin a székelnyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, 2008, Pro Print Kiadó.

64 L. ehhez Borsi-Kálmán Béla: Lőrincz Csaba és a Szekuritáte (a román állambiztonság). In: Lőrincz Csaba: *A mérték. Egybegyűjtött írások tőle és róla*. Szerk. Borsi-Kálmán Béla, Filep Tamás Gusztáv, Zelei Miklós. Budapest, 2010, Pro Minoritate Alapítvány-Méry Ratio Kiadó, 488–506. L. erről kimerítő részletességgel Bíró Béla kolozsvári csoporttársa, a kisregényben is sokszor emlegetett nagyváradi eredetű Takács Ferenc megrázó erejű önéletírását: Uő: *Nyitott szemmel*. I. köt. (kézirat., a továbbiakban *Takács*.)

65 „Organele competente” (román, a Securitate egyik közismert román elnevezése).

egyik legszomorúbb betétjére sem, amelyikben B. B. 1932. szeptember 25-én Köpecen született és marosvásárhelyi, kolozsvári, utóbb sepsiszentgyörgyi és nagyváradi sikertelen helykeresés után tragikus életét Békéscsabán – magát vonat elé vetve – befejező festőművész/grafikus testvérbátyja⁶⁶ kálváriáját beszéli el. Ennek kulcsmozzanata az, hogy az 1956. október 24-i kolozsvári – az '56-os magyarországi forradalommal szolidaritást vállaló – magyar diákgyűlés egyik főszereplője az UTM⁶⁷ titkáraként Bíró Iván Géza volt, akit emiatt meghurcoltak, alávaló módon megszaroltak és végül – »Ambrus Győző« fedőnéven – be is szerveztek az arra „illetékesek”. S bár bizonyítottan⁶⁸ soha nem végzett „operatív munkát” s elég hamar ki is zárták a hálózatból, a *gyanú* s az ebből következő *identitásválság* élete utolsó pillanatáig elkísérte. Amin a mindennapi alkohológörög sem sokat segített.

Az anyaországi kaland

Ellenben úgyszólván kötelességemnek tartom, hogy némileg részletesebben érintsem B. B. a kilencvenes évek elejétől/közepétől nagyjából a FIDESZ 2010-es „fülkéforradalmáig”⁶⁹ elnyúló anyaországi szerepvállalását. Már mint a hazai sajtónyilvánosságban, a mindenhatónak tételezett „médiákban”. Ha ugyanis rápillantunk amaz főleg budapesti sajtókiadványok lajstromára, amelyekben B. B. írásai akkoriban gyakorta megjelentek többségükben szocialista vagy liberális(nak vélelmezett) újság- és folyóiratcímeket látunk (a tudományos jellegű „akadémiai” kiadványok, mint például a *Politikatudományi Szemle*, a *Regio* s a *Valóság* ebben az összefüggésben „nem játszanak”!) Nekem ebben, a Magyar Köztársaság bukaresti nagykövetsége kulturális tanácsosa⁷⁰ minőségemben

66 L. Magyar Színházművészeti Lexikon / Bíró Iván Géza (Országos Széchényi Könyvtár; <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/510.html>) Vö. Világnagyság. Kilencven éve született Bíró I. Géza festőművész. KEMMA, 2024. október 17. (<https://www.kemma.hu/hazai-kultura/2024/10/biro-i-geza-festomuvesz-nagyvarad>) (R. a méltatásból: „Hajdu László műgyűjtő szerint Bíró »világnagyság« volt, akinek faktúrafestészete olyan egyéni ízű, annyira ötvözi a technikákat, hogy nem igazán van párja. »Egy szellemi nagyság volt ő, aki jelmez- és díszlettervezőként a leghíresebb színdarabokhoz készített munkákat Nagyváradon, de ex libris grafikák is köthetők a nevéhez. Jellemző rá, hogy egy sajátos technikával applikált a képeibe talált tárgyakat, például egy zsineget, egy hálót vagy akár egy kódarabot. Mindez különösen egyedivé teszi alkotásait, melyek között nem csak absztrakt műveket találhatunk«”.

67 Uniunea Tineretului Muncitor (a KISZ romániai megfelelője).

68 Bíró Béla, élve az 1990. decemberi román „rendszerátalakítás” utáni jogszabályváltozásokkal kikérte és meg is kapta bátyja szekusdosziéját a CNSAS-tól, az ÁBTL romániai megfelelőjétől!

69 L. ehhez Horkay Hörcher Ferenc: Töprengések a szavazófülkés forradalomról. *Kommentár*, 2010/4, 53–63.

70 Jelen írás szerzője 1990. október 25. és 1995. június 15. között a bukaresti magyar külképviselet kulturális és politikai kérdésekkel foglalkozó diplomatája volt, I. o. tanácsosi rangban.

annyi részem volt, hogy emlékezetem szerint 1994 tavaszán – munkaköri leírásom folyományaképp – én mutattam be a Bukaresti Egyetem Hungarológia Tanszékének óraadó oktatóját,⁷¹ B. Bélát ama, csupa a hajdani SZDSZ holdudvarába tartozó vagy annak szellemiségével rokonszenvező budapesti csúcsértelmisségekiből álló kulturális küldöttség tagjainak (köztük több közeli ismerősömnek, sőt barátomnak), akik tapasztalatcserére érkeztek a „szomszédos baráti országba”. S hivatalos programjuk részeként magától értetődően fölvtették a kapcsolatot a szociológiailag, politológiailag velük egyenértékű, sőt tőlük ideológiai szempontból sem távol álló Grupul Dialog Social (Társadalmi Párbeszéd Csoport, GDS) náluk nem kevésbé rangos „européer” tagjaival. Kísérőjük és tolmácsuk evidens módon B. B. volt. Ezekre a megbeszélésekre én nem voltam „hivatalos”,⁷² csupán gyanítom, hogy ekkor vált nyilvánvalóvá a pesti delegáció magas presztízsú s befolyásos tagjai számára B. B. nyelvtudása, rátermettsége, intellektuális kifinomultsága, s gondolom többükben is akkortájt merült fel, hogy szerteágazó s politikátörténetileg is megalapozott ismeretanyaga, főként a magyar–román (román–magyar) együttélés tárgykörében a budapesti elitértelmisség olvasótábora számára is hasznosítható.

S lón...

B. B. e témáról beszélve egyszerre karakánul következetes, ugyanakkor rendkívül diszkrét és – érthetően – nagyon óvatos is. Szikár, csupán a tényeket rögzítő stílusban mindössze annyit hoz Olvasója tudomására, hogy a kezdeti diadalmenete a „ballib” sajtóban – megszámlálhatatlan cikk, magvas tanulmány, elgondolkodtató esszesorozat, továbbá több rangos kitüntetés – kurtánfurcsán megbicsaklott. Noha Kis János az SZDSZ „az akadémiai szférába visszahátrált” korábbi elnöke oly mértékben értékelte elméleti-kritikai teljesítményét, hogy – „vendégasszistensként” – egy fél évre maga mellé vette őt a CEU filozófiai és államtudományi tanszékére. Sőt, ugyancsak Kis János kezdeményezésére még az is szóba került, hogy egy hathónapos bécsi tanulmányi ösztöndíjat is fognak neki adományozni, amire igen nagy szüksége lett volna időközben kissé megkopott német nyelvtudása felfrissítésére.

Ez már nem adatott meg! A jegenyefák sem nőnek az égig.

B. B., persze csak utólag összefüggést vél felfedezni e „deklasszálódás” és ama tény között, hogy az elegánsan fogalmazott elutasító levél kézbesítése előtt egy héttel az SZDSZ egyik befolyásos háttérembere – viszonzossági alapon – hattagú családjával egyetemben meglátogatta a Bíró házaspár sepsiszentgyörgyi otthonát s szerét ejtette, hogy alapos mustrát tartson B. B. szakkönyvtárában!

71 B. B. hivatalos életrajza tanúsága szerint csupán 1996-ban kapta meg kinevezését a bukaresti Hungarológiai Tanszékre ([https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADr%C3%B3_B%C3%A9la_\(irodalom%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADr%C3%B3_B%C3%A9la_(irodalom%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz)))

72 L. ehhez Borsi-Kálmán Béla: Fölmásztam az uborkafa tetejére. (Beszélgetés Konrád György-gyel.) In *Alkalmi látogató. Konrád György beszélget.* A beszélgetéseket szervezte, moderálta, a szövegeket szerkesztette és közreadja Körössi P. József. Budapest, 2024, Gondolat Kiadó, 166–203.

Idézem: „a vendég [...] szinte már leplezetlenül felleltározta a családi könyvtárat [...] jobbra az Atlantisz, az Argumentum, az Európa, a Gondolat kiadványaival találkozhatott. Azokra csak rápillantott. A Hóman Bálint és Szekfű Gyula *Magyar Történeténél* azonban látványosan elidőzött.”⁷³

A többit már könnyűszerrel kitalálhatja a nyájas Olvasó: a rangos bécsi alapítvány stipendiumát más kapta meg, s „látogatója” pest-budai vendégszeretetét sem nyílt alkalmuk Bíróéknak megtapasztalni!

(Folytatjuk)



Olasz Ferenc: Szántó (Döme) Jóska, Alsópáhok, 1966

73 B. B. 2025, 106.

Tóth Sándor

Geopolitikai olvasókönyv – egy történész tollából

Néhány megjegyzés Borsi-Kálmán Béla *Lendületben*.

*Négy írás a geopolitika tárgyköréből*¹ című könyvéhez

„Ám a háború nem időtöltés csupán, nem pusztavágy a kockázat és a siker után, nem a szabad lelkesedés műve, hanem komoly eszköz a komoly cél szolgálataiban.”²

S valóban, a háború, a hadelmélet komoly dolog, nem kimondottan gyerekeknek való. Ezért is meglepő, hogy Carl von Clausewitz (1780–1831) fő művének agyonidézett gondolata („A háború a politika folytatása más eszközökkel”)³ visszaköszön az egyik általános iskolás magyar történelemkönyvben, az I. világháborút bemutató tananyagnál, ráadásul szerző és hivatkozás nélkül. Saját tapasztalat, hogy ebben a korban még ezt az egyszerűnek tűnő megfogalmazást sem nagyon értik a tanulók. Első látásra persze ugyanúgy furcsállhatjuk, hogyan került a neves német geográfus Friedrich Ratzel (1844–1904) fontos munkájának (*Politische Geographie*) borítóképe az egyik 10. osztályos román földrajz-tan-könyvbe,⁴ hacsak nem arról van szó, hogy Romániában már a középiskolai oktatásban fontosnak tartják a klasszikus politikai földrajzi, geopolitikai látásmód/gondolkodásmód meghonosítását. Nem hiába, a románok geopolitikusoknak születtek – állították ezt a korabeli román geopolitikai, geotörténelmi folyóiratban.⁵

TÓTH SÁNDOR (1969) biztonság- és védelempolitikai szakértő.

- 1 Budapest, 2025, L'Harmattan Könyvkiadó.
- 2 Carl von Clausewitz: *A háborúról*. Bp., 2013, Zrínyi Kiadó, 53.
- 3 Bencsik Péter – Kövér Lajos – Horváth Levente Attila – Pelyach István: *Történelem. A nemzetállamok korától a II. világháborúig*. 7. osztály. Szeged, 2024, Mozaik Kiadó, 75.
- 4 Silviu Neguț – Mihai Ielenicz – Gabriela Apostol: *Geografie. Manual pentru clasa a X-a*. București, 2011, Humanitas, 4.
- 5 Tágabb összefüggésben lásd a *Geopolitica și Geoistoria* című román folyóirat 1941/1. számának szerkesztőségi előszavát (3–5). Érdeemes még megemlíteni, hogy a román történész, politikus Gheorghe I. Brătianu (1898–1953) is publikált ebben a folyóiratban, és amellet érvelt, hogy a geopolitikának oktatási szerepe is van, illetve hozzájárul a nemzeti erkölcs fejlesztéséhez.

A geopolitika fogalmának megalkotását a svéd Rudolf Kjellén (1864–1922) nevéhez kötjük,⁶ tartalmát úgy mint külföldön, hazánkban is többek, többször definiálták már. A meghatározások általában különböznek egymástól, és gyakran nemzeti sajátosságokat is visszatükröznek. Mindenesetre megállapítható, hogy olyan diszciplínáról van szó, amely a geográfia mellett több más tudományterület (történelem-, had-, politikatudomány stb.) módszereit foglalja magába.

A *Lendületben* is komoly témákat ölel fel, a címválasztás már önmagában is a geopolitika elméletben jól ismert dinamikus felfogásra, oknyomozó elemzői megközelítésre utal. A könyv a szerző négy, korábban már megjelent, de időtálló, ma is aktuális írását tartalmazza háborúkról, politikákról, országokról, népekről: geopolitikáról. Az elsőben olyan kérdéseket vet fel a francia geográfus Michel Foucher egyik, mintegy negyedszázada kiadott könyve⁷ nyomán, amelyek az európai geopolitikai problémákra manapság is jellemzőek. A második írás a francia, a német és az amerikai geopolitikai gondolkodást boncolgatja. A harmadik a román–magyar kapcsolatrendszer elemzi, míg a negyedik a napjainkban zajló orosz–ukrán háború egyes történelmi, geopolitikai összefüggéseit tárja fel.

Borsi-Kálmán Béla nem foglalkozik a geopolitika fogalmának elméleti kérdésével, de nincs rá szükség, mivel megteszi ezt Foucher, aki szerint a geopolitika a földrajztudomány kritikai ágazata, a területi konfliktusok és az ellentétes értelmezések tudománya.⁸ Ismertetett könyve megírásakor a francia tudós még optimista volt a belső határok nélküli Európa (Schengen) tekintetében, ám nem láthatta előre, hogyan fog majd alakulni a 2015-ben kicsúcsosodott és azóta is jelentős mértéket öltő tömeges illegális migráció, amely leblokkolta, megbénította a schengeni rendszert, miután több belső határon visszaállították a határellenőrzést.⁹ A migráció emellett belső geopolitikai kérdéseket (integráció)

Gheorghe I. Brătianu: *Geopolitica, factor educativ și național. Geopolitica și Geoistoria*, 1941/1. 13–17.

6 Vö. Rudolf Kjellén: *Studier över Sveriges politiska gränser. Ymer 9* (1899), 283–332; röviden feldolgozza: Neil Smith: *American Empire. Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization*. Berkeley–Los Angeles–London, 2003, University of California Press, 275–276. A geopolitika elméletéhez lásd még Szilágyi István: *A geopolitika elmélete*. Budapest, 2018, Pallas Athéné Könyvkiadó, valamint Nagy Miklós Mihály: *A klasszikus geopolitikáról. Geopolitikai Szemle*, 2019/1, 149–164. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/geopolitikai-szemle/article/view/32087/31585> (Letöltés: 2025. április 20.)

7 Michel Foucher: *La République européenne. Entre histoires et géographies. Essai*. Paris, 1998, Éditions Bélin, magyar nyelvű változata Michel Foucher: *Európa – köztársaság. Történelmek és geográfiai között. Esszé*. Ford. Gelléri Gábor. Budapest, 1999, Napvilág Kiadó (a továbbiakban *Foucher*).

8 Foucher, i. m. 17.

9 Vö. European Commission: *Temporary Reintroduction of Border Control. Temporary Reintroduction of Border Control – European Commission* (Letöltés: 2025. április 11.).

is felvet, és külső geopolitikai problémákat is generál, megosztva ezzel az Unió tagállamait, közel-keleti és afrikai országokkal való viszonyát stb.

Felettébb tanulságos a francia tudós álláspontja az Európa perifériáján levő országok (Ukrajna, Oroszország, Törökország) EU-integrációjáról, amellyel szerte így megvalósulna a politikai Európa egysége a földrajzi Európával,¹⁰ és Borsi-Kálmán Béla szerint is kitüntetett figyelemnek kell öveznie e három országot, nehogy ellenérdekeltekké váljanak. Nos, napjainkban úgy tűnik, hogy Oroszország csatlakozása elméletileg sincs napirenden, Törökország csatlakozási tárgyalásai nem haladnak, viszont az orosz–ukrán háború közelebb tolhatja Ukrainát a közösséghez. Emellett érdemes megemlíteni azt is, hogy ukránok milliói vándoroltak már ki az uniós országokba, ezzel mintegy 32 millióra csökkent az 1991-ben még 52 milliós ország lakossága.¹¹ Ez a mértékű lakosságcsökkenés – a klasszikus iskola szerint – önmagában is geopolitikai tényező, mert jelentősen megváltoztatja a szomszédos országok egymásra hatását, nyomását.¹²

Borsi-Kálmán Béla sorai felvetik azt a kérdést is, vajon képes-e az Európai Unió önálló és egységes európai geopolitikát felmutatni, mint ahogy negyedszázada Foucher is kissé türelmetlenül kérdezte: „Mikor fog végre az egyesült, megfelelő eszközökkel is rendelkező nemzetek akcióprogramja geopolitikai téren is közös cselekvésekhez vezetni?”¹³ A közös geo-, kül- és biztonságpolitika szükségességének igénye ma is felettébb releváns az Unióban, minthogy úgy látszik, a nagyobb kérdésekben (pl. migráció, orosz–ukrán háború, ukrán csatlakozás) egyelőre nehéz a közös álláspont kialakítása.

Foucher szerint az Európai Unión belül „a nemzeti érdek marad a nemzetállamok eljárás módjának legfontosabb meghatározója”, ugyanakkor azt is megállapítja, az uniós tagság „a reménye a »belső nemzetek« – Skócia, spanyol Baszkföld, Katalónia, Galícia, Flandria stb. – politikai vezetőinek is, akik az európai szintű szerveződést eszköznek tekintik, hogy elismertessék igényeiket a nagyobb mértékű autonómiára, vagy a radikálisabbak számára, hogy elérjenek egy, az Unió által elismert önállóságot”.¹⁴ És ha a Székelyföld autonómia-törekvéseit is ideértjük, mindjárt beláthatjuk, miért van relevanciája könyvünk harmadik, a magyar–román viszony egyes aspektusait feltáró írásnak.

De előtte néhány szót a második tanulmányhoz, amelyben a szerző az EU-bővítés, valamint Izrael és az iraki háború kapcsán igen bonyolult kapcsolat-

10 Foucher, i. m. 113.

11 Ukrajna lakossága 32 millióra csökkent az elvándorlás és a háború miatt. *Felvidék.Ma*, 2025. február 12. <https://felvidek.ma/2025/02/12/ukrajna-lakossaga-32-milliora-csokkent-az-elvandorlas-es-a-haboru-miatt/> (Letöltés: 2025. április 20.)

12 Vö. Rónai András: Közép-Kelet-Európa politikai határaitra gyakorolt népnymás mértéke. *Földrajzi Közlemények*, 1933/7-8, 252–260.

13 Foucher, i. m. 132.

14 Foucher, i. m. 71.

rendszer vizsgálatát a francia, a német és az amerikai geopolitikai szempontokból kiindulva. A 2003-ban készült alapírás a szerző párizsi külszolgálatánál íródott, de számos mai tanulságot hordoz, és betekintést enged korunk nagyhatalmi politizálásának közvetlen előzményeibe is.

Jóllehet napjaink fegyveres konfliktusait (orosz-ukrán háború, Gáza, labilis pakisztáni-indiai helyzet stb.) tekintve Borsi-Kálmán Béla jó érzékkel vette át a korábbi francia külügyminiszter (Dominique de Villepin) „világrendetlenség” eljövételére vonatkozó kifejezését, katasztrófa-szenáriói – szerencsére – mégsem következtek be. Abban viszont mindenképpen igaza volt/van a szerzőnek, hogy egy senki által nem prognosztizálható, köztes biztonsági helyzet állt elő.

Így történt ez a globális terrorizmus esetében is, mert úgy tűnik, az al-Kaida jelentette fenyegetés a múlté, ugyanis a vezető szerepét mára már átvette, legalábbis megkérdőjelezi az ISIL/DAESH terrorszervezet. Közismert, hogy az ISIL/DAESH nagy kiterjedésű iraki és szíriai területeket szerzett meg, és éveken keresztül bizonyos kormányzást („Iszlám Államot”) is meg tudott ott valósítani. Habár ezt az iszlamista államkezdeményt a nemzetközi koalíció sikeresen megsemmisítette, több kisebb dzsihadista fiókszervezet alakult meg a világ számos pontján, és napjainkban is harcolnak a helyi rendfenntartó erőkkel céljuk, az újabb „Kalifátus” létrehozása érdekében.¹⁵ Emellett sokkal alattomosabb az ISIL/DAESH online propagandája a nyugati értékrendet követő országok és a zsidóság ellen, amelynek következtében szinte bárhol, bármikor bekövetkezhetnek Európában (is) iszlamista jellegű támadások. Ezek az általában egyszerű eszközökkel (pl. késsel) végrehajtott merényletek ugyan nem érik el a 2001. szeptember 11-ei al-Kaida-támadás súlyosságát, mégis rendkívüli mértékben rontják az európai országok biztonságérzetét, főként a sok áldozatot elszenvedő Franciaországban és Németországban. És itt is szóba kell hozni a migrációs tényezőt, hiszen az elkövetők legtöbbször bevándorló háttérű személyek voltak.¹⁶

A harmadik, magyar-román viszonyra foglalkozó tanulmányban a szerző Németh László (1901–1975) író és Mikecs László (1917–1944) történész 1930-as évekbeli, Nagy-Romániában tett útirajzaik segítségével kalauzolja el az olvasót a két nép igen szövevényes kapcsolatrendszerében. Borsi-Kálmán Béla kimutatja, mindketten „arra a következtetésre jutottak, hogy a magyarság jövője a románokkal kialakított kapcsolatok jellegén, minőségén és távlatain nyugszik”. Meg is állapíthatjuk, hogy a két ország sok tekintetben ugyanazon az úton halad (pl. NATO- és EU-tagság), mindazonáltal – tekintettel például a román alkotmányban

15 AZ ISIL/DAESH terrorszervezet aktuális helyzetére lásd United Nations Security Council: Twentieth report of the Secretary-General on the threat posed by ISIL (Da'esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of Member States in countering the threat. 31. January 2025. <https://digitalibrary.un.org/record/4075119?v=pdf> (Letöltés: 2025. április 20.)

16 Az európai terrorhelyzet évenkénti összesítései megtalálhatók az Europol honlapján. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/tesat-report> (Megtekintés: 2025. április 5.)

rögzített nemzetállami oszthatatlanságra – érzékelhetjük, hiú ábránd lenne azt állítani, hogy pusztán a kétoldalú kapcsolatainkon múlik Székelyföld autonómiája.

Németh nyelvtörténeti szempontból is rátapintott a román eredetelmélet kényes kérdéseire, mint ahogy teszi (tette¹⁷) ezt szerzőnk, aki ezen kívül felteszi a kérdést a történelmi igazságról, majd a két nép közti történelmi megbékélés esélyét, illetve gátjait vizsgálja. Borsi-Kálmán Béla kifejti, hogy az eltérő jellegű alrégiókat egyesítő Románia „csodaszerű” megalakulása történeti szempontból akár mesterségesnek is tűnhet, de mára már nem kérdőjelezhető meg.

A szerző elemzése alapján azon is eltűnődik az olvasó, hogy a román és a magyar néplélek, nemzeti tudat közti különbségekből is számos tanulság levonható, mivel a geopolitikában a földrajzi jellemzők mellett figyelembe kell venni a humán tényezőket is. Így érdekességként egy ritkán idézett magyar szakértő, a két világháború közötti magyar geopolitikai iskola egyik markáns képviselője, Kalmár Gusztáv (1892–1949, római katolikus lelkész, bencés szerzetes, geográfus) gondolataira hívjuk fel a figyelmet: „Minden államban legfontosabb geopolitikai tényező a nép. [...] Az államterület geopolitikai adottságai önmagukban holtak, passzívak és csak a népesség teszi őket cselekvő, dinamikus tényezőkké. Ismert dolog, hogy a népek nemcsak faji, nyelvi, vallási, művelődési szempontból különböznek egymástól, hanem jellemében is. A jellembeli tulajdonságok (munkaszeretet, józanság, bátorság, áldozatkészség, a műveltségre való hajlam stb.) sokkal nagyobb hatással vannak egy nép történeti sorsára, mint az államterület földrajzi viszonyai.”¹⁸

A negyedik írás Gecse Géza nemrégiben megjelent, az orosz nagyhatalmi politika történetét elemző könyve¹⁹ recenziójaként született. Ebben a munkájában Gecse még nem foglalkozott a 2022. februárban kitörő orosz–ukrán háborúval, de rámutat arra, hogy a haderő milyen fontos eszköz (volt) az szovjet/ orosz külpolitikai érdekek érvényesítésében. Borsi-Kálmán Béla ezt a napjainkban zajló háborút nemcsak a két ország közötti konfliktusként vizsgálja, hanem tágabb összefüggésbe helyezi, és minden bizonnyal jól látja, ez a háború a modern ukrán nemzettudat legtragikusabb mozzanata. A szerző ezen kívül helyesen utal neves geopolitikai szakértőkre, pl. George Friedman, Karl Haushofer (1869–1946) megállapításain keresztül arra, hogy az Amerikai Egyesült Államok ellenérdekelte egy német–orosz kiegyezésben.

Borsi-Kálmán Béla felhasználta Halford John Mackinder (1861–1947) híres elméletét a Szívföld (Heartland) birtoklásáról, ami alapján könnyen belátható,

17 Vö. Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*. Budapest, 2018, Magyar Szemle Könyvek. A könyv franciául is megjelent Borsi-Kálmán, Béla: *L'ethnogenèse d'un État-nation. Du rêve inachevé de renaissance byzantine à la création de la Grande Roumanie*. France, 2023, Editions des archives contemporaines.

18 Dr. Kalmár Gusztáv: *Magyar geopolitika*. Budapest, é. n., Stádium, 179.

19 Gecse Géza: *Orosz nagyhatalmi politika 1905–2021*. Budapest, 2022, Ludovika Egyetemi Kiadó.

hogy Ukrajna NATO-tagsága orosz szemmel azért sem elképzelhető, mert Oroszország Ukrajnát az orosz élettér vagy – Ratzel nyelvén szólva – Lebensraum²⁰ részének tekinti. De ha a geopolitika-elmélet egy másik oldaláról nézzük a helyzetet, akkor Mackinder – a Fekete-tenger térségét is befoglaló módon – kiterjesztett Heartlandjének nagy része is az orosz érdekszférához tartozik.²¹ Így érthetőbbé válik, hogy Oroszország miért ellenzi Ukrajna nyugati integrációját, és sem a nyugati termőföld-vásárlásokat nem nézi jó szemmel Ukrajnában,²² sem pedig az Amerikai Egyesült Államok szoros katonai kapcsolatát Romániával. Utóbbi kapcsolat aggodalmat kelthet Romániában, attól tartva, hogy a régi-új amerikai elnök új külpolitikája következtében az Amerikai Egyesült Államok csökkentheti jelenlétét Európában.^{23, 24} Egyelőre tehát kérdés, hogy meddig marad ez így, meddig marad az atlantizmus egyik bástyája Románia.²⁵

Ami a háború jelen állását illeti (2025. december eleje), Ukrajnának látszólag nincs más választása, mint stratégiai védelmet folytatni, és a külső segítségben (EU-, NATO-tagság?) reménykedni. Noha Clausewitz teljesen más körülmények között foglalta írásba a háborúról alkotott nézeteit, érdemes számba venni a porosz hadtudós következő megállapítását: „Bár a valóságban az erősebb fél kiemelése vagy inkább kifáradása már többször is békéhez vezetett, ez a háború gyakran felemás voltában gyökerezik, és filozófiai szempontból nem tekinthető a védelem általános és végső céljának. Nem marad más hátra, mint hogy a védelem a kivárás fogalmában – amely egyébként is eredeti jellegzetessége – találja meg a célját. Ez a fogalom tartalmazza a körülmények megváltozását, a helyzet javulását, ami ott, ahol belső eszközökkel, vagyis magával az ellenállással semmi-

20 Vö. Brian Czech: Ukraine: Putin's Lebensraum. *Steady State Herald*, February 25, 2022. <https://steadystate.org/ukraine-putins-lebensraum/> (Letöltés: 2025. április 5.) Az „American Lebensraum”-ra lásd Neil Smith Isaiiah Bowman életét, munkásságát feldolgozó könyvének idevágó fejezetét (Smith im. 271–415).

21 Vö. Halford John Mackinder: *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. New York, 1919, Henry Holt and Company, 130. (Primary Source Edition).

22 Ukrajna mintegy 33 millió hektár kiváló minőségű szántófölddel rendelkezik (mintegy három évvel ezelőtti) tulajdonosi összetételére lásd The Oakland Institute: War and Theft: The Takeover of Ukraine's Agricultural Land. 21 Feb 2023. <https://reliefweb.int/report/ukraine/war-and-theft-takeover-ukraines-agricultural-land> (Letöltés: 2025. április 29.).

23 Vlad Andrei: Romanians Fear Trump's America Will Abandon Them. They're Wrong. *The Conservative*. March 3, 2025. <https://www.theconservative.online/romanians-fear-trumps-america-will-abandon-them-theyre-wrong> (Letöltés: 2025. április 5.)

24 Gordon Lubold – Dan De Luce – Courtney Kube: Pentagon considering proposal to cut thousands of troops from Europe, officials say. April 8, 2025. NBC News. <https://www.nbcnews.com/politics/national-security/pentagon-considering-proposal-cut-thousands-troops-europe-officials-sa-rcna199603> (Letöltés: 2025. április 9.)

25 Vö. Kozma Klementina – Stepper Péter: Az atlantizmus bástyái: Lengyelország és Románia kapcsolatai az Amerikai Egyesült Államokkal a 2020-as években. *Külgügyi Szemle*, 2023/4, 96–121. https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.4.7. (Letöltés: 2025. április 8.)

képpen sem érhető el, csak kívülről várható. Ez a kívülről jövő javulás nem lehet más, mint a politikai viszonyok változása; a védő vagy új szövetségeket köt, vagy az ellene irányuló régi szövetségek felbomlanak. Ez tehát a védelem célja, ha nem gondolhat jelentős visszacsapásra.”²⁶

Összességében, Borsi-Kálmán Béla ismertetett új könyve minden, a geopolitikát ismerő, kedvelő szakértőnek hasznos olvasmány, mivel háborúkkal, konfliktusokkal, nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozik, sok esetben azok történelmi hátterét megvilágítva. A feldolgozott, különálló témák önmagukban is igen fajsúlyosak, egy kötetben való szerepeltetésük nemcsak a szerző kiváló – gyakorlati – geopolitikai érzékét és széles körű látásmódját jelzi, hanem azt a képességét is, ahogyan a tudományos kutatásai eredményeit ötvözi a – romániai és franciaországi – diplomáciai területen szerzett tapasztalataival. A különböző adottságokkal rendelkező országok viszonyrendszerének vizsgálata és feltárása többször elgondolkodtatja az olvasót, miként lehet és kell összefüggéseket keresni a politikacsínálás igen bonyolult hatásmechanizmusában, a problémafelvetések pedig alátámasztják, hogy a geopolitika művelésének a diszciplína megszületése óta eltelt több mint száz év múltán is van létjogosultsága.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrei, Vlad: Romanians Fear Trump’s America Will Abandon Them. They’re Wrong. *The Conservative*. March 3, 2025. <https://www.theconservative.online/romanians-fear-trumps-america-will-abandon-them-theyre-wrong>
- Bencsik Péter – Kövér Lajos – Horváth Levente Attila – Pelyach István: Történelem. *A nemzet-államok korától a II. világháborúig*. 7. osztály. Szeged, 2024, Mozaik Kiadó.
- Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*. Budapest, 2018, Magyar Szemle Könyvek.
- Borsi-Kálmán Béla: *Lendületben. Négy írás a geopolitika tárgyköréből*. Budapest, 2025, L’Harmattan Könyvkiadó.
- Brătianu, Gheorghe I.: Geopolitica, factor educativ și național. *Geopolitica și Geoistoria*, 1941/1, 13–17.
- Carl von Clausewitz: *A háborúról*. Bp., 2013, Zrínyi Kiadó.
- Cuvânt înainte. *Geopolitica și Geoistoria*, 1941/1, 3–5.
- Czech, Brian: Ukraine: Putin’s Lebensraum. *Steady State Herald*, February 25, 2022. <https://steadystate.org/ukraine-putins-lebensraum/>
- European Commission: Temporary Reintroduction of Border Control. Temporary Reintroduction of Border Control – European Commission.
- Europol honlapja: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/tesat-report>
- Foucher, Michel: *Európa – köztársaság. Történelmek és geográfiaiak között*. Esszé. Budapest, 1999, Napvilág Kiadó.
- Gecse Géza: Orosz nagyhatalmi politika 1905–2021. Budapest, 2022, Ludovika Egyetemi Kiadó.

26 Clausewitz, i. m. 678.

- Dr. Kalmár Gusztáv: *Magyar geopolitika*. Budapest, é. n., Stádium.
- Kozma Klementina–Stepper Péter: Az atlantizmus bástyái: Lengyelország és Románia kapcsolatai az Amerikai Egyesült Államokkal a 2020-as években. *Külgügyi Szemle*, 2023/4, 96–121. https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.4.7
- Lubold, Gordon – De Luce, Dan – Kube, Courtney: Pentagon considering proposal to cut thousands of troops from Europe, officials say. April 8, 2025. *NBC News*. <https://www.nbcnews.com/politics/national-security/pentagon-considering-proposal-cut-thousands-troops-europe-officials-sa-rcna199603>
- Mackinder, Halford John: *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. New York, 1919, Henry Holt and Company (Primary Source Edition).
- Nagy Miklós Mihály: A klasszikus geopolitikáról. *Geopolitikai Szemle*, 2019/1, 149–164. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/geopolitikai-szemle/article/view/32087/31585>
- Neguș, Silviu – Ielenicz, Mihai – Apostol, Gabriela: *Geografie. Manual pentru clasa a X-a*. București, 2011, Humanitas.
- The Oakland Institute: *War and Theft: The Takeover of Ukraine’s Agricultural Land*. 21 Feb 2023. <https://reliefweb.int/report/ukraine/war-and-theft-takeover-ukraines-agricultural-land>
- Rónai András: Középkelet-Európa politikai határait gyakorolt népnymás mértéke. *Földrajzi Közlemények*, 1933/7-8, 252–260.
- Smith, Neil: *American Empire. Roosevelt’s Geographer and the Prelude to Globalization*. Los Angeles, London, 2003, University of California Press, Berkeley.
- Szilágyi István: *A geopolitika elmélete*. Budapest, 2018, Pallas Athéné Könyvkiadó.
- Ukrajna lakossága 32 millióra csökkent az elvándorlás és a háború miatt. *Felvidék.Ma*, 2025. február 12. <https://felvidek.ma/2025/02/12/ukrajna-lakossaga-32-milliora-csokkent-az-elvandorlas-es-a-haboru-miatt/>
- United Nations Security Council: *Twentieth report of the Secretary-General on the threat posed by ISIL (Da’esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of Member States in countering the threat*. 31 January 2025. <https://digitallibrary.un.org/record/4075119?v=pdf>

Cs. Nagy Ibolya

Kikényszerített álmok?

Szabálytalan kritika egy szabálytalan könyvről

Falusi Márton sejtelmes című (*A kikényszerített álom*), többeket talán a szerző lírai életműve újabb verseskönyvére asszociáltató kötete az alcímével ugyanakkor (*Tamási Áron szülőföldjén*) máris közelebb is segíti az olvasót a valósághoz: a szerző a székelyföldi, farkaslaki író nyomdokain járva Tamási *Szülőföldem* című könyvét tekinti a maga, most a prózát választó munkája útmutató kalauzának. De okkal, joggal lehet titokzatos a könyvcím, hiszen Tamásinak 1939-ben, a Révai Kiadónál megjelent írása a *Hazai tudósítás* alcím, laza műfajmegjelölés ellenére is éppen olyan poétikai polifonikusságot sugallt (és teremtett meg), mint Falusi Márton könyve: két mű, amelyek szociográfiát (szociografikus önvallomást, regényes szociográfiát) is ígérnek, de mellé műfajok sokaságát is adják. Nemcsak a könyvek poétikai terepviszonyai azonosak, nemcsak Farkaslaka (az egyik) legfontosabb (valós) tér, amelyet a két szerző bejár, hanem a próza-poétikai megoldásaik, eljárásaik között is számos hasonlóságra találunk: s ez a formakövetés, alaki, módszertani igazodás aligha véletlen döntése Falusi Mártonnak. Mert miként Tamási, úgy Falusi Márton sem csupán *bejár*: leír, bemutat, megismertet. Az alkotáslélektan kies mezőin egyikük a szülőföldhöz kötő eltéphetetlen viszonyát boncolja-elemzi, teszi közzemlére, a politikai-nemzeti-ségi tények, küzdelmek, megaláztatások mellett az érzelmeket, a vonzódást, taszítást, fájdalmat, a kételyt, az írói felelősséget. Másikuk saját, könyvbeli szavaival: ha az „esszé” mozgatja a szerzőjét, ha „ily módon azonosulok azzal, amit írok, akkor oda kell tartoznom ahhoz, amiről írok, [...] hiszen nemcsak úgy odacsapódom valakikhez, vagy keresem a társaságukat, hanem önmagamat keresem bennük, vonásaimat kémlelem arcukon; és nemcsak úgy lehajolok a témáért, hogy felkapjam, hanem eseményeiből részesedem, sőt befolyást szerzek alakulásukban”. Az azonosulás, hasonulás (olykor szétszálazhatatlanná sűrűsödő) halmazában, Falusi Márton elbeszélés-alakzataiban mintaként, eredőként ott vannak a Tamási-művek: a drámák, regények, novellák, az írói közbeszéd, a publicisztika apró mozaikszilánkjai is. A műfajok és alműfajok sokaságában

CS. NAGY IBOLYA (1946) Debrecenben élő irodalomtörténész. A Debreceni Egyetemi Kiadó volt vezetője. Utóbbi kötete: *Tamási Áron* (Képszerkesztő: A. Szabó Magda. Bp., 2021, MMA Kiadó).

megmártózó szerző a mai Farkaslaka valóság részleteiből is szemezget; de eszme- és kultúrtörténeti kisesszéket bőséggel találunk a szövegben, lét- és alkotásfilozófiai mélymerüléseket, novellisztikus, a humort sem megkerülő életképeket, sőt, önálló műfaji életre is alkalmas komikus abszurdoidot is. Ugyanakkor a történetek zömmel esetlegesen kapcsolódó sora alakítja a könyvszöveget, a struktúra ezért töredezett, kevésbé mutatja az esszé műfaji (nyelvi és gondolati) egységét, rendjét. (Habár Falusi Márton szerint csak az gondolhatja így – általában –, „aki nem látja alkat és mű összefonódását”, s van igazság ebben is, általában.)

Nem faluszociográfiát ír tehát Falusi Márton sem, önmagáról és Tamásiról mesél, kétségtelen: összességében ilyesféle sorrendiséggel. A traumaélmények gyakran maradnak kimondatlanul: a szerző számára önismereti tréning, önelemző stúdium, többször fájdalmas, nyomasztó önvizsgálat is lehet a farkaslaki út, ezek a kibeszélt, pszichológiai énképek nem is épülnek be szervesen a könyvbe, s nem lehetnek kritikai megközelítés tárgyai sem. Az olvasói tapasztalat szerint a megrendítően konok, permanens önvizsgálat, a traumák, kudarcok, kételemek, a nyugtalan és nyughatatlan, megmutatkozni és elrejtőzni, mással betakarózni egyszerre akaró énböncölások sebei-hegei között a megidézett Tamási Áron gyakorta eltűnik Falusi Márton mellől: a *személyesség*, az *évnvilág* (pedig ingatagnak tetsző) talajáról a munkafeladat racionális terepére csöppent szerző nem is időzik sokáig egy helyen. De az olvasónak éreznie kell, s lehet, hogy a prózanyelv felszabadítja a poéta szerzőt, mert az epika nem igényli a líra metaforikus rejtjelezését, a konkrétabb beszéd, az önironikus tónus esetenként még *gyógyír* is lehet a léleknek, mint (látjuk majd) Hadnagy Géza *Bitangjő* pálinkája.

Ott vannak az írásban a szerteágazó, sokfelé megnyíló szellemi-intellektuális, érzelmi járatok-elágazások, ezekben sokat időzik, nem egyszer otffelejtkezik Falusi Márton. Életútja, gyermekkora, családi és szűken értelmezett magánélete föl villanó emlékfoszlányai, víziók töltik meg ezeket a járatokat, Tamási szellemalakja mellett (vagy helyett) ott vannak a Falusi Márton szerzői státuszához tartozó csatolmányok: a vizuális memóriában megtapadt-rögzült *saját* tárgyi emlékek, épületek, terek tükörképei, egy ablakkeretbe fogott nagyvárosi táj. Meg a nevelődés, felnőtté válás képei, a tájékozottság, a tudás, a szerző irodalmi vonzaskörzete, a holt vagy eleven, de vele élő író-költők seregével, némi társadalompolitikai kor- és körkép, jogfilozófiai merengés: minden, ami egy vallo-másos, szubjektív énelbeszélésbe beleférhet. Pedig azt (is) írja Falusi Márton, kissé szabálytalan oximoronnal: „Az íróról az a hír járja, hogy csak magáról tud írni, pedig ellenkezőleg, az író bármi másról írhat, kivéve saját magát. Ha önmagáról írhatna, nem volna író, sőt nem író lenne.” Prózatechnikai, eljárás-módbeli értelemben valóságos és virtuális a tér és az idő, melyben a szerző bolyong: jelen és múlt, irracionális szférák és valóságazonos mozzanatok bármikor átjárhatósága, kavargása, még a misztikus időfelbontásnak is akadnak maivá faragott változatai, jelesül Tamási Áron holta utáni időtlen kiruccanása ifjúkora Amerikájába, valamint Mr. Thomas, alias rendesen feltámadott Tamási Áron hazalátogatásai onnan szülőfaluja jelen idejébe.

És ott van a könyvben kimondva, leírva, leplezetlenül a *hiány* érzete: azt is keresi majd Farkaslakán (és, ahogy írja, Nagy László Iszkázán is) Falusi Márton, ami neki „nem adatott meg”. „Akárminek is kereszteljük, zengő áhítattal a teljességnek vagy fogalomnak, mint a filozófusok az autenticitást, a néprajzkutatók az archaikusait, az egyházatyák az isteni szeretetet, miközben persze a jelenség definiálásával ők sem boldogultak, egyetlen tulajdonságáról győződhetünk meg: van vagy nincs egy ember életében. Ha az életemben nyomára lelnék, talán nem ülök autóba egyedül, [...] borzadok el az egész napos vezetéstől, és a mások élethalálharcába való beavatkozás felelősségétől, s nem indítom a motort hideg fejjel, gyomorgörccsel és szívszorongva”. Mi az, ami nem *definiálható*, de amit Nagy László és Tamási Áron ismert, birtokolt, mi az a személyes, Falusi Márton számára nyomasztó élmény-, érzelm-, élethiány? A megtartó, erős szülőföldkép? A biztos otthonképzet? A kötődésképesség: emberhez, eszméhez, ideához? Az életutat irányító biztonságtudat?

*

A könyv első mondata: „Én vagyok az, de ahogy lenni szokott, nem egészen én.” S a második: az orosz-ukrán háború valóságából kihalított kép, egyetlen, lírai fuvallatú mondatban: „A trieszti sirályok Andrej Melnyicsenko elkobzott luxusvitorlása felé repülnek. A világ legnagyobb háromárbcosa azóta várja a szabadság madarait, hogy Gibraltáron feltartóztatták, és ide, az öbölbe kormányozták.” A jelenet még *otthoni*, indulás előtti, de egy másik, valaholi ablak előtt ott rejlik Medve alakja is: az *Iskola a határon* egyik hőse ő, akinek „folyton a trieszti öböl jár az eszében elalvás előtt, ami csak most ötlik fel bennem, sejlik fel homályosan régi olvasmányélményként”. A kontrollálhatatlan, borús, némely helyen mégis önironikus, filozofikus futamokkal körített hajnali kavargásban mintha sugalmazná a szerző: így folyik majd a szó, végig a könyvben: gondolatok aszociatív hullámszerűsége, szabad áramlása, elmozdítható szerkezeti elemekben.

Mindkét könyv az utazás rajzával (s némi előzménnyel) indít: Tamási 1938 télvégén a három erdélyi magyar író egyikeként ajándékba kapott, valamelyes gyanakvó „lelki rezzenettel” elfogadott első osztályú vasúti szabadjeggyel vonatozik hazafelé Kolozsvárról; Falusi Márton a maga gépkocsijával vág neki, bő nyolcvan évvel később az útnak Budapestről Farkaslakára. Tamásit „örökös, láthatatlan bilincs” köti a faluhoz, mely *rabbá teszi*, „nyűgbe veri”, menjen, mint ahogy történt is, nyelvet tanulni, pénzt keresni akár a világ túlfelére, Amerikába. Évekig küszködik az ember, írja, hogy a könyvekben megjelenjék az a világ, amelyet megmutatni akar. „Sohasem sikerül úgy, ahogy akarná. És akkor eljön egy tájra és beszél az emberekkel, nézi a házakat, a föld hajlatait és a fény bujkálását azok felett, az orrában érzi illatát a földnek, minek sarát a kezén és a lábán hordozta valamikor, s a porát az arcán: igen, eljön erre a tájra és akkor betelve látja, hogy amit nem tudott megteremteni, itt van az isteni mű!” De Tamási hazaútja a kisebbségi magyar író utazása is egyben: a kupé csendje, a hallgatag, román utasok román nyelvű újságjainak, a könyvlapoknak a zizegése, a lassanként

föltámadó szégyenérzet, hogy vajon már az is a „környezetbe alkalmazkodás”, a „létfenntartási ösztön” jele, hogy nem lapozgatja, zizegteti *azonnal* a maga magyar nyelvű újságját, „címeivel jól láthatóan kifele fordítva”? Tamási ifjúkora Székelyudvarhelyén időzve, a közel húsz éves fájdalomról töpreng: „...járni tudnánk, ha anyás volna alattunk ez az erdélyi föld. És beszélni tudnánk, ha mindenütt anyanyelvünkön szólhatnánk. Így azonban tusakodó, beteg gyermekekről mondunk történetet...”, a *Jégtörő Mátyás*, a *Ragyog egy csillag* legendái és szellemvilágában.

Falusi Márton gondolatai is a maga létideje, 2024–25 valóságában keringenek, az út hosszú, a szerző szinte kanyarról kanyarra elmeséli az útjelzeteket is, a narrációs belső beszéd a mindennapok profán ügyei körül forog. Érzékeltetve azt is: Tamási szívdobogató öröme, ahogy az állomásra érte szekerezett két testvérevel araszolgatnak haza, Farkaslaka felé, mennyire más, mint Falusi Mártonnak a maga testi szükségletekre, refluxteára, időmúlato, apró premier plánpokra koncentráló, a közöny és az idegesség határán hol oda, hol emide billenő magánya. A megérkezés is csak a megkönnyebbülés érzetétől más: hogy már „nem bóbiskolok el az izgatottan átvirrasztott éjszaka után. Ábel Bölcsője előtt leparkolok. Gavallér aprólékosan megszaglász a kapuban, vakargatáshoz nyújtja buksiját; odabenn Emil pálinkát tölt, Gabriella akkora vájdlingba meri a csorbát, mintha négy fő helyett táplálkoznék. Hosszú évek óta látogatok ide, mégsem visszatérek. Mintha mindig először érkeznek.” A pesti vendég (hogy első vagy második farkaslaki munkaútján, lényegtelen is, a szertartás egyforma) berendezkedik a panzióban: „Túlélő-készletemre rászorulok; erősrendben a Bükkszéki Salvus víz, az Iberogast és a Quamatel hatóanyagai a dopping szereim. Alkálihidrogénkarbonát, borsmentalevél, angyalgyökér, kömény, máriatövis, citromfű, vérehulló fecskefű, édesgyökér, keserű tatárvirág, kamillavirágzat hivatottak orvosolni a savtúltengést. Hánykolódom így is az ágyban.”

S újra a megfejthetetlen viszonyképen tűnődve, az íróvolt személyiség meghatározta végzetes kettősségén: „az utolsó cseppig kifacsarom szerettem szennyesét, mielőtt kitergetném; kiírom, szétírom, élve felboncolom, befeketítem és cserbenhagyom; sós kútba teszem, onnan is kiveszem, kerék alá teszem, onnan is kiveszem őket! Áron bácsi bezzeg, nosztalgiától mentesen és tárgyilagosan, a szerettei védelmezéséből, a családjáról és a szülőfalujáról való állandó tűnődéséből nyerte energiáját az íráshoz. Ő míves keretbe illesztette övét, én viszont vagy karikírozom, kipingálom, vagy a felismerhetetlenségig absztrahálom, besatírozom őket. Nem fér a fejembe, hogyan volt erre képes...”

A kötetben, a tematikai elemektől függetlenül végighúzódik a szerző valamihez, valakihez fűződő viszonyképeinek értelmezése, meg az önnön vonásait mások arcában vizslató kényszer elemzése.

*

S mert a könyv strukturális felépítése szerint a szakrális képzeteket sugalló 33 fejezet bármelyike szövegértési sérelem nélkül helyet cserélhet, a könyv talán

legtalányosabb története már akkor az olvasó szeme elé kerül (2. fejezet), mielőtt a szerző a farkaslaki templomkertben, a Tamási-sírtól „kőhajításnyira”, a *rendes vagy rendkívüli feltámadás* mibenlétén, hitbéli támasztékain filozofálna.

A *kikényszerített álom* (akár) keretes szerkezetűnek is nevezhető, amennyiben a Tamási-életút *alakításában befolyást szerzett*, vagyis a Falusi Márton által fölépített művilág íve és mozgása nyitányában és zárlatában is (némi közbülső rásegítéssel) fikcionális elbeszélés. A könyv e meghökkentőnek tetsző víziója mögött, a fikciók nyiladékain át ugyanakkor itt is föl-fölbukkannak a Tamási-életút valóságai is. Tamási, rokoni segédlettel, tanulmányait befejezve, 1923-ban áthajózik az óceánon Amerikába (egyedül, mert menyasszonya nem kap amerikai vízumot). Amerika, New-York (végeredményben) nem tetszik neki: „Szerencse, életre valóság kell ide, de én nem. Szellemi verseny semmi” – írja levélben haza, a barátjának. Első kötetének novelláit onnan küldi Kolozsvárra, vergődő székyekről ír, zavarja a kezdetben csupán érdekesen meghökkentő nyüzsgés, a lehetőségek garmadája, meg a felszínesség. Hiányzik az otthon: „kifosztva és kifárasztva futsz haza, és vágyódsz egy kis álom után, melyben vannak mezők és zöld fák, van öröm és lélek, és van minden, ami itt nincs”. Ír egy drámát, az *Ósvigasztalást*, hazaküldi, a mű évtizedekig kallódik, Tamási soha nem látja színpadon. Miként az 1952-ben írt *Ördögölő Józsiást* sem. (Előbbit Pécsen mutatják be 1976-ban, utóbbit, ez már kultúrpolitikai gát, csak 1983-ban Debrecenben).

Falusi Márton csavar egy jókorát a valós történeten: a *halhatatlan*, de immár kopaszodó, öregeske Tamási (végül is *feltámasztásakor* 127 éves) összevissza kóborol a téridőben (akár Fehér Béla regényeinek alakjai). Nagyjából „bő száz éve”, hogy először tette a lábát, nagyon is élőn, amerikai földre, Falusi Márton most visszaküldi oda. Egy új életutat teremt neki a szerző, egy mi lett volna, ha... lehetőséget, valami másfajta sorsvonalat, legalább annyira és úgy a valószínűtlenség szférájában, mint ahogy és amennyire Tamási műveit befátyolozza az általa értelmezett, az utolsó műben, a *Vadrózsa ágában* összegzett *misztikum*: amely a teljes „emberi létezésre kiterjedő valóságot jelenti”. Falusi Márton tehát éppen a Tamási-féle poétikai módszertant, látás- és ábrázolásmódot követve építi fel a valóság átalakíthatóságának illuzórikus lehetőségét: „megadatott számára a halhatatlanság, és hogy visszatérve ifjúkorának színhelyére, a Broadway egyik jelentős musicalszínpadán maga rendezze az *Ördögölő Józsiást*. Réges-régen megemésztette, hogy a legendás Pünkösti Andor nyugdíjazása óta – a könyvtárak végeérhetetlen mondataiban ödöngöket kivéve – senki sem érti drámáinak misztériumát, melyet a realista formakultúra vét el s tesz nevetségessé, mintha idejétmúlt volna, holott folyton megelőzi soha el nem érkező fénykorát.” Az amerikai esztétikai sükettség ironikus rajza: a társulat vak hangot sem ért az *Ördögölő Józsiásból*, s bár sikerrel adják, a közönség sem érti, e kvázi-jelenben sem. S feltűnik egy különös, magánéleti mellékszál. Tamási Áron a „New York-i hetvenedik utca felhőkarcolójának ötvenedik emeletén ébred rá, hogy a drámái iránt oly nagy fokú érzéketlenséget tanúsító felesége elől szökött meg,

vetette magát a Broadway egyik musicalszínházának karjaiba; ám itt a zajos siker és a harsány ünneplés dacára oldalbordájánál is kevésbé értik; sőt nagyon úgy fest, hogy legfőbb ideje csapat-papot itt hagynia, szednie a sátorfáját, és hazasomfordálnia a Nemzeti Színházba, valamint visszakéredzkednie a kihúlt hitvesi ágyba.” A több fejezeten is átfutó, a teljes szöveg gerinctörténetét jelentő kifundált elbeszélés egyik részében pedig megjelenik a Színésznő, amúgy a *hal-hatatlan* Tamásinak a színházban szerzett alkalmi szeretője, aki mintha megértené (őszintesége kérdéses) alkalmi partnere lesajnált drámaírói karakterét. Ugyanakkor ebben a vizionált amerikai színházi, egyben magánéleti, hangsúlyosan szexuális szituációkra kihegyezett történetben, a szakmai és a magánéleti kudarcok fontossági rendjét tekintve megjelenik némi értelmezési tévováság az olvasóban, meg a tekintetben is: e teremtett világban hol kezdődik és hol ér véget az alakváltás?

S az írás tárgyával való szerzői azonosulás mikor, hol nyomja le, satírozza ki Tamási Áront Falusi Márton mellől? Egy szexuális kudarcjelenet a fejezet lezárása, főszerepben ismét Tamásival és a kelleetlenkedő Színésznővel, aki viszont egy újabb fejezetben (8.) ismét megjelenik, a 12-dikben hasonlóképpen, mintha a Tamási-sztori ágyjelenet-fantomképei volnának az egész történet legfontosabb konfliktus-szituációi. Pedig akad egyéb konfliktus is: „Olyan cukik ezek a paraszti lánykák és fiúcskák, de gondold át, hogy nem használhatnának-e valami közérthetőbb nyelvet, valahogyan így fordítja le magának” Tamási a pálforduló Színésznő *dohogását*. A kudarc szakmai is: a Tennessee Williams stílusába már átírt szöveggönyv nem lágyítja meg a stáb lelkét, a Színésznő pedig rögtön nem érzékeli annyira Tamási drámaírói karakterének rangját, jön tehát, direktori utasításra egy musicalszerző a *librettistájával együtt*. Falusi Márton Tamásija pedig flegmán tudomásul veszi, hogy a művéből, amely (a fikción túl, a *tiúndérországi* helyszín dacára, ő igazán tudja, a mindenkori igazságtalan, embertelen, népellenes hatalom modellje, melyben a berken belüliek, az ördögök eljártsszák az ördögvezér ellen színre lépők *látszatszabadságát*): musical lett. Az író „sikereinek utolsó morzsáit is fölcsipegeti, kiélvezi zamatukat, ameddig halhatatlan”. De közben, minden helyzeti és verbális vígjátéki elem, felszíkrazó pikáns ironia (meg némi *taplós humor*) ellenére egy ponton már fölösen cipelt csomagnak, prózapoétikai bonyolításnak érezzük a lezárni nehezen tudott eseményrajzot. Az olvasói elbizonytalanodás ezen kritikus pontján azonban a szerző – mint aki maga is így gondolta – be is fejezi az öreg író és a szép Színésznő idillinek nem mondható meséjét, a történet már csak Tamásit viszi magával valóságfeletti suhanásában újra Farkaslakára. Föltehetjük, persze, amit poétikailag bizonyítani nem tudunk, hogy a Színésznő valójában metafora (is): a mindenkori, mindenholi Színház és a drámaíró gyakorta ingatag viszonyát (is) jelképező. Meg észleljük azt is, hogy a fikció újabb hasadékán ráláthatunk egy másik valóságszeletre: a *Vitéz lélek* című drámából készült *Mezei próféta* című (a Tamási-Szöts István tervtől eltérően kimondottan sikertelenné gyúrt) filmre, de főképpen a Szőke Éva nevű szép színésznőre, akihez a még nem kopasz és

nem öreg Tamásit gyengéd szálak fűzték, az író őt szerette volna az (eredeti) film Borókájaként a női főszereplőnek látni. S ott volt (talán Falusi Márton számára is a történet előzmény mozzanatának tekinthetően), a soproni színházban 2022-ben bemutatott *Ördögölő Józsiás* zenés változata. (Amelyben azonban a zenés műfaj nem profanizálta az alapművet, hanem egy pontosan értelmezett színmű politikai-társadalmi hangsúlyait árnyalta-erősítette.)

Ebben a sok tekintetben szabadjára engedett, bőven adagolt fikcionalitásban (s miért kellene korlátok közé szorítani az irodalmi fikciót, cáfolhatatlan a szerzői érvelés, „egy halhatatlantól efféle nem követelhető meg”), úgy is megvillan a valóság, hogy tapintatosabb szerzői vízióra figyelmeztet. Mert ha Tamási, a *halhatatlan*, odaát Amerikában sem „elhagyni, de még megcsalni sem” szándékozott a feleségét, „aki nem is az első, nem is a harmadik”, akkor az olvasóban fel se merülhessen az utolsó hitves, Bokor Ágota alakja. Mint aki „elhanyagolja őt, és nem is rejti véka alá, mennyire demoralizálja, hogy férje élete sohasem fog véget érni”: mert amikor a valóságban Tamási élete véget ért, ő volt, aki lefogta az író szemét, elkísérte utolsó útjára, hogy azután a maga haláláig az írói életmű, hagyaték elkötelezett gondozója legyen. Tamási szerencséjére Falusi Márton ír a számára (újabb mellékszálként) egy olyan disputatársat, akivel a világ legbonyolultabb ügyeiről is intellektuális, filozófiai komolyságú eszmecsere folytatható, függetlenül attól, hogy Goethe, mert ő az ajándék, kétszáz éve bolyong az idő valamely szakaszán (a „selyemzsinór”, mondja az időutazás említett nagymestere, Fehér Béla).

Az időben ténfergő Tamási Áronról elbeszélte történet valódi befejezésének a 14. és a 17. fejezet kínálkoz(hat)na: a *halhatatlan*, tehát bármikor, bárhol, bármit megtehető Tamási és Nagy László (aki, mint ugyancsak halhatatlan szellemtárs, kísérője az írónak), tehát e két fura alak, akik ismerik az életnek Falusi Márton által nem ismert biztonságos pontjait, a Liszt Ferenc Nemzetközi Repülőtérrel utaznak Farkaslakára. Inkognitóban, megtapasztalni, milyen ott a mai, a való világ: „Mr. Thomas és Mr. Big, akik a konspiráció szerint pékségeket üzemeltetnek Louisianában, s szeretnék ellesni a kürtőskalács sütésének minden csínját-bínját, hogy ananászos és pizzaszószos változatait Amerikaszerzte elterjesszék, leesett állal érkeznek meg Marosvásárhelyre, pakolják be bőröndjüket egyetlen perc elvesztegetése nélkül a Vándor Székely transzferszolgáltatás mikrobuszába”, s indulnak Farkaslakára. Az Ábel Bölcsője Panzó kerítése mögött látszik, mintegy szembenéz Tamási Áronnal a *hivatalos*, kopjafás sírja, a hófehérre meszelt templom és az a két, már örökéletűvé írt cserefa. Farkaslaki ügyködésük a blóddli műfaja, a Broadwayn is megállná a helyét: akcentussal, „de magyarul köszönik meg a tálcán eléjük nyújtott pálinkát”, s ottlétük csak teremtőjük, Falusi Márton tudakozódása arról: mi a szülőfalu véleménye kissé Tamásiról, főképpen a Tamásiról könyvet írni akaró *pesti költőről*, azaz tenmagáról.

A 17. fejezetben már egyedül utazik *haza* Tamási Áron, Mr. Thomas. Régi, immár ugyancsak halhatatlan íróbarátok, társak zsonganak-nyüzsögnek körülötte,

ők az íróval már a kozmikus tér azonos pontján tanyáznak, csordultig közös emlékekkel. Bánffy Miklós, Jakabffy Elemér, Molter Károly, Makkai Sándor, Tabéry Géza, Reményik Sándor, Tompa László és P. Németh Gellért, és az „egyik fő szellemi örökös”, Sütő András. Az elbeszélés már nem a pizzaszószos kürtőskalácsról szól. Tamási, a „székely Homérosz szerepével tökéletesen eggyé válva” egyiküknek kezet nyújt: „Mr. Thomas, örvendek. Tomcsa Sándor visszahúzza világgá induló karját, és a térdét csapkodva röhög. Mókázol velem, Áronka? [...] Te mindig úgy jössz-mész, mint aki csak mosatni és tisztálkodni jár haza. Mr. Thomas egyszeriben visszavedlik Tamási Áronná, és kirázza a hideg.” Te itt álltál helyt, én idegenben, mentegetőzik, ne mentgetőzz, Áronka, mondja Tomcsa, Székelyudvarhely, e *porfészek* örökös lakója. A képzelt disputa a menni vagy maradni dicsőbb-e morálfilozófiai mélységeit súrolja. „Vajon észrevenne ennyi mindent a világból Farkaslaka és Farkaslakából a világ ismerete nélkül”, medítál Mr. Thomas. „Végül mindig egyetlen részecske hűján vagyunk hazátlanok”: Tomcsa Sándor és Tamási Áron ebben megegyeznek.

Talán ez a *kikényszerített álom*?

Hogy Tamási Áronnak felajánlotta ezt a másik életutat Falusi Márton? Hogy megírt egy álmot, amely azonban nem volt, nem lehetett a farkaslaki író álma: a mi lett volna vele, belőle, ha Amerikában marad! Taszította az Újvilág, élete és a szülőföldje nem volt szétválasztható tengerekkel, kultúrákkal, létmódokkal; teremtő írói képzeletét az a föld táplálta, amelyet a sajátjának tartott, minden nehezekeivel együtt. Az álomjáték, a képzelgés, hogy más irányba görgesse a *pesti költő* Tamási életét, lehetetlen kísérletnek bizonyult. A töprengés mindkettőjüké: Tamásié és Falusi Mártoné: „Azért vált volna nagy íróvá, mert a haza sem itt, sem ott nem képződött meg, csak az átmenetiségben, a fehér papírlap senkiföldjén, a világirodalom felhőatlaszán? Voltaképpen háromféle elbeszélői alaphelyzetet ismer: vagy indulófélben van, vagy hazaérkezik, vagy honvágy gyötri; legkevésbé azonban az otthon pontos koordinátáit határozhatta meg. Azt a határkövet vagy táblát, ahonnét köszönni illik, s nem szorul magyarázatra a szembejövő szándéka, akár siet, akár csak ólálkodik. Hol kezdődik, hol ér véget a világutazó hazája, melyik földrajzi és melyik lélekrajzi vonalon? A Királyhágón, a Sóvidék első falujában, Korondon, a Kalonda-tetőn, Farkaslaka külterületén, ahol kivehető a harang szava, látható a Gordon, locsog a Nyikó, nyikordul a szülőház kapuja, meghatottan ránéz egy családtag, átlépi szobája küszöbét, virágszálat ejt a bölcsőbe, odakuporodik a kemencepadkára, elszenderedik, álmodni kezd, álmában újra gyermek, újra almát lop, ellövi az ujját, felriad, akad, aki vigasztalja, ami leköti figyelmét a tárgyak sötét kontúrjait követve, az éjszaka, a kitégult pupilla közepén húzódik végig a valódi ezeréves országhatár?” Mégis, ezt a behatárolhatatlan, Illyés Gyula úgy írta a magáéról: *folyékony halmazállapotú szülőföldet szerette, tudta a magáénak Tamási Áron s igyekszik, jóllehet csak szegleteiben, futtában bejárni, a Szülőföldem* nyomán Falusi Márton. A földet, amely írói ars poeticává úgy fogalmazódott meg Tamási tolla alatt: „egész életemben a legelszántabban védtem és vallottam:

az írói munka önmagában való értékét és az eszme szolgálatát, amely a nemzeti közösségen keresztül valahogy mégis jófelé egyengeti az emberi sorsot. [...] Nem velem kezdődött és nem velem fog véget érni, mert a közösségi testben ez a lélek s nélküle nincs emberinek nevezhető élet.”

Falusi Márton végkövetkeztetése (talán): a *feltámasztott* (egyúttal mintegy profanizált, leértékelt) Tamási számára *e karikírozott, kipingált* sors nem lehetett volna soha élhető élet.

*

A fikciós szövegjáték (több is van, Tamási továbbra is gyakorta résztvevője, szemlélője, hallgatója, vagy éppen szerzői szócső státusú alakja a róla való beszédeknek, például élénken figyelni önnön fejszobrának budapesti avatását a teljességében csak nehezen értelmezhető 21. fejezetben) szétszórtan, mozaikokban épül, a köztes terek egy része a valóság-azonos időben játszódó események számára tartatik fenn. A szociografikus látletelek, a fikciók és a filozofikus, irodalom-esztétikai avagy magánéleti elmélkedések folytonos egymáshoz tapadásában Tamási nemegyszer csak a szerzői önvallomások ürügye. Falusi Márton konzekvensen követi korábbi ígérését: *íróként oda kell tartoznom ahhoz, amiről írok*, „önmagamat keresem bennük, vonásaimat kémlelem arcukon”.

A 18. fejezetet első mondata pedig máris megcáfolni látszik a *kikényszerített álom* jelzős szerkezetéről való, főntebbi spekulatív megfejtést. A kép nem Tamásihoz, hanem Falusi Mártonhoz vezet: „az én létezőmet két médium, az írás és az álom teszi értelmessé. Mind a kettőt ki kell kényszerítenem.” Az álom, persze, lehet maga az álomból szőtt-formált mű, vagy megfordítva, a műhöz, a teremtett világhoz kellene az álmok, a képzelgés, a fantázia, a fikciók. Az álom is én vagyok, szól, állítólag, Shakespeare sírfelirata, és Falusi Márton sem írja kevésbé szépen: az álom a „szívbenulás testen kívüli állapota, mert részben kívülről figyelem a figyelmemet”. Ám akárhogy bonyolítjuk: a könyv *álmai* többször irányítanak a szerző sors története valamely mozzanatához, mint Tamási Áronhoz. A jelzett fejezetben a valóságazonos rész a Fodor Márta nyugdíjas tanítónővel folytatott, egy szociografikus faluképszeletnek induló beszélgetés. Summázata: a farkaslaki iskolai oktatás nem sokban különbözik az itthonitól, ugyanakkor „a magyar nyelv megtartó erő, s a nebulók küszködnek is a kötelező román stúdiummal”. Tamási a *Szülőföldemből* szólhatna ki: az iskolában (akkor) „románul tanítják a farkaslaki gyermekeket, akik a nevüket sem tudják jól leírni magyarul: de bennem erős a hit, hogy rövidesen és közös békével magyarra fordul itt is a szó”, s ez a sok évtizedes jövődőlés, kanyaros utakon, de többé-kevésbé valósággá is vált. Márta panaszait, írja Falusi Márton, „idehaza is bárki magáévá tenné, illetve produkálná. Hiányoznak a szakkörök, ami nálunk is sarkkörön, törzsidőn túli, hideglelés kaland: berzenkednek tőle a tanerők.” A tanítónő „töredelmesen bevallja, hogy az iskolai teljesítmény és az érvényesülés az életben alig korrelálnak; az olvasáshoz, számoláshoz lusták gyakran menő vállalkozók lesznek felnőtt korukra, kitűnnek, meggazdagodnak,

a közmegejtélés szerint a társadalmi hierarchia csúcsára hágnak”; a tudás, legalábbis az iskolai, „devalválódott”. Tamási önvallomásos regénye, a *Bölcső és Bagoly* ajánlott olvasmányként, tanulságos módon kapcsolódhat(na) iskolaügyben is Márta tanítónő tapasztalataihoz. Kapcsolódik is majd, jócskán később, az iskolai magyartanárral folytatott beszélgetés okán, akkor a falubeli óvodások is énekel, népdallal üdvözlik a vendéget. De közben már előbukkanak, térfoglaló erővel a szerzőben feltoluló, amúgy érzékelhetően megkapó emlékek, a maga kis és nagyobb nebulókorából, s többet Farkaslaka iskolai mindennapjairól, jelenéről már nem tudunk meg.

Falusi Márton falujárása amúgy a templomban kezdődik: vasárnapi misére megy a falubeliekkel, házigazdákkal. Megrendítő a vallomása, Oláh Dénes plébános példabeszéde felkavarja. A templomi magányban a textus őszinte önvizsgálatra készíti: „Két ujjal nyúlok a szenteltvíztartóba, de higiéniai megfontolásból nem nedvesítem meg őket; éppen csak megfodrozom a felszín, örökké közelítek hozzá, el nem érem; néha ejtem ki úgy az Úr nevét, hogy a jelölt magára ismerjen, ennél is ritkábban úgy, hogy rám ismerjen, holott szomjazom a valódi jelentést.” Tamási sírjánál, mely alig látszik ki a „nemzeti színbe tekert és göngyölt koszorúhalom alól”, a már visszatért racionalitással azon medítál: „Vajon a lényeg, az író munkássága megcsillan-e még a túlzó ragyogásban, vagy a báméskodók figyelmét az állandó vakparádé paszományai kötik le?” A templomteret a Trianon-emlékmű és Szervátiusz Jenő és Tibor, apa és fia sziklatömbből faragott Tamási-emlékműve uralja, „a koponyák és csontvázak az egymás mellé felsorakozó nemzedékeket arra intik, hogy az utódok ne tagadják meg az elődöket”; az út túlfele már korrektül elrendezett vásártér. A temetőben, a Tamási-család sírjainál *a lét és a létező újra összeolvad*, Falusi Márton pedig már az abonyi és a farkasréti temetőkből jár az övéinél.

Kováts Lehel polgármesterrel a faluban randalírozó medvéről cserél eszmét, a szükségszerűen kiadott kilövési engedélyről, mert a medve rendre átveri mozgásával a készenlétben várakozó medveüzőket. A falu kocsmájában (sétaútján oda is betér) elillan a *pesti költő* bátorsága, idegen itt, a társaság csak méregeti. „Úristen, hogyan fogok érvényesülni, ha már ezen a ponton elakadok! Nem az a dolgom, hogy mindenkivel társalogjak, aki csak felbukkan? Való ez nekem?” Az idegen vendég, mint annyiszor, most is az önelemzés bugyraiba menekül, s mert végül megszólítják, ittléte okát kérdezik, „sajgó nyelvvel” *tallózza a megfelelő szavakat*. Sikertelenül, mert az *esszét írók* válasz hallatán a csinos pultoslány kimenekül a kocsmából a terszara cigarettázni, s a bentmaradók sem érthetik, miről beszél az idegen. Falusi Márton tehát Heidegger „létfelejtés”-elméletét boncolja magában, s ez olyan mentális stabilitást kölcsönöz neki, hogy fizet, távozik s eldönti: hasonló kérdésekre ezután *regényt írók* felelettel válaszol. Az utcán, „ehejt” ráköszön egy atyafiára, fölöslegesen, mert viszontüdvözlés nincs. Falusi már-már a kétségbeesés határán („rám bízták ezt a munkát, éppen én-rám, akinek természete árnyékot vet erre a falura”), a *híres gyűjtők*, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László és Bárdos Lajos munkásságán mereng, meg valamelyest

a Róheim Géza tanait ismerő, a „misztikumot realizmussal elegyítő Tamási” nyelvezetéről medítál. Magára nézvést siralmas végkövetkeztetéssel: olykor-olykor megrémül, hogy egész írói létezése, *ésszerűtlen és igazolhatatlan*, „nem több, mint a fölösleges ember pozórsége”.

A 10. fejezetben, *gyógyszerumként* megjelenik Hadnagy Géza és „többszörösen díjnyertes Bitangjó szilvája”. Másnap az „íróféle” emberrel oldott beszélgetésbe elegyedni akaró panzióvendégek egy határozottan magához tért, a bizonytalanság túloldalán ébredt Falusi Mártontól kapják meg (persze csak szerzői belső beszédként, amely azonban, könyvbe írva már elveszíti láthatatlanságát) a már-már szarkasztikus stílusú minősítésüket: „előhozakodtak elméleteikkel és preferenciáikkal. Az egyik pár, a férfi asztalos, a nő munkavédelmi szakértő, Petőfire esküszik; nekik Ady kormos ábrázatú rímkohász, József Attila taszítóan depressziós. Művelt, polgári társaság cseverészik Márairól, bennfenteskednek, igaz, aránylag gusztusosan teszik; szóvivőjük huncutul kacsintva súgja meg, hogy tudja ám, amit oly kevesen: Tamási híres maximáját az *Ábel Amerikában* négere mondja. Egy néger, tetszik érteni.” Ekkor már valóban felrémlik az olvasóban, hogy talán jól gondolta magáról a szerző, miszerint „a kovásznál fennköltebben viselkedem”.

Hogy ittlétéhez az *irodalmi hagyománynak köze van*, puliszkaevés közben, a szüntelenül zúgó-zizegő énbeszédben elismeri, de főellenségnek magát az *irodalmat* tartja: *fontoskodó szereplőivel és száználmas intézményeivel*. A *szellem emberének* „valahányszor petárdáit pufogatja vagy tűzijátékának rakétáit lövöldözi az intézményesült irodalom”, menekülőre kell fognia – véli. Ingerültsége egyre nő, mintha a reggeliző *bennfenteskedők* bosszantanák. Határozottan, olajozottan távolodunk Tamásitól is, posztmodern léptekkel haladunk Adornó zenei fétis-elmélete, Wagnernek az *iróniát a pátosszal* „fortélyosan ötvöző” Nürnbergi *mesterdalnokai* felé. Szerzőt zavarja a *laicitás*, zavarják a *laikusok*, igen, írja „Az én vezérem bensőmből vezérel! József Attila igazsága áthajlik a kárhozat fölött.”

Hosszú, teoretikus kitérők, egy valóságos, székelykertesztúri kiruccanás után akkor kerülünk vissza Farkaslakára, amikor Falusi Márton Tamási elfogadottságáról, illetve megnemértettségeről töpreng olyképpen: „a jelek szerint Tamási alól kicsúszott a talaj. Nincs többé a paraszti gazdálkodás társadalma; a winchester megy, nem az eke, s a memóriakártya szaporodik, nem a barázda.” Hozzáteszi azért: „csak hogy ez a paraszti világ nem maga a műalkotás. Tárgyasítja, háttér, környezetet nyújt számára vitathatatlanul.” E megengedő tónus után akár folytathatnánk úgy is: ha a *paraszti életmód*, világ csak környezet, háttér, keret, akkor a *mű* csak az, amivel és ahogyan, a *történettel* vagy a *teóriával* egy-egy író maradandóan vagy felejthetően telerajzolja-írja ezt a háttér? Például szociografikus jelekkel is, Falusi Márton szerint „Illyés Gyula, Szabó Pál, Szabó Zoltán, Sinka István, Kovács Imre, Nagy Lajos könyvei a parányira zsugorodott ország nagy valóságghiányát igyekeztek pótolni. [...] Az empirikus adatfelvétel helyett a szubjektív látomások nem kevésbé hiteles

forrásaihoz hajoltak le, hogy enyhítsék szomjukat”. Kérdezhetnénk akkor: a maga módján, a maga környezetében nem ezt tette Tamási Áron is? Másfelől: a *paraszi gazdálkodás társadalma* a saját evolúciós ritmusa szerint alakul, változik, de nem tűnt el, létezik. Abban a faluban, azon a tájon is, ahol a Tamási-életmű vélt anakronizmusáról értekezik Falusi Márton. Kétségtelen: bőven vannak, olvasott emberek is, akiket éppen ez a világ, környezet nem érdekel, bármivel legyen is teleírva. Ettől, emiatt rezegne a föld Tamási alatt? Mit várunk és mit várhatunk az irodalomtól, teszi fel a kérdést, egyre morcosabban Falusi Márton: „amit Tamási nyújtott, vallott és vállalt, azt aligha”. A kérdés sem tűnik fel igazán életszerűnek, a válasz pedig meghökkentő. Az irodalom haszna (értéke, adománya, ajándéka, léte) nem mérhető a gazdaságélénkítő döntésekeivel: ez a haszon illékony, olykor láthatatlan, valakit meg sem érint, valaki élni sem tudna nélküle, nincs behatárolható elvárás vele szemben. Tamási színpadra vitt darabjainak listája pedig (ez az írói *jelenlét*) imponálóan hosszú, nem elhanyagolható jelenkori bemutatókkal is, vagyis, mondhatnánk, Tamási általános ismertsége, írásának láthatatlan vagy áldásos *irodalmi haszna* nagyobb, sőt, helyzeti előnyben van *Illyés, Németh László, Madách, Katona József* és sok tucat jeles drámaírókkal szemben, ami nem dicsőség, csak tény. Biztosan kicsúszott alóla a föld?

Mire gondolt akkor mégis a szerző, amikor azt írta, a mondat ott tündököl a kötet valahányadik lapján: „az égben mindenről tudósítanak, mégis Tamási Áron nyitotta ki a Hargitát az egész világra”. S mire, amikor Tamási Áront idézi: „És rátok bízom az itt maradó kincseket: a virágot csókoló madarat, a szántóvető embert s a Küküllőbe hullott három csillagot. És ezeknek a mélyén az erdélyi szépséget, a magyar jóságot és a történelem erejét.”

*

Szép jelenete a könyvnek, ahogy a Tamási Áron Emlékházban Falusi Márton az író unokaöccsének, immár Mátyás *bácsinak* (*Ferenc sógor* fiának, apjától vette át a nemes feladatot) a *tárlatvezetését* hallgatja. Apró bakikkal (színésznő a feleségek között nem volt) kész a leltár: „Ők tizenegyen születtek a családba, ott a bölcső a fal mellett, melyben tizenegyen ringottak, s az író, hogy író lett, az egy véletlen baleset következtében történt... Ő négyszer nősült, az első feleségével élt hat évet, az volt színésznő, a második feleségével élt tizennyolc évet, az volt festő és fényképész, a harmadik feleségével élt tizenöt évet, az volt tanárnő, s a negyedik feleségével élt öt hónapot, az volt irodalomtörténész, három feleségétől elvált, a negyedik özvegyen maradt, s gyerekek nem születtek.” Mint a bibliai nemzetségtáblázat, írja Falusi Márton.

A Kotyogó tulajdonosa, Kovács István (őt is meglátogatja Falusi Márton) a jelen (és a jövő): a motel és az étterem pompás, az új terv sem mindennapi: hogy a falu fölötti Gordon-tetőn magasló *Fényt Hozó Krisztus* „rozsdamentes acél kilátóját megmászók ne üres gyomorral távozzanak, s ne lázongó izommal ereszkedjenek alá”, nyilván szükség voltna odafent is egy pihentető étteremre.

A *pesti költő* szarkasztikus közbevetése (akár lanovkát is építtethetne) elkerüli a figyelmét. Kovács István egy sóstó, egy igazi fürdő szükségességéről is beszél, Falusi Márton a *kolosszális vállalkozói kedven* ámul: még ha abban nincs is már „kollektív sajátosság”, *csak egyéni rátermettség*. De a *vállalkozás* „Farkaslakáját hiba volna szembeállítani Tamási Farkaslakájával”: a Lászlókert nevű biogazdálkodás *látogatható esztenáját*, Pakot György és Zita művét, utóbbi interneten szervez, ajánl, tájékoztat, rendszerez, példázatosnak gondolja. „Főlesküdték a nyolcvan juh legeltetésére, a fejesre, a házi tejfeldolgozásra, a besztercei szilva aszalására.” Tegyük hozzá: mint ahogy Hadnagy Géza is az állattartó nagy birtokán a hajnaltól estig való folytonos munkára. Vagyis a paraszti gazdálkodásra! Farkaslaka *Póni Birodalom és Mini Dino Park* nevű attrakciója viszont nem győzi meg a kitaláció turista-csalogató erejéről, habár a „mai korérzet nem illeszthető a hagyományba, amely ekként egy párhuzamos univerzumban fut tova”.

Tamási Gáspár (Áron öccse) unokája, Fancsali Ella néni, akivel hosszú, szívesen kínált és újra kínált pálinkával és okos, sajt- és pálinkavásárlási ajánlatokkal körített beszélgetés folyik a családról, a faluról, *A vadon nőtt gyöngyvirág* című Tamási Gáspár-könyv többedik, engedélykérés nélküli kiadásairól: s a köznapi disputa a könyv talán legtermészetesebb jelenete, Ella néni folyóként zubogó beszéde megértő fülekre, érzékeny fogadtatásra talál. Papp Magda varrónő irodalmi tájékozottságával fogja meg, úgymint: Falusi Márton internetes honlapját böngészi, elolvassa az alfabetikus rendbe szedett versek első darabját, s meghallgatja az *Amíg a gyertya leég* című költemény, a költő által elmesélt keletkezéstörténetét. Magdi varrónő, viseletkészítő nagyanyjától tanult, kézimunka-szakkört is tart az iskolában. „Kiszúrja, hogy jegyzetfüzetem bőrtokja egyedi, kézműves modell. El is nyerem a rokonszenvét, és ajándéku odaíger egy általam, az újhullámos darabok közül kiválasztott parasztinget. Indulásom előtt, hétfőn reggel mehetek, hogy méretet vegyen rólam, keddre elkészíti”. *Tamási nyomdokain haladva* fogom felpróbálni, gondolja Falusi Márton, és leírja: „Tamási Áron csakugyan összetartja a nemzetet a kifejezés legnemeesebb értelmében.” (Irónia vagy önirónia?)

A panzió kemencéjében már sül a vacsora, Falusi Márton érzi a sülő hús illatát, (talán) kezdi otthon érezni magát Farkaslakán.

Az Ella nénivel átbeszélgatett- és pálinkázott órák következménye, a gyógyszerkollektív darabjainak pontos használata után is kérdésessé teszi, hogy a két üveg pálinkával érkező Hadnagy Géza elvárásait teljesíteni tudja-e. A cél adott: „Óvatosan kortyolok, nem ürítem ki a poharat, amíg nem muszáj, de csakhamar muszáj. Sör is dukál hozzá, hogy jobban csússzon.” A Géza-portré remekművű szövege a kötetnek, a közös iszogatás, meg a gyenge gyomrú *pesti költő* előtt felrémlő gasztroenterológusi és hasi ultrahangvizsgálatok, az element eszű, hajdani tobzódások eleven, az olvasókkal is megosztott emlékei kettős tudatú következtetésekhez vezetnek. Bár az ivást korántsem az „önbizalom kóros hiányának számlájára írnám”, írja, de úgy véli, *saját magunk elviselése* mindig ott

bujkál az *ivók fájdmában*. Az ivás teoretikus értelmezése addig tart, amíg Jakab Emilék panziójában elkölti a vacsorai sültet, majd átbballag Gézáké *kármentőjébe* („hiszen vele együtt a lényegszerűt keressük a kocsmaasztalon”). A történet folytatása, a *helyzet* ábrázolása Tamási Áron tetszését is elnyerné, halhatatlan figyelmébe ajánljuk.

A másnaposság megpróbáltatásai után Falusi Márton a falu szociografikus valóságának egy újabb jelenségét szeretné megbeszélni Oláh Dénes atyával a parókián (*tudós pap, gazdag életúttal*), legalábbis ilyesmit előlegezett a könyv elején elejtett megjegyzés: a faluban tíz család Jehova tanúja, „fülemben visszhangoznak Dénes atya szavai: a szekta a hit feketepiac; ott keresik a hívek mindazt, amit hivatalosan nem kapnak meg”. A nyikómalomfalvi templomba mennek, búcsúba, Falusi Márton idézi a *Szülőföldembeli csodát*: „Sógor is tud egy esetet, amikor Malomfalván a halott felült a ravatalon. De úgy meg volt szeppenve, hogy azt sem tudta, mit kérdezzen hamarjában a gyászolóktól.” A fejezet (23.) szakrális esszé, az Istennel folyvást ütköző, a hittel szemező Falusi Márton vallomása: „Vajon az én verseim – tematikus tartózkodásukkal szinte hivalkodva – miként nyitnak a transzcendencia felé? Csak én érzem, hogy nyitnak; s csak én háritom el szemérmesen mégis a saját hitüket megvallóknak szóló felkéréseket? Miért vagyok bizonyos, Isten létezésénél is bizonyosabb abban, hogy nincsen jogom ilyesféle dolgokról, mondjuk úgy, a spiritualitásról egyenesen beszélni, mondikálni vagy deklamálni?”

Már csak néhány szénégető űzi (*a szénégetőüzemek árnyékában*) e kíméletlenül nehéz, de a Hargitán hajdan olyan gyakori mesterséget, Albert Géza is a *szénégetés szokásában nőtt fel*, ma mindenek nagyvállalkozó. „Ülünk a világos kőjurtában, akár két honfoglaló vezér a vérszerződéshez fenve késüket. Szinte látom Firtosvárálja és Énlaka őrtüzeit, mert átégetik a római kortól elválasztó téridőt”: a lírai szépségű mondat csak *kép*, a valóság a meglátogatott idős, szénégető múltjukra már csak emlékező házaspár; a valahai szénégető válalkozó sem a boksák hajdani munkásairól, hanem a zetelaki szoftverfejlesztőről faragatna szobrot. Messzire távolodik azután Falusi Márton, éber és álomi merengésekben a szénégető boksák valójában nem is látott világtól. És ismét felbukkan, székeljudvarhelyi mellszobrát szemléli Tamási Áron. Megvásárolja a *pesti költő* kedves erdélyi költőjének, Markó Bélának a verseskönyvét, s elmondja, amit Falusi Márton mondani a szájába ad: „Hogyan lehetséges, hogy a régi, vagyis a halandó Tamási Áron tudatában az irodalom és a politika nem fenekedtek egymás ellen, most viszont, legalábbis az élők között, kizárólag Markó tudja politikusként is megőrizni magában a költőt?” Bölcs megoldás, a fikciós Tamási csak azt közli, amit a szerző beletáplált: s ki tudna vagy akarna, s ha akarna is, miért vitatkozni egy halhatatlannal? Székelyudvarhelyen a Tamási Áron Gimnáziumba látogat Falusi Márton, ahol „az *Egy nap Tamásival a Gimiben* az új és a hagyományos vívmányokat is felvonultatja, hiszen a felolvasó-maraton, a szelfik, a videó- és Messenger-üzenetek, a portrék, a flashmobok, az illusztrációk, a képeslapok és a lapbookok mind-mind az író emléke előtt tisztelegnek.” Ez

a valóság: és meghatározó írói vízió, hogy a városban kóborló fikatív Tamási megfordítja, *kisiklatja, reverzibilissé* bűvöli az időt: meg nem törtéنتté teszi az összeomlott iskolai kollégiumban történt halálos tragédiát.

*

És újra Trieszt, igaz, a Géza segédletével hazatántorgó *pesti költő* delíriumos álmaiban. Életének egy remélt, valóságos tengerparti lakás *ad(hatna) más távlatot*: „Triesztben írni, onnét óceánjárókon messzi földre utazni: odüsszeuszi vágy. Trieszt csöndben harangoz a telefonomon. Elégedetlen vagyok azzal, ami odahaza vár? Mi tagadás, a család és a polgári életforma anyagi látszata mögül nagy belmagasságú üresség türemkedik ki”. Egyre határozottabb az olvasói gyanú, hogy a *kikényszerített álom* nem más, mint a pesti költő álma egy trieszti saját ingatlanról. A trieszti sirályok és Andrej Melnyicsenko elkobzott luxurvitorlása nem engedik el Falusi Mártont. Aki pedig, bár az *apokalipszis műfajában* kellene alkotnia ahhoz, hogy mindenről beszámoljon, az újjáépített bözödújfalui templomtorony avatására igyekszik, meg a „regényes esszé és szabálytalan útirajz” is rá vár: „Semmi sem hozhatja vissza azt az elveszett országot, amely úgy süllyedt el a látható domínium alá, mint az átmeneti, történelmi időkben a pokol és a mennyország”. Gézával gombászni mennek az erdőbe, Szencsed „parányi fatemplomához”, azután Nyúlád Szent László oltárához, hiszen a király itt is beleszúrta a kardját földbe, s a helyén forrás fakadt; fel a Gordon-tetőre a Jézus Szíve kilátóhoz, ahonnan rálátni az egész világra. Jakab Emil gyönyörű szociofotóiank egyike éppen ezt mutatja: a felhőben úszó, fényekben tobzódó, vége nincs alanti tájat. A fotográfus és szakács, panziótulajdonos Emil minden képe Farkaslakát, a környező helyeket, ünnepeket és a mindennapi élet mozzanatait mutatja, barázdált arcokat, kezeket, egy szénégető megviselt arcát, a havas templomkertet, az író nemzeti színű koszorúkkal ékesített sírját, Tamási-szülőházat, a hatalmas viharfelhő alól kifénylő falut. Ezt a *környezetet, hátteret* írja be azután a 30. fejezetben a jogvégzett, jogtudor Falusi Márton egy újabb fikcióval, ámbár valós, volt vagy élő falubeli szereplőkkel, egy jogi bükkfanyelvben fuldokló remek komédiával, főszerepben a halhatatlan Tamási Áronnal és Gézával: a házastársi esküt megszegő, sőt kétszeretes Anna néni viselt dolgairól, a boszorkányperek modorában előadva. Nem lehetetlen, hogy egy falusi színjátszócsapat elő is adhatja, adja valamikor. Talán nem Farkaslakán...

A könyv utolsó oldalait is a feltámasztott Tamási uralja (és ott kóricál újra Nagy László, Mr. Big is), de inkognitója miatt F., azaz Falusi Márton egyé válik könyve főszereplőjével. Hol az egyik, hol a másik beszél magáról vagy a másiktól, a kötet legelső mondata már jelezte: „Én vagyok az, de ahogy lenni szokott, nem egészen én.” Tamási a feleségeiről mesél, gálánsan igazságot szolgáltatva mind a négynek, kinek-kinek érdeme szerint, betölti a fikció réseit, s némi önéletrajzzal is szolgál. Ellenőrzi a laptopon a róla könyvet író F. szövegeit, betold, áttemel, javítgat. F. élettörténetéből, feleségeiről is elmondja (valamelyikük) az eddig kifelejtett-kihagyott információkat, közös munkával építik fel

önmagukat vagy a másikat. Hullanak Tamási F.-et dicsérő mondatai. „F. önmagában nem létezik, miként önmagamban én sem létezem; azáltal születik meg, hogy engem olvas, s most én is azáltal születek meg, hogy ismerkedem vele és írásával; porból vétetvén és elporladván a folytonosságban, az átmenetben, a transzformációban vagyunk tetten érhetőek mind a ketten”, írja valamelyikük. A könyv zárata súlyos happy end: „Megnyílik a trianoni határ a televízió kerestül. Mintha a mennybolt nyiladozna, s az égi magasok harmatoznának, az emelkedett hangulathoz pedig mi szolgálatjuk a dörgést, villámlást. Románia belép a schengeni övezetbe, közvetítik a hírcsatornák a két országot, a két államot és az egy haza sorompóval elválasztott két lelki egységét átszelők örömet. Ennek bekövetkezését nemcsak 1920-ban, de még néhány esztendeje se hittem volna el. Lacikával sírunk, pedig mi már a valóságban alulról szagoljuk az ibolyát, s a gyökerek alatt eddig sem volt útlelél-ellenőrzés vagy aknazár, csak átmenő forgalom. Úgy képezem, hogy F. a Triesztől Marosvásárhelyig tartó pályaszakason fennakadás nélkül száguldó fantáziát ereszti szabadjára.”

Vagy ez volna (talán) a kikényszerített álom?

A szerzői ajándék: hogy a feltámasztott, halhatatlan Tamási Áron otthon, faluszelei között résztvevője, átélője lehet a határtalanított szülőföld valósággá válásának?

Ám a halhatatlanság *nyűggel és lemondással jár*, a káosz sem ritka, itt van például a kérdés: akkor most egy amerikai Mr. Thomas ünnepli a szilvesztert Farkaslakán, Lacika s a *pesti költő* mellett, kinek „Papp Magdi újhullámos parasztingjében dülled” a melle, vagy mindközönségesen egy halhatatlan, de hazai Tamási Áron? Ha az előbbi, akkor miért olvassuk: „odahaza, Pesten, pontosabban Budán visszatekertem a Goethétől kapott Schaffhausenemet a téli időszámításra”, meg hogy: „Schaffhausenemtől függetlenül szülőfalum harangja a mértékadó”? Ha az utóbbi, akkor miért mondja, hogy a „toronyórát önkéntelenül a New York-i pontos időhöz viszonyítom”, s hogy „nekem már a New York-i mutatók mozgatják tagjaimat, a legtöbbet Brooklynban időzöm”, valamint hogy „rosszul érzem magam amiatt, hogy Manhattan, a Time Square jár az eszemben, ahonnan persze mindig Farkaslakára vágyom”? Nem tudjuk.

A fény természete

Árkossy István: *Farkasok utcája*. Esszék, 2020–2024

Budapest, 2025, Magyar Napló – Fókusz Egyesület

Legendába illő, de talán már sarkköve a legendának a kolozsvári Farkas utcáról keletkezett axióma: ez a kis városrész Erdély szellemi sugárútja. Nehéz lenne össze-számlálni az itt élt, itt alkotó művészeket, tudósokat, közéleti személyiségeket. Lexikonok lakói már ők. De a történelem pátriárkáinak nyomába mindig újak lépnek. Napjainkban Árkossy István törli le a port, és írja újra azt a térképet, amelyet nagy elődei felrajzoltak a kor falára. E koordináta-rendszer pontjai: a híres református templom, az egykori gimnázium, az első kószínház, amit a teátristáknak felépítettek, a Kolozsvári testvérek Szent György-szobra. Ez már elegendő támpont a legenda körvonalainak megrajzolására. Tehát a hit, a tudomány és a művészet mezején vagyunk, szilárd itt a talaj, és érc az ég boltozatja.

Árkossy Istvánt ismeri a világ. Nemcsak a magyar világ, a nagyvilág is ismeri. A színnek, a formák, a vonalak, a figurális és a non-figuratív alakzatok nagymestere ő, egyik legnagyobb kortárs képzőművészünk, kiállításait Bukaresttől, Csíkszeredától New Yorkig láthatták, csodálhatták a látogatók. Budán a Kapaszkodó utcában lakik, de – ha megengedett a szójáték –, kaptatót is mondhatnánk, mert igencsak meredek hágóra hágott Árkossy, amikor a grafikusai és a festészeti gondok mellé felvállalta a szépírói missziót is. Igen, missziót vállalt, nem is vállalhatott egyebet, hisz az írás misszió, s különben is ez tudatának, jellemének, személyiségének elsődleges jellemzője, hivatásaként, küldetésként élte meg az Erdélyben eltöltött éveket, és kristályöntudattal lett jeles kortárs szépírónk Magyarországon.

Minden írástudó számára közismert, hogy az esszé a legnehezebb műfaj. Klasz-

szikusok, újoncok, költők, írók küszködték a meghatározásával, nem csoda, nehéz olvasmány, s megírni egy jó esszét még meredekebb kaptató, tudata legmélyéről merít a szerző, a műfaj középkori atyja, Montaigne írta: „Magam vagyok könyvem anyaga.” Természetesen azóta megváltozott a világ arculata, manapság az esszé-írók nemcsak egyéni lélekhullámzásokat írnak meg, felvállalják a köz gondjait is. Ezt cselekedte esszéfolyamával Árkossy István. Mind formai kivitelezésben, mint tartalmában pompás kötetet tett le az asztalunkra. A címmel egykor otthonos világának jó szellemeit idézte meg: *Farkasok utcája*.*

A kötet előszavában írja Jánosi Zoltán irodalomtudós: „Az irodalmi esszé [...] az emberi gondolkodás ékessége és öröme egyszerre. A sorsot, a történelmet, a kultúrát mérő megnyilatkozás szabadsága, tárgyyszerűsége és művészi öntudata.” Tehát: ékesség, öröm, sors, történelem, kultúra, szabadság, tárgyyszerűség, öntudat. Nem egyszerű, nem könnyen emészthető fogalom-halmaz!

Ha elmélyülten, ráhangolódva olvasuk Árkossy könyvét, örömmel konstatálhatjuk, hogy a fenti nehéz kritériumoknak tökéletesen megfelel. Nincs egyetlen közhelyszerű sor, nincs egyetlen közhelyszerű mondat a kötetben, a szerző emelkedett lélekkel, disztíngvált stílusban hozza felszínre a mélység aranyrögeit. Úgy nyúl hozzá köznapi dolgokhoz, tárgyakhoz, személyekhez, hogy azok tolla nyomán ragyogni kezdenek. Ez a ragyogás, a fénynek állandó, szakadatlan termelése az Árkossy-írások állandó, fő jellemzője.

Példák kíváncsoznak ide. Csakis a színék orgiáiban találhatta meg Árkossy az öröm ékességét. Öröm omlik ékes stílusban:

„A fény, a mindenséget teremtő őserő nem véletlenül sugárzó elméket nyugőzött le. Newton, Goethe, Runge...” (*Arany és zöld*). S nem kellett tonnás szakmunkákban, lexikonokban búvárkodnia, médiuma volt a történelem, karnyújtásnyira volt tőle a Farkas utca egykori professzora, Apáczai Csere János. Mohos kövek és hársfák tanúsítják ezt: „Apáczai professzor úrral gyakran találkoztam. Egészen közélről láthattam őt. Hisz kolozsvári éveimben, a Farkas utcai késő barokk stílusban épült tanári lakásunk emeleti ablakából kipillantva [...] éppen arra a napjainkban is még létező falra láttam, amely most az ő nevét viseli.” (*A túlélés „fölkötébb szükséges voltáról”*.)

És hát a kultúra!

Parttalan tenger. Árkossy képes megállítani az alkotás végtelen gyorsasággal forgó tengelyét, s megnevezi az alkotás hétepcsétes titkát: „Dráma, megértés, kétkedés, hitetlenség, együttérzés, vidámság vagy vehemencia párhuzamos szálai sánpárként futnak [...] és voltaképpen ugyanez a képi ábrázolás menete is” (*Vonal a sívatagban*). Nem bátorság, vakmerőség kell az alkotás, az ábrázolás mikéntjének a megfogalmazásához. Márpedig az esszé nem ábrázolás, hanem az alkotás mikéntjének a megfogalmazása. Mi történik a szerző lelkében? Mi történik a nyelv dzsungelében, miközben megszületik az írás? Nyilván, a stílus az, ami esszévé sűríti a szavakat. A millió műfaji meghatározás közül a leggyeszerűbbet ajánlatos kiválasztani. Esszé a szavak ünnepnap felvonulása. Igaz, Páskándi nem a szavak, hanem a lélek, a szellem defilázását nevezi esszének: „az intellektus méltósága” az esszé.

Pörgethetjük Árkossy nagyszerű könyvének a lapjait, csupa méltóságos, csupa emelkedett, csupa esztétikára kihegyezett mondatokkal találkozzunk. Érezzük, a szerző célja a szép felmutatása. S ezt nemcsak

nyelvforgatagokkal éri el: hatalmas ismeretanyagot görget. S ez a mérhetetlenül nagy ismeretanyag lehetőséget ad az izgalmas képzettársításokra. Talán ezek az asszociációk képezik a könyv legnagyobb értékét.

Számtalan példa idézhető! Kedvenc költője Áprily. Róla elmélkedve, őt magasztalva írja a következőket: „És a Föld, ez a golyó formájú sok-sok évezredes óriástemető [...] száll, gurul, mint egy végzetes játszma elszabadult, egyre kopottabb tekegolyója a sötétség játéktértermében, közben közönyösen mutogatva a semminek: lám ezek voltak, itt vannak mind, viszem őket, és elszórom a Tejút csillagporába” (*Áprily-tavas az őszben. 135 éve született Áprily Lajos*). Nincs talán még egy ilyen pompás, ilyen mellbeverő gondolatáram a magyar szép- és szakirodalomban! A játékos, a daktilusokkal zenélő költőt felviszi az univerzumba, onnan tekint szét a végzetes sorsra ítélt bolygónkra.

Metaforák százai, talán ezrei díszítik a könyvet. Ez a hagyományos, ez a régi stílus eszköz Árkossy tollán kivirágzik, új életre kel, tavasz-illatot áraszt. Csak egy-két példa, amelyekben színeket azonosít élő személyekkel: „Hokusai-fehér”, „lángoló Lenin-vörös”, „légius Byron-kék”. Jelzőrendszere átgondolt, a tartalmi és formai jegyek találóak, nem idegenkedik a bizarr képzettársításoktól sem. A kötet szerkezete logikus, higgadt, szakszerű. Őt fejezetre tagolta az anyagot, a címek maguktól beszélnék: *Körkép, Alkotótér, Képek az időből, Téka, Jegyzetek*. Talán a művészportrék a legizgalmasabbak. Árkossy bekalandozza a múltat és a jelent, s ezáltal szembesülünk elevenekkel és holtakkal. Vannak olyan jegyzetei is, amelyekben csak ritkán hallott, esetleg ismeretlen alkotók lesznek kedves ismerőseink. Ily módon ismeretterjesztő funkcióját is betölti a könyv.

Hegedűs Imre János

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Székelyhidegkúton született író, irodalomtörténész. Benedek Elek monográfusa. 1984-ben Ausztriába emigrált. 2018-ban a „Művészeti életpálya elismerése” díjban részesült. Jelenleg Budapesten él, szabadfoglalkozású prózaíró. Legutóbbi kötete: *Fehér-fekete* (novellák, 2024).

Fejezet a megtorlás történetéből

Zétényi Zsolt: *Mány Erzsébet és társai. A gyulavári felkelés, 1956*

Fotók, dokumentumok: Vánsza Pál. Békéscsaba, 2025, Kolorprint Kft.

Az 1956-os magyar forradalom története, egyes részletei a rendszerváltás óta közkinccsé váltak, mind többet tudunk meg abból az igazságból, amit elhallgattak előlünk 1957 és 1989 között. Szervesen hozzátartozik az eseményekhez a forradalom leverése után bekövetkező megtorlás. A bosszúhadjárat, a halálos ítéletek, a megfélemlítés, a túlélők rettegésben tartásának módjai és azok felderítése terén azonban még sok pótolni való van. Ehhez kitarító levéltári kutatómunka, sajtóban való böngészés, hozzátartozók, szemtanúk felkutatása szükséges. Zétényi Zsolt büntetőjogász és jogtörténész egy kiemelten súlyos, két kivégzéssel végződő statáriális pert vesz görcső alá, és annak minden vonatkozását az olvasók elé tárja.

Tudomásunk van a forradalom alatti és utáni sortüzekről (Kossuth tér; Mosonmagyaróvár; Salgótarján), film készült Mansfeld Péter kivégzéséről, ugyancsak láttuk a Kovács Erzszi táncdalénekesnő futballista vőlegényének, Szűcs Sándornak kivégzéssel végződő perét tévéfilm feldolgozásban (*Az énekesnő*, rend.: Vitézy László), és már ismerhetjük a veszpremi tanárnak, Brusznai Árpádnak a felmentése utáni, Papp János párttitkár kérésére történő halálra ítéletét is. De hány olyan igaztalan megtorlást nem ismerünk, amelyeket a szovjet tankok árnyékában felálló Kádár-kormány zúdított rá az eltiport forradalom túlélőire. Sokakat ítélet nélkül végeztek ki egy gyanús mozdulat, ellenállás, parancsmegtagadás miatt, mások évekig sínylődték egy beszólás, félreérthető megjegyzés miatt börtönben. Működött a munkásőrség, és korlátlan hatalma volt mindenféle lázítás, ellenállás felszámolása

terén. Kádár és jogtalan kormányának intézkedései a teljes behódolást követelték, rettegésben tartották a reménységüket teljesen elveszítő lakosságot, a semmiért is kimondtak halálos ítéleteket, amelyeket aztán végre is hajtottak.

1956. december 17-én Gyulán tömeggyűlés volt, amelyet a karhatalmisták fegyverrel oszlattak szét. Mány Erzsébet gyulai lakos és néhányan a környezetéből azt hallották, hogy a fiatalokat összeszedik és a Szovjetunióba deportálják. A húszéves lány és a hozzá csatlakozó Farkas Mihály Gyuláról Gyulaváriba meneteltek, fegyvert akartak szerezni, hogy megakadályozzák a karhatalom tervbe vett intézkedését. Az összegyűlt emberek fegyvert kértek a rendőrségtől, de nem kaptak, ekkor a határőrséghez fordultak, ahonnan puskákat, golyószórót és egy rakétapisztolyt vettek magukhoz. A fegyvert zsákmányolók a Fehér-Körös hídjához siettek, lőállásból várták a karhatalmistákat. De ők az este folyamán nem érkeztek meg, az összegyűlt tömeg visszavitte a nála levő fegyvereket, és hazatért.

Az erőszakos szervezetek azonban működésbe léptek. Arra hivatkozva, hogy statárium van érvényben, elfogatóparancsot adtak ki a résztvevők ellen, és hamarosan tizenhat vádlott ellen emeltek vádat. A vádlottak többségét még decemberben elfogták, legkésőbb az I. rendű vádlottat, Mány Erzsébetet egyik rokonánál 1957. január 3-án. Szemtanúkat is begyűjtöttek, és megtörténtek a kihallgatások. A statárium ellenére Mány Erzsébet mindvégig azt gondolhatta, hogy néhány évi börtönrel megúszhatja az ügyet. A rögtönítélő bíróság dr. Mátyás Miklós katonai bíró vezetésével

1957. január 8–9–10-én folytatta le a pert Békéscsabán „fegyverrel és lőszerrel való visszaélés” bűntettében. Három nap alatt be kellett fejezni és ítéletet hozni. A rögtönbíráskodás céljával és a megtorló kádári hatalom elrettentő szándékával együtt járt, hogy halálos ítéleteket is kellett hozni a kérdéses ügyben, noha a jog kivételesen eltérést is engedett. Erről ezt olvashatjuk Zétényi Zsolt könyvében: „December 11-én a rögtönbíráskodás bevezetésével egyidejűleg a Legfelsőbb Bíróságon dr. Nagy Miklós, dr. Mészáros Ágoston, dr. Kulcsár Kálmán megtagadta a bíráskodás ezen formáját, és benyújtotta lemondását. A közvéleményt a halálbüntetéssel fenyegetettségről 1956. december 13-án tájékoztatták.”

A bírónak eszerint volt lehetőségük megtagadni a rögtönbíráskodást. Dr. Mátyás Miklós azonban ezt nem tette meg, ő ezért *vérbírónak* nevezhető, „aki ezen dicstelen pályafutását talán éppen a Mány Erzsébet és társai ellen folytatott perrel indította”. A Bíróság a háromnapos eljárás alapján hozott ítéletében semmilyen mentő körülményt nem vehetett figyelembe, ez a statárium egyik lényege (még a cselekménytől való önkéntes elállás ténye, valamint a statárium nem megfelelő kihirdetése sem volt mentő körülmény!), és meghozta a két fővádlott halálos ítéletét (Mány Erzsébet és Farkas Mihály), valamint a III.–XVI. rendű vádlottaknak összesen 135 évi börtönt osztott ki. A halálraítéltek és a védők kegyelmi kérvényt nyújtottak be a Népköztársaság Elnöki Tanácsához. A Bíróság az ügyésszel egyetértésben kegyelemre javasolta a halálraítélteket.

A Kádár János vezetésével működő MSZMP nem kegyelmezett, a nem működő Elnöki Tanács nevében törvénytelenül eljáró Dobi István elnök és Kristóf István titkár által aláírt irat elutasította a kegyelmi kérelmeket, ezáltal helybenhagyta a két fiatalnak, a húszéves Mány Erzsébetnek és a huszonnyolc éves Farkas Mihálynak a sortűz általi kivégzését. Az elutasításról az értesítés február 1-jén érkezett meg, a ki-

végzést még aznap éjjel végrehajtották. A honvédek megtagadták a sortűz végrehajtását, ezért helyi pufajkások géppisztolysorozattal, fejre és mellre célozva lötték szitává erős motorzaj mellett a két fiatal. A hozzátartozók másnap már csak a két kivégzett fiatal elföldelésének színhelyét tekinthették meg. Halottaikat nem gyászolhatták, saját érdekükben évekig nem beszéltek a kivégzettek szülei, testvérei a történetekről.

Zétényi Zsolt könyve teljes körűen taglalja a körülményeket, a bűnvádi eljárást, beszámol az ügy utóéletéről, közli a jegyzőkönyveket, visszaemlékezéseket, sajtóanyagokat. Megnevezi a legfőbb felelősöket, így Nezvál Ferenc igazságügyi kormánybiztos, Szénási Géza legfőbb ügyészt, Marosán György pártvezetőt és nem utolsósorban Kádár Jánost. Külön fejezetet szentel a bíró (Mátyás Miklós) és az ügyész (Sajti Imre) személyének. Vizsgálja személyiségüket, indítékaikat és évtizedekkel későbbi visszatekintésüket az 1957-ben lezajlott büntetőperre. Rámutat arra a tényre, hogy a bírónak volt bizonyos mozgáster, kérhette volna, hogy az ügyet kiterjedt volta miatt tegyék át normál bíróságra, vegyék ki a statáriális eljárás köréből. A bíró azonban nem élt a lehetőséggel. Ez utóbbi rávilágít arra a szomorú tényre, hogy semmiféle empátiát nem érzett a fiatal vádlottak iránt, és még évtizedekkel később sem volt igazi büntudata az általa hozott dicstelen és mélyen igazságtalan ítélethozatal miatt. Mindketten mentegetik magukat a rendszerváltás után készült interjúban, és a „korszellemre” hivatkoznak, ami 1957-ben kötelezte őket az elmarasztaló ítéletek meghozatalára. Szerintük akkor nem lehetett átlátni a helyzetet, azt például, hogy kinek van igaza: a megtorlóknak vagy az „ellenforradalmároknak” (Sajti Imre 1989-ben részleges megbánást tanúsított a Mány-üggyel kapcsolatban, de jelezte, hogy előírás szerint kellett eljárnia).

Zétényi Zsolt könyvének érdeme és egyben újdonsága, hogy eddig nem publikált

tényre világít rá, amennyiben a halálbüntetést és a kegyelmi kérvény elutasítását érvénytelennek mondja ki, ami az emberölés büntetvével egyenlő: „Az alapul szolgáló rögtönbíróági törvényerejű rendeletek közjogilag érvénytelenek voltak, mert [...] a Népköztársaság Elnöki Tanácsa abban az időben nem ülésezett, így érvényes döntéseket sem hozhatott. [...] A Mányügyben ténykedő bíróság azonban a *Magyar Közlönyben* kihirdetett jogszabály alapján járt el, amelynek érvénytelenségéről nem lehetett tudomása, azt nem is volt joga vizsgálni.” Így az érvénytelen jog alapján a lefolytatott eljárásban kiszabott halálbüntetés és a kegyelmi kérvény elutasításáért az azt aláíró Dobi István elnök, valamint Kristóf István titkár a felelősök, részesek pedig Nezvál Ferenc és Szénási Géza szövegezők és véleményezőik, akiknek tudniuk kellett az Elnöki Tanács döntésképtelen helyzetéről.

Sok-sok évvel a levert forradalom után, amikor már szabadon emlékezhetünk a 20. század kommunista diktatúrája elleni spontán kitört és egységes nemzeti akaratból kirobbant magyar forradalomra, torokszorító mindezt tudomásul venni. Egy kivérzett, eltiport nemzet, amelyet a szovjet tankok gyaláztak meg november 4-én hajnalban megjelenve és feltörve az aszfaltot, elúzva kétszáz ezer honpolgárt, akik jó része menekült a rá váró kivégzéstől vagy fegyháztól, ez mind nem volt elég. A megtorlásban nemcsak a forradalom résztvevőit ítélték el, hanem megfélemlítéssel ötvözték: a Kádár János vezette munkás-paraszt kormányzat annyira félt minden polgári kezdeményezéstől, emberi megnyilvánulástól a hatalom ellen, hogy a legkisebb jelre lecsapott. Statáriumot rendelt, ahol nincs fellebbezés, nincs má-

sodfok és legtöbbször kegyelem sincs. Mozgásba hozta a vérügyészeket és vérbírókat, a karhatalmistákat, munkásőröket, akik zsigerből gyűlölték a forradalmárokat, vagy a legkisebb ellenállást is képesek voltak a legszigorúbb eszközökkel elfojtani. A megfélemlítés és rágalomhadjárat egészen az 1963-as amnesztiáig tartott, de utána sem szűnt meg teljesen. (Az utolsó áldozat Hamusics János (Zákány, 1936 – Budapest, 1967. február 17.) robbanóanyagokat működtető bányász volt, aki az 1956-os forradalom 10. évfordulóján megkísérelte újra kirobbantani a felkelést, és kivívni az ország szabadságát, ezért halálra ítélték és kivégezték.) Ezt nevezték akkor rendcsinálásnak. A hatalom biztonságban akart működni, ehhez így teremtette meg a feltételeket. Áldozatokat termelt nagy létszámban, megtöltötte a börtönöket, elhallgattatta az utca emberét, figyelgette a gyanús személyeket, sokak életét keserítette meg.

Nagy szükség van az ilyen és ehhez hasonló perek feldolgozására és publikálására. Nem lehet elhallgatni és végképp nem lehet relativizálni a Kádár-korszak gyilkos pereit. Soha nem lehet Kádár Jánost és erőszak szervezetét felmenteni azzal, hogy kiegyezett a magyar lakossággal, az 1970-es évekre jólétet, gulyáskommunizmust teremtett a „gebines” üzleti rendszer engedélyezésével, telekparcellázással, ami elterelte a figyelmet a forradalomról, amit ráadásul mindvégig *ellenforradalom*nak kellett nevezni – így kívánták az elvtásak. Ezért is fontos Zétényi Zsoltnak a lokálpatrióta Vánsza Pál által támogatott széles körű feldolgozása a Mány-perről, mert részévé válhat a magyar szabadságharcos hagyománynak és a magyar büntetőjog történetének.

Földesdy Gabriella

FÖLDESZY GABRIELLA (1951) színháztörténész, kritikus. Legutóbbi megjelent kötete: *Egykoron Bácskában éltek. A Sőregi család szétszóródása*. Második, bővített kiadás (Bp., 2024, Kornétás K.).

Koltay Gábor

Négyszemközt Nemeskürty Istvánnal

Hitel Kiadó, 2025. december

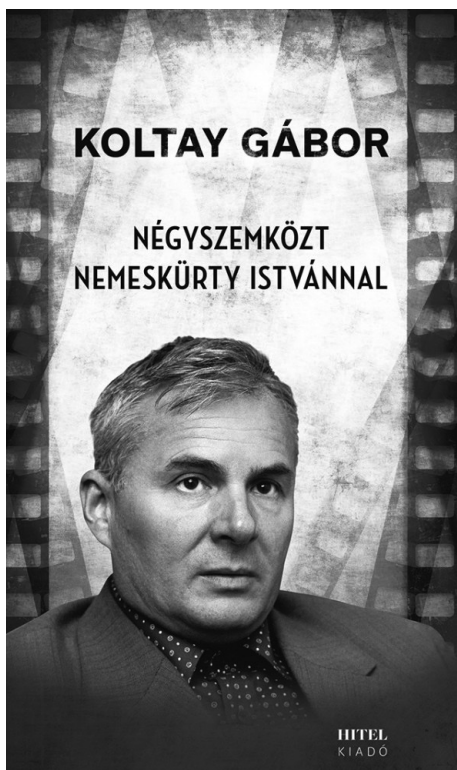
Nemeskürty István (1925–2015) író, irodalom- és filmtörténész, filmstúdióvezető, ismert közéleti személyiség 2025-ben lett volna 100 éves. Jelen interjúkötet a magyar szellemi életre évtizedeken keresztül nagy hatást gyakorló munkásságának, életének összefoglalója, amelyet harminc éven keresztül közeli alkotó- és munkatársa Koltay Gábor filmrendező különböző alkalmakkor készített a Tanár úrral.

Az exkluzív beszélgetések nemcsak egy életút részleteibe engednek bepillantást, hanem sokoldalúan feltárják Nemeskürty István törekvéseinek mindenkori célját, a történelmi ismeretek terjesztésének segítségével a hit, a hazaszeretet és a nemzettudat fontosságának hangsúlyozását, amelynek segítségével – ahogy ő fogalmazott – a magyarságnak országglakosok gyülekezetéből újra erős, összetartó közösséggé, nemzetté kell válnia.

Ez a sokoldalú, kivételesen gazdag életmű a mindenkori magyar szellemi közélet megkerülhetetlenül fontos fejezete, amelynek felmutatásából ma is megfontolandó, értékes, időtálló ismereteket lehet szerezni.

Részlet a kötetből

Igazi hitet és erőt adni az embereknek, a mindenkori olvasónak csak úgy lehet, ha pontosan tisztában van múltjával, a történésekkel, tudja mi az, amit az utódoknak be kell építeni saját eszmerendszerükbe, törekvéseikbe, s mi az, amitől meg kell szabadulni, amit ki kell hajítani a történelem szemétdombjára. Remélem, hogy könyvem hozzájárult a tisztánlátáshoz. 2002 után is nagy igény volt erre



az országlakosok jelentős részénél. Szerettem volna elérni, hogy az ország azon fele, amelyik hitt egy nemzeti jövőben, fogjon össze. Mert ha ez nem következik be, szórványmagyarokként fogunk lézengeni saját hazánkban. Könyvemben feltettem a kérdést és válaszoltam is rá. Így fogalmaztam: „Mit tegyünk, hogy megmaradjunk? Ne féljünk. Legyenek érveink belső ellenségeink ravaszul kifundált rágalmaira. Higgyünk a szeretet erejében. Töltsük be az ürességeket, tömörüljünk egységgé. Ne tőrjünk, hogy a magyar földet – ami megmaradt – elorozzák tőlünk. Éreztesük, hogy a nép nem a kormány alattvalója, hanem a kormány: a nép, a nemzet szolgája.” Könyvemet így fejeztem be: „Egy 1990 után szociáldemokratává dicsőült főelvtárs mondotta nemrégiben: tanuljunk meg kicsinek lenni. Csakhogy mi nem kicsinyek vagyunk, hanem csonkák! Ne tőrjünk, hogy tovább csonkítsanak. Merjünk nagyok lenni!”

2003 áprilisában a népszavazás az Európai Unióhoz való csatlakozás mellett döntött. Magyaroknak számkivetve című kötetében már a rendszerváltozás utáni történeésekről töpreng, meglehetősen kritikus hangnemben. Ha lehet azt mondani, Tanár úr a korábbiakhoz képest még keményebben fogalmaz. „Eladták az országot! Nem azoké lett, akiktől elvették.”

Egy lelkileg szétesett, öntudat és hit nélküli országlakosok gyülekezetére köszöntött rá a rendszerváltozás, amelyet nem mi vívtunk ki, azt két szemben álló világhatalom megállapodása tette lehetővé. Arról nem is beszélve, hogy ezt az Egyesült Európát megkérdésünk nélkül eltervező, mi több: elrendelő gyülekezet hallani sem akar a kereszténységről, noha az Európának nevezett földrészt kultúrája a kereszténységből fakad. Nekem ez a pogány Európa nem kell. Megtanultuk a nemzetiszocialista Németország és az internacionalista Szovjetunió iskoláiban, mit jelent keresztény mivoltunk megtagadása. Úgy csaltak be minket ebbe a csapdába, hogy eredetileg az '50-es években egy keresztény, konzervatív társulásról, egymás iránti szolidaritásról volt szó...

A kemény és őszinte gondolatok mellett, mint valami igazi „imakönyv”, ez a kötet is lelkiekben megerősítő útravalót adott.

Már többször érintettük beszélgetésünk során, hogy Magyarország mint állam 1541-től kezdve 1918-ig nem létezett. A történettudósok Hóman Bálinttól kezdve Szekfű Gyulán át a marxista történészekig úgy kezelik történelmünk ezen szakaszát is, mintha ebben a korszakban is létezett volna egy önálló magyar állam, és a mi felelőségünket terhelnék mindama rémes döntések, amiket e hosszú időszak jellemzésekor fel szoktak sorolni. Az történt, hogy a magyar állam megszűnve egyéni érdekcsoportok halmazává vált. Különböző kasztok, urak, a saját kis hatalmuk érdekében a saját földbirtokaik területén a saját érdeküket képviselték. Megszűnt a nemzeti egység feladatának tudata, megszűnt a nemzeti érzés. Egy független ország kormányzásához szükséges tapasztala-

tokat senki sem szerezhette. Valahányszor kísérlet történt az önálló Magyarország megteremtésére, mindig szinte lelki szükségletünk támadt egy külső hatalom remélt támogatására. A franciák segítségével bízott Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc. És sajnos, hasonlóképpen gondolkodott és érzett a Trianon utáni magyarság határon innen és túl, hiszen nem önmaguktól, hanem a németektől várták a megoldást. Ami aztán '45 után elhozta számunkra a legfőbb rosszat: a nyakunkra települtek az oroszok. Ne kerteljünk, az a tizenhárom év, ami 1989 vagy 1990 óta a könyvem megjelenéséig eltelt, az a biztató közjátékokkal együtt is kétségbeejtő. Történelmünk ismétli önmagát. Megint nem magunkat szabadítottuk föl, a megszálló szovjet-orosz hadsereg kivonult, a szovjet birodalom összeomlott. Bár ott álltunk a romokon, de ajándékba kaptuk a szabadságot. S megint nem tudtunk élni vele, építkezés helyett elkezdődött a felelőtlen nosztalgizálás a „börtön” biztonsága után, aminek másodízben lett az a vége, hogy visszatértek negyvenöt év rombolásának fő felelősei, vagy azoknak szellemi jogutódai. Számkivetetté tettük önmagunkat. A 2002-ben hatalomra jutott vezetők nem akarták, hogy független magyar állammá váljunk. A hozzájuk közel álló politikai körök azért vették üldözőbe a nemzet fogalmához hű társadalmi réteget, mert tudták, hogy milyen veszedelmes számukra ez az öntudat. A nemzeti öntudat nem kirekesztő, másokat bántó – amivel vádolják –, hanem arra is alkalmas, hogy nagy önérzetet adjon, és ezt sokan nem szeretik. Az ilyen tudatú ember szeretné tudni, keresni, hogy mi végre van a világon, van-e az életnek más célja is, mint a puszta vegetatív lét. Sokan ezt sem szívesen hallják, mert azt akarják elérni, hogy a közvélemény semmi mással, csak a napi vegetációjával foglalkozzon. A jelek arra mutatnak, mintha a cél valóban az lenne, hogy az ország lakosságának többsége engedelmes birkanyáj legyen, és a többség sajnos ebbe szívesen belemegy.

A Magyar századok című könyve, amelynek alcíme: Gondolatforgácsok a nemzet életrajzához, 2006-ban jelent meg a Polgári Magyarországért Alapítvány támogatásával a Szabad Tér Kiadó gondozásában. A könyv megírására Orbán Viktor miniszterelnök biztatta, aki szeretett volna a magyar történelemről egy jól forgatható áttekintést az érdeklődők, elsősorban az iskolai oktatás számára közkinccsé tenni. Így született meg a könyv, amely István király magyar államától a rendszerváltáson keresztül a kétezres évek elejéig foglalja össze az eseményeket és vázol fel megfontolásra érdemes tendenciákat, tapasztalatokat.

Vallom, hogy a nemzet történelmét mindenkinek ismernie kell. Akár egyetértő, akár eltérő véleményt alakít ki magában bárki, netán a közfelfogással vagy a hagyománnyal ellentétben. Ez a könyvem a nemzet életének csupán fő csomópontjait veszi szemügyre, tehát semmiképpen sem részletesnek szánt történelemkönyv. Arra figyeltem, mikor, miképpen vett részt a nemzet saját sorsának irányításában, a mindenkori uralkodó vagy államvezető kormány figyelembe vette-e a közérdeket, vagy erősebbnek vélt, tudott külhatalom érdekében cselekedett?

Sokadszor és végérvényesen hangsúlyozom, hogy 1541 óta nyelvünk a nemzetfenntartó erő. Mindebből következőleg hazánk történetét irodalmunk története nélkül sohasem fogjuk megismerni. Ezért is használok sok idézetet, versrészletet, amelyek kiegészítik, mélyebb megvilágításba helyezik a történelmi tényeket, eseményeket. Külön érdekessége a könyvnek Eckhardt Tibor levele, amelyet titkos amerikai kiküldésekor fogalmazott 1943. július 1-jén a Független Kisgazdapárt akkori vezetőihez: Tildy Zoltánhoz, Varga Bélához és Nagy Ferenchez. A levél másolatát 1994 márciusában kaptam kézhez Amerikából. Sajnos észrevételeit, megállapításait, javaslatait az ország vezetői nem fogadták meg. Meg kell állapítanunk, hogy a nemzet kormánya rossz döntéseket hozott, pedig Eckhardt Tibor hosszú leveléből is kiderül, hogy a nemzet állama tájékozott volt, és rosszat sejtett.